

OTVENÉVES A HÍD

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BONDŐR PÁL ÉS FÜLÖP GÁBOR VERSEI
HOLTI MÁRIA NOVELLÁJA
MILORAD PAVIĆ: KAZÁR SZÓTÁR
SAVA BABIĆ KÉT ESSZÉJE
SZEKERES LÁSZLÓ RÉGÉSZETI TANULMÁNYA
SAVA ŠUMANOVIĆ KIÁLLÍTÁSÁRÓL

KÖNYV-
SZÍNI-
KÉPZŐMŰVÉSZETI KRIKKA
FILM

1984

Szeptember

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLVIII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, dr. Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szelei István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Szerkesztő bizottság: Bordás Győző, Danyi Magdolna és dr. Gerold László
(kritikai rovat)

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Böndör Pál</i> versei	1121
<i>Holti Mária:</i> A hangyaügy (novella)	1124
<i>Milorad Pavić:</i> Kazár szótár	1133
<i>Fülöp Gábor</i> versei	1146
<i>Varga Zoltán:</i> Búcsú (dráma)	1151
<i>Sava Babić:</i> A műfordítás etikai és esztétikai kérdései (esszé)	1187
<i>Sava Babić:</i> A nagy kő görgetése (esszé)	1191

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Szekeres László:</i> Hétezer év (tanulmány)	1196
<i>Schmidt Éva:</i> Ahol mindenki költő	1209

VITA

<i>Hódi Sándor:</i> Egy „szakkritikus” lidércnyomásai	1223
<i>Vajda Gábor:</i> A primitív mellébeszélés romlottságáról	1235

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

<i>Utasi Csaba:</i> Naturalista tabló egy vajdasági kisvárosról (Beder István: <i>Kecsketemplom</i>)	1238
---	------

BÖNDÖR PÁL VERSEI

HAIKU

Versem soha be
nem érő vetés. Szavam
rá a jégverés.

JELEK

Mire is emlékszem? A faragott padra.
A nagyszünetben kiosztott sárga sajtra.
És valami furcsán görbe kis jelekre.
Szorgosan másoltuk őket füzetünkbe.

Egymásba kellett őket fűzni. Mi végre?
Valaki felnőtt volt közöttünk. Az ígérte,
játék lesz belőlük! Tárgyak! Vagy élőlény!
Ma sem értem egészen: mi lett az eredmény?

WAKA

Őszintén bánom
bűneim. Lettem volna
csalárd gazfickó

vagy hóhér — megbánásom
többet érne! (Bánjam-e?)

SZIESZTA

Dél és nyár van. Észak-dél irányban
 olajfák kapaszkodnak a hegyre.
 Meredek part. Tenger. Só a sebre.
 Öltözékünk: millió só-kristály.
 Fekszünk mozdulatlan. Forró sziklán.
 És pihennek bennünk kétes tények,
 mint a mélyben a cserépedények.

VALAKIK

Ajtómon kétszer koppintott valaki
 rövid szünetekkel még kétszer kettőt.

Türelmesen kivártam hogy szűnjön a kopogtatás:
 valakiből senki lett — én valódi maradtam.

Nem is akar ki: valaki aki nem nyitott ajtót.

Később ellenőrzésképpen kinyitottam az ajtót mégis
 és nem ért meglepetés: az ajtó előtt senki.

Nem lepődtem volna meg azon sem
 ha áll ott valaki a huzatos folyosón:
 valaki aki nem akar kopogni.

Ő sem csodálkozott volna valakin
 aki nem akar ajtót nyitni.

Néztünk volna egymás szemébe némán
 valahol valakik: előhírnökei valaminek.

ESET

Csorba Bélának

Égfehér december. Árva
nyárfa. Deszka már a párja.
Hóban szélbarázda. Ember
lépked. Herseg a fehér tenger.
Vállán fényes fegyver. Henger
a csöve. Patronoktól súlyos az öve.
Társak zöld darócban. Táská.
Flaska. Benne savanyú lőre.
Öttagú bizottság. Tárgyal
éppen. A varjak ügyében.
Részben hasznos. Részben káros.
Éneke károkozás csak. E faj
pesszimista. Hm. Szóljon a puska!

WAKA

Lógtam az ágon
a fanyar gyümölcsöt így
gondolva végig

míg mondatom be nem ért
— ejtett a lap aljára.

A HANGYAÜGY

HOLTI MÀRIA

Minden különösebb ok nélkül viselkedtünk úgy, mint a citoplazma a sósavban, holott tetszett az a kemping. Megragadott a fák, a bokrok, füvek és nyírt gyepek hivalkodó összhangja, a központi tusolótól szabad szemmel is jól látható szürkébe játszó csfk, a folyó harántszelete.

Indulás előtt alaposan felszereltem magam olvasnivalókkal, főként a grafománabb prózairodalomból. Hogy tovább tartson, mint a középkorban a nagy, egész falakat betöltő gobelinek. Előre nem is gyaníthattam, hogy ezeket a könyveket ki se nyitom majd, nem kritikaképpen, hanem egyszerűen azért, mert nem is maradt rá időm. Utólag nem bántam meg a műzsák szüneteltetését, elvégre az ember olvashat másutt is, ott, ahol közben szikrányit sem veszít az íratlan irodalomból.

Aztán teljesen lekötöttek a hangyák. Aprók, vörösek és feketék, szárnyasok és szárnyatlanok, erőszakos banda. Csak a Moszkvicznak elkeresztelt Pobeda gyártmányú karórám belsejébe nem tudtak behatolni. A felfedezésre gyönyörű vízióim támadtak; elképzeltem, ahogy magam is beleépülök egy nagyobb méretű Pobeda számlapjába, körülöttem nyugodtan járnak a mutatók, én pedig a sötétkék számlapon élvezem a védettségnak ezt a süket megoldását, és közben ezek az állatkák ott randalíroznak továbbra is az üvegalapon, sértődötten a tehetetlenségtől.

Bolond időjárás volt; májushoz képest hol meleg, hol sarkkör alatti szelek, és állig begombolkozva fagyoskodtam-dideregtem a többiekkel együtt. Utólag visszagondolva, azért mégis csak zokszó nélkül viseltük el a meteorológia önkényes hacacáréit hol nyárelőt emlegetve, hol a rugalmas fagyosszentekre hivatkozva. Talán éppen az időjárásnak ez a változékonysága adta meg a hely varázsát Róbert jelenlétén kívül, akiről még lesz szó, vagyis: csak róla lesz szó.

Azt hiszem, nem örült túlságosan a névnek, amelyre kereszteltem, de később szó nélkül tudomásul vette, vagy úgy tett, mintha nem is hallaná, sokkal fontosabb dolgokkal voltunk elfoglalva. Kölcsonösen próbálkoztunk a dűlőre jutás, a zöldágra vergődés minden formájával és alfajával.

Az első campingbeli kisebb súrlódás már a sátor felállításakor lezajlott, a helyválasztás alkalmával. Ami már várható volt. Róbert gótikus természeténél fogva egy jegenye tövébe fészkelte volna, én viszont egy jeltelenebb helyre, potyaharangláb nélkül, vonzódva a román stílusú megoldások iránt. Hosszú huzavona után sikerült megállapodnunk; a ráncigálástól itt-ott kissé deformálódott sátrunk mellett nem volt se fal, se bokor, mi foglaltuk el az egész camping legnagyobb tisztását.

Megpróbáltam rendben tartani a sátrat. Róberttel való ütközéseink egyik sarkalatos pontja éppen a rendetlenség volt. Szerinte már a tekintetem nyomán is zsebvásár keletkezett. Tulajdonképpen egyetértettem vele, de nem tetszett, ha más tette szóvá.

— Közülünk valaki úgyis mindig kilóg — mondtam az ilyen értelmű veszekedések idején.

— Kilóg? valaki? Nem valaki, hanem te. Különben meg — merőn rám nézett — fészkelj meg.

Szótlatlanul lebontottam a hajam a közeli madáretető üvegfa előtt. Megint igaza volt: kócosabb voltam a sokévi átlagnál. Ahogy így elnézegettem magam az üveg alsó sarkában, egy ismeretlen alakot pillantottam meg. Szomszédunk érkezett.

Kíváncsian lestük, ahogy nekilát a honfoglalásnak.

Új szomszédunk figyelése alaposan lefoglalt. Első dolga az volt, hogy kitöltötte a bejelentőlapot. Amikor végzett, Róbert odalépett a jó negyvenes férfihoz:

— Majd én leadom. Úgyis arra megyek.

Nem is rossz ötlet — gondoltam. Így legalább megtudjuk, kicsoda. Róbert mielőtt elment volna, visszasétált a sátrunkhoz, nagy szódelén megitta a maradék almalevét, és elsimogatta a rogyant gumimatracokat. Nagy kedvem támadt, hogy leszoktassam a matracrendeztetésről, de aztán eszembe jutott, jobb, ha hallgatok, úgyis csak nézne műdöbent, ahogy félkegyelműekre szokás, én pedig megkérném — szintén műszelíden —, hogy ne hergelje magát ok nélkül. Az egészről az lett, hogy nem szóltunk ugyan, de egymásra meredve szavak nélkül mondtuk el mindezt, és ugyanott voltunk

ismét, ahol a part szakad. Róbert hallgatagon megindult a karton bejelentővel a főbejárat felé a kék, sárga, piros és zöld sátrak között.

Nekiláttam a vászonalkotmány hangyátlanításához, pedig szégyenletesnek tartottam a műveletet, de nem volt más megoldás. Összeszedtem a hangyacsaléteknek előre megfontolt szándékkal kirakott mézes kenyér darabokat. A fecnik feketélltek az apró örökmozgóktól, míg bizonyos darabok egészben tűntek el. Újabb csaléteket raktam ki a hadászatiilag érdekesebb helyekre, s közben egy udvarhölgy dorombolásával fogadtam új szomszédunk, dr. Regőcz bemutatkozását. Regőczöt jó ideig nem tudtam gondolatban hová tenni, ezért csupa megalkuvásból úgy döntöttem, hogy ő is megéri a pénzét.

Róbert hosszú kujtorgásai az első napokon nem nyugtalanítottak túlságosan. Amint felfedeztük magunkat a körülöttünk kialakult képben, és megismerkedtünk az első *formica sanguineával* még az elején, úgy határozotunk, hogy váltakozva tartunk ügyeletet, ha kell, éjjel-nappalosat, akár a kórházakban, nemcsak a műanyag dobozokban tartott ennivalók, de a ruháink miatt is. A műanyag dobozokák megtették ugyan a magukét, de sajnos a legtöbbjükön — feltűnő helyen — előre gyártott kis lyukacskák díszeltek, hogy levegőn tartsák a margarint, a hátszín szeleteket, a kockacukrot, a megkezdett pástétomos tégelyeket, az elsapkátlanodott mézes tubusokat, a retket, a zöldhagymát. Róbert első nagyobb kiruccanása, vagyis az én első maratonibb ügyeletem alkalmával jöttem rá a dobozokák használhatatlanságára. Előre kiagyalt haditerv nélkül, mégis izgatottan vártam Róbert visszatérését. Olyankor sokáig térdeltem a sátor előtt. A hangyászás miatt annyira hozzászóktam a térdeléshez, hogy már bármilyen más testtartás a nehezemre esett, és felvillant előttem a sötét jövőendő: csontvázbeli elváltozások, melyek óhatatlanul magukkal hozzák az orvosi beavatkozást, és menthetetlenül a mankók és tolókcocsik világában végzem.

Róbert alkonyatkor érkezett vissza, nagy halom újsággal. Az újságok mennyiségéből világosan megértettem, hogy Róbert nem veszi komolyan az ügyeletét, pedig mi — helyzetünkben — nem engedhettük meg magunknak az olvasgatást, amit Róbert egyszerűen csak *douceur de vivre*nek nevezett. Hol voltunk mi már a *douceur de vivre*től! Arról is leszoktunk, hogy egy-két barátságos szót váltsunk, viszont szorgalmasan gargalizáltunk a váratlanul előállt helyzettel,

és szó sem lehetett már arról, hogy egyengessük az utat zöldre a vergődésünk irányába, és hogy ne tartsuk nyelvünket a szavak, a gondolatok ravaszán.

Annyira lekötöttek a hangyák. És a legkomiszabb mégis az volt az egészben, hogy a hangyákat sehogy sem tudtam Róbert nyakába varrni.

— Költözzünk — mondta Róbert pár nap elteltével. — Ebből elég.

Kiráncigálta a szöveget, szétszedte a tartóléceket, gombolyította a zsinórzatot. Megkönnyebbülve, hálásan néztem, milyen gyakorlottan dolgozik, miközben egy-egy szuró pillantást ereszt dr. Regőcz felé. Regőcz éppen a gázharisnyás lámpájával vacakolt, fehér vászonnadrágja vakított a reggeli verőfényben.

Átköltözzünk a tisztás északkeleti sarkába, és megkezdjük a kirárolást, a sátor újra felállítását. Ahogy az első szöveget levertük, dr. Regőcz ruganyos léptekkel átballagott hozzánk:

— Segíthetek?

— Nem — üvöltötte Róbert szokatlanul barátságtalanul. Szinte tajtékozott, ahelyett hogy helyet kínálta volna Regőczöt a gyepes tisztáson.

Bántott Róbert barátságtalansága, hiszen Regőczcel, legközelebbi szomszédunkkal, ugyanazon tisztás két különböző szélét laktuk. Szerettem volna ennek az ócska helyzetnek véget vetni, elbeszélgetni normális hangon ezzel a Regőczcel, de csak ennyit mondtam, magyarázatképpen Róbert viselkedésére, mintegy transzban:

— A hangyák miatt.

— Tudom, kérem, tudom. *Formicidae*.

— *Formica sanguinea* — kiabálta Róbert. Talán a már egy-nulla álló helyzet miatt, Róbert mintha megereszkedett volna: — Maga hogy áll, Regőcz, a *formica sanguineákkal*?

— Meglehetősen. Igaz, az elején megtisztelt néhány *polyergus rufescens*, de aztán semmi. Tudják, a *formica cunicularia* elterjedését az is befolyásolja . . .

Égő, tüzes fájdalmat éreztem a térdemben, így nem tudhattam meg, mi befolyásolja még a *formica cunicularia* elterjedését. Azt hiszem, egy *sanguinea* tisztelt meg, vagyis a vérengző.

Az új helyen az első napunk igazi meleg, nyugodt nap lehetett volna. A délelőtt folyamán csak egyetlenegyszer szólalkoztunk össze

Róberttel, de az sem volt valami mélyen szántó összeszólalkozás. Tulajdonképpen Regőcz miatt bonyolítottuk a helyzetet, aki úszni hívott bennünket a Dunára.

— Nem tudunk úszni — ordította Róbert, az én nevemben is.

Sehogy nem értettem Róbert következetes ellenszenvét Regőcz iránt. Ami meg az úszást illeti, mindketten tudtunk úszni, túlságosan is jól, jártasak az evezők kezelésében; mi több, Róbert valamikor nyert egy négyevezős lecsorgást is. Emlékszem, egy régebbi vízi-turnénk alkalmával Róbert még azt is odavetette nekem, hogy, ha így folytatom — az úszást —, előbb-utóbb uszonyaim nőnek. És most el kellett fordítanom a fejem, bántott a tapintatlan gorombaságnak ez az égbekiáltó formája. Regőcz vette a lapot, nem húzta fel az orrát, mindjárt felajánlotta, hogy megtanít mindkettőnket úszni, hogy ez egy pompás helyzet.

— Pihenni jöttünk — fuvolázta Róbert. — Így is rengeteg időnk megy veszendőbe a hangyászás miatt.

— Természetesen, *formicidae* — suttogta Regőcz.

Elszorult a torkom.

— Pihenünk — ismételte meg Róbert.

— Hát akkor pihengessenek jól — mondta Regőcz egykedvűen, és bemászott terepszínű sátrába.

Alig maradtunk magunkra, elvonultak mellettünk a brailai kapitányok. Róbert nagy körülményesen üdvözölte őket, alighanem össze is ölelkeztek. Ha jól láttam, mind a hárman a delirium tremens egy magasabb fokán támolyogtak. Örültem, hogy Róbert még itt is talált magának társaságot. A kapitányok egymás vállát és fenekét csapkodták, a csapkodásból kijutott Róbertnek is. Róbert a csapkodás közben magyarul és nagyon sebesen, nehogy a brailaiak megértsék, elmondta hogy nyilván megint a sátrukat keresik, pedig vagy ötvenöt-ször elhaladhattak előtte. Ebből a világos magyarázatból megértettem, hogy a helyükre szeretné kísérni őket, vagyis: ismét rajtam a sor az ügyeletben.

Ahogy Róberték eltűntek, pillantásom Regőczre kalandozott. Éppen a töltőtollát tisztította, aztán íráshoz látott. Figyeltem, sokáig írt, gyakran váltott lapot. Ekkor ismét felfedeztek a hangyák, és kénytelen voltam Regőcz helyett a *sanguineák* buvópatakjait fűrkészni.

Másnap minden előzetes szereposztás nélkül Róbertre hagytam az ügyeletet. Reggel, ahogy a nap kikergetett a sátorból, első pillantá-

sunk a korán kelő Regőczre esett. Éppen reggeli napfürdőjét vette. Róbert fütyörészni kezdett idegességében, mire Regőcz barátságosan átszólt:

— Átjönnek egy kávéra?

Tudtam, hogy Róbert részéről az átmenésről szó sem lehet, ezért megfontoltan átkiabáltam:

— Inkább maga jöjjön át, majd mi megfőzzük azt a kávé.

Regőcz felugrott, mintha *sanguinea* csípte volna, pár szökelléssel átívelte a tisztást, szertartásosan üdvözölt bennünket. Én azt hittem, ég a vágtyól, hogy jól kibeszélhesse magát, de ha Róbertre néz, elpárolog a kedve. Róbert éppen a kávé edények körül matatott, feltette a kis svéd spirituszfőzőre a vizet forrni, aztán kinyitotta a pléh kecszes dobozt, amiben a kávé tartottuk. Kiabált:

— Itt több a hangya, mint a kávé.

— *Formica fusca* — mondta szintelen hangon dr. Regőcz, és mert Róbert nem kínálta meg a már kidobált, összecuszkható székecskék egyikével sem, törökülésben a földre telepedett.

Úgy tettem, mintha egészen más kötne le, mint ez a párbeszéd. Kihasználtam az alkalmat, elindultam a kijárat felé. A campingezők java éppen vízért igyekezett a főkut felé kis kannákkal, a reggelihez. Egy piros fürdőruhás nő húzott át előttem az ösvényen, majdnem feldöntött. Kutyakorbáccsal szaladgált. Talán bocsánatot akart kérni, mert magyarázkodni kezdett:

— Az a rohadt dög mindig elcsavarog.

Bólintottam.

— Nincs is kutyája — nevetett mögöttem valaki, amikor a piros fürdőruhás már egészen messze robogott.

A központi tusolónál a vécék tisztaságára felügyelő asszony kabinajtaja félig nyitva volt. Az asszony egy felfordított vödrön kuporogva kávécsészét forgatott a kezében, kíváncsian fűnkészte a jövendőjét.

Bejártam a várost, aztán gyorsan visszatértem. Róbert nagy munkában volt, éppen árkot ásott a sátor köré, afféle várárokszerű valamit. Pontosan úgy nézett ki, mint egy föld felett dolgozó hörcsög. Izzadt volt, csupa kosz a portól. Láttam, Regőcz élénken figyelte Róbert ténykedését, majd odaszólt:

— Ennyi lehet a mélyszántás normatívája is.

— A hangyák miatt — mondta barátságosan Róbert. — Így majd jobban szemmel tarthatjuk őket.

— Nem is rossz ötlet — helyeselt Regőcz minden óvatosság nélkül.

Az ásás szépen haladt, elvonultak a brailai kapitányok is, de Róbert ezúttal rájuk se hederített.

— Talán a sátrukat keresik — mondtam alattomosan, hogy ki próbáljam Róbertet. De Róbert úgy tett, mintha nem is hallotta volna a megjegyzést, ásott tovább, akár egy föld felett dolgozó, neki-veszekedett hörcsög. Úgy éreztem, ha akkor leteszi az ásót, akkor legalább egy fél napon át nem vitatkozunk, ellenkezőleg, egészen normálisan elbeszélgetünk mindenféléről. Például magunkról. Hogy mi is van velünk. A közérzetünkről. Vagy akár a *formica sanguinæ*ről.

Azt hittük, az árokkal örök időkre bezárazítottuk magunkat a hangyák ellen, ezért elhatároztuk, felduzzasztjuk az élelmiszer-tartalékot. Gondosan átnéztük az összes maradékot, a hangyás részeket kidobáltuk. Róbert közben megjegyezte, hogy nem vagyok kócos, és az elmúlt nap folyamán mintha nagyobb rendet tartottam volna a sátorban. Ha nem is mondott igazat, szép volt tőle, hogy ezt mondta. Aztán hosszú listát készített a vásárlandókról, pedig az olyasmi soha nem érdekelte. Reggeli után felugrott:

— Lemegyek a boltba.

Elment. Átnéztem Regőcz birodalma felé: éppen a sátor előtti bőrpárnáján köhécselt. Levert volt, olyan, mint aki részvétre számít. Lehet, képzelődtem, de akkor váratlanul átszólt:

— Mit gondol, mikor jön vissza?

— Semmit nem gondolok. Majd visszajön. — Aztán a hangyákra tereltem a szót. — Azt hiszem, ez az árok még kapóra is jött nekik.

— Hagyja csak. Én is tele vagyok. Pedig én nem is harcolok ellenük, mégsem lehet rosszabb a helyzet.

Kicsomagoltam a kétszersültet, Róbert maradékát. Szinte feketélt az örökmozgóktól. A tisztogatás körülményes munka volt, és csak lassan haladtam a szeletkéik lakapargatásával, a belső titkos járatokról szépen megfeledkezve. Amint egy-egy szelettel végeztem, és újabb után nyúltam, az éppen megmunkált kétszersültön máris

újabb mozgó pontocskák tűntek fel. Regőcz megelegelhetette a látványt, mert fojtott hangon átszólt:

— Le kell mosni. Vigye a csaphoz az egészet.

Róbert déltájt ért vissza. A hosszú jegyzék alapján mindössze csak lekvárt és kétszersültet vett. Zavart volt, kerülte a pillantásom, belelapozott az újságokba, de rögtön letette őket. Nem bírtam a csendet, meg kellett törnöm:

— Azt hiszem, vége.

— Minek? — Úgy tűnt, mintha Róbert néhány másodperc erejéig tényleg rám figyelt volna. — Minek van vége?

— Ennek az egésznek, itt.

— Ahogy akarod, de én itt jól érzem magam.

— Hagyjuk ezt a témát. Fontos ez? A közérzet?

Nem hagyta, hogy tovább beszéljek. Elnyomott a lába szárán néhány fekete pontocskát, aztán felkapta kedvenc újságját:

— El akarsz menni?

— Ha ez megoldás. Neked itt vannak a brailaiak, Regőcz, a hangyák.

— Kedves állatok. Ahol csak megjelennek, lekötik az embert.

— Hát akkor szervusz.

Ez a szervusz úgy szakadt ki belőlem, mintha a hangok a hangszalakkal együtt távoztak volna. Felkaptam a kék sporttáskát. Hogy még szerencsétlenebb legyen a jelenet, még egyszer köszöntem.

Róbert a földet nézte, mintha bólintott volna. Valaki tapsolt. A taps Regőcz sátra felől jött:

— Mondhatom, ezt szépen csinálták.

— Micsodát? — kérdeztem önkéntelenül.

— Hát ezt a jelenetet, na. Olyan tökéletes, hogy ismételní se kell.

Jócskán magam mögött hagytam már a táborn, amikor lábdobogásra lettem figyelmes. Nem fordultam meg, úgy kérdeztem, amint a közelembé ért:

— Te vagy az?

— Én.

Róberttel lassan, megfontoltan tettük meg a visszautat. Nagy hévvel semmiségekről beszélünk, és úgy tapogattuk agyunk tapadókorongjaival egymás gondolatait a gyermekláncfűről, vagy a zenéről, ahogy azelőtt soha. A pusztulás utáni újjáépítés órái voltak ezek, annyira, hogy már Regőcz se volt tabu. Valósággal atomjaira szed-

tük ezt az embert, majd, mintegy összefoglalásképpen megállapítottuk, hogy megéri a pénzét.

Sátorközelben jártunk, amikor Regőczöt megpillantottuk. Egy csapat rendőr gyűrűjében állt, bilincs volt a kezén. Az arca feldúlt volt, még azt sem tudhattam meg, hogy észrevett-e bennünket, vagy sem, de azt tisztán láttam, hogy eltaposott valamit a földön.

— Ez már azért szemtelenség tőle — morogta Róbert. — Amikor úgyis elmegy.

KAZÁR SZÓTÁR*

(Részletek)

MILORAD PAVIĆ

VÖRÖS KÖNYV

KERESZTÉNY FORRÁSOK A KAZÁR KÉRDÉSÉRŐL

ATEH (IX. század) — kazár hercegnő, akinek a kazárok megkeresztelkedése körül folyó vitában döntő szerepe volt. Nevét mint a kazárok négy tudatállapotának elnevezését magyarázzák. Éjszaka mindkét szemhéján egy-egy betűt viselt, akként rajzolva, mint azok, amelyekkel a lovak szemhéját jelölik meg verseny előtt. A betűk a betiltott kazár ábécéből voltak, amelyben minden írás gyilkol, mihelyt elolvassák. A betűket vakok rajzolták, reggel pedig a hercegnőt, mielőtt megmosdott volna, az udvarhölgyek lehunytt szemmel szolgálták ki. Így védve volt az ellenségtől, amíg aludt. Ez pedig a kazárok számára azt az időszakot jelentette, amikor az ember legkevésbé ellenálló. Ateh nagyon szép és vallásos volt, a betűk tökéletesen illettek hozzá, asztalán pedig mindig hétféle só volt, és ő, mielőtt egy halszeletért nyúlt volna, ujjait mindig más sóba

* A VIII. és a X. század táján a Kaspi- és a Fekete-tenger vidékén feltűnt a kazár törzs, amelynek később nyoma veszik. Feltételezhető, hogy a törzs addigi (ismeretlen) vallásáról héber, iszlám vagy keresztény hitre tért. Ez képezi történelmi alapját Milorad Pavić új regényének, amely szótár (lexikon) formájában készült. Ekként a regény struktúrája tulajdonképpen szótári címszavakból áll össze, három, a keresztény, az iszlám és a héber vonatkozású részből. Az olvasóra marad, hogy a szótári egységekből kialakítsa a regény egészét. A könyvet többféleképpen lehet olvasni: az elejétől, a végétől, a közepétől. Az azonos eseményekről és személyekről három változat szól, amely szerencsés módon fonódik össze és egészíti ki egymást. Pavićnak ügyes leleménye révén, hogy a szótár formáját regényformaként használja fel, sikerült megírnia az egyik legcsodálatosabb könyvet, amely a szerb fantasztnikus prózaírás csúcspontját jelenti.

mártotta. Így imádkozott. Azt is mondják róla, hogy ugyanúgy hét arca is volt, ahogyan hét sója. Egy monda szerint minden reggel fogta a tükör, és leült, hogy kifesse magát: egy rabszolga vagy rabnő, mindig újabb, szolgált modellként. Ő pedig, minden reggel, arcából új, addig sohasem látott arcot formált. Más elbeszélések szerint Ateh egyáltalán nem volt szép, de arcát úgy gyakorolta be a tükör előtt, hogy olyan kifejezést öltön és akként ossza el vonásait, hogy szép alakúra váljék. Ez a begyakorolt szépség rendkívüli testi erőfeszítést követelt tőle, s amint egyedül maradt és elhagyta magát, szépsége lepergett róla, akárcsak a sója. Mindenesetre egy rhómaiosz (bizánci) császár a IX. században, Phótiosz pátriárka és híres bölcs „kazár arcúnak” nevezte őt, ami jelenthette a pátriárka rokoni viszonyait is a kazárokkal, meg képmutatást is.

Daubmannus szerint egyik eset sem forog fenn. Kazár arcnak nevezték valamennyi kazárnak, tehát Ateh hercegnőnek is azt a tulajdonságát, hogy minden reggel másvalakinek születnek, úgyhogy gondot okoz a legközelebbi hozzátartozók felismerése is. Az utazók viszont azt jegyezték fel, hogy a kazárok arca mind egyforma, sohasem változik, és hogy innen erednek a nehézségek és a tévedések. Legyen így vagy úgy, egy az eredmény: a kazár arc az az arc, amelyet nehéz megjegyezni. Ezzel magyarázható a monda is, amely szerint Ateh hercegnőnek a kagán udvarában lefolyt kazár vita valamennyi részvevője szemében más-más arca volt, vagy éppenséggel három Ateh hercegnő létezett — egyik az iszlám, másik a keresztény, a harmadik pedig a héber misszionárius és álomfejtő számára. Tény azonban, hogy a kazár udvarban való jelenlétét nem jegyezte fel a korabeli, görög nyelven írott és szláv nyelvre fordított keresztény forrás (*Szaloniki Konstantin — Szent Cirill élete*), ám a *Kazár szótár* szerint egy időben a görög és szláv szerzetesi körökben létezett valami Ateh hercegnő kultuszára utaló. Ez a kultusz ahhoz a hiedelemhez kötődve alakult ki, hogy Ateh vitában legyőzte a héber teológust, és felvette a kereszténységet a kagánnal együtt, akikről megint csak nem tudni, hogy apja volt-e, férje-e vagy fivére. Görög fordításban fennmaradt Ateh hercegnő két imája is, amelyeket, bár nem kanonizáltak őket, Daubmannus úgy említ, mint a kazár hercegnő *Miatyánkját* és *Örvendezz, Máriáját*. E két imádság közül az első így hangzik:

A mi hajónkon, atyám, hangyaként nyüzsög a legénység: megmostam őket reggel hajammal, és kúsznak a tiszta árbocokon, és bolyukba vonják a zöld vitorlákat, akár a borág édes levelét; a kormányos kísérletet tesz, hogy kidöntse a kormányt, és a hátára vegye, akár a zsákmányt, amelyből egész héten enni fog és élni rajta; a legerőtlenebbikek megvonják a sós kötelet, és eltűnnek vele úszó házunk bensejében. Csak neked nincs jogod, atyám, az őfajta éhségükre. A sebesség e felfalatásában, neked jár, szívem, aki egyetlen atyám vagy, a legsebesebbik rész. Neked a feldarabolt szél ad tápot.

Ateh hercegnő másik imája mintha fényt vetne kazár arcának történetére is:

Kívülről megtanultam anyám életét, és akár valami színpadi szerepet, minden reggel egy órán át anyám életét játszom a tükörök előtt. Ez nap mint nap tart, évek óta. Anyám rubáiba öltözve teszem ezt, kezemben tartva legyezőjét és akként fésülve, mint ő, mert hajamat gyapjúsüveg alakúra fontam. Alakítom őt mások előtt, még kedvesem ágyában is. A szenvedély pillanataiban én nem is létezem többé, nem én vagyok, hanem ő. Mert akkor oly jól alakítom őt, hogy szenvedélyem elenyészik, és csak az övé marad. Más szóval, ő előre ellopott előlem valamilyen szerelmi érintést, De én ezt nem rovom fel neki, mert tudom, hogy a maga idejében őt is ugyanígy kirabolta az ő anyja. Ha most valaki megkérdezi tőlem, minek ennyi szerepjátás, így válaszolok: igyekszem még egy ízben megszűlni magam, de most jobb módon . . .

Ateh hercegnőről tudják, hogy sohasem sikerült meghalnia. Mégis, létezik egy feljegyzés, amelyet apró likacsokkal díszített késre véstek fel, és a haláláról szól. E magányos és nem túlságosan hiteles mondát Daubmannus közli, de nem mint arról szóló történetet, hogyan halt meg valójában Ateh hercegnő, hanem hogy miként történhetett az, hogy egyáltalán meghalhatott. Ahogyan a bortól sem őszül az ember haja, e történet idézéséből sem származhat kár. Így hangzik:

A SEBES ÉS A LASSÚ TÜKÖR

Egy tavaszon Ateh hercegnő így szólt: — Megszoktam a gondolataimat, akár a ruháimat. Mindig ugyanaz a derékbőségük, és mindenütt látom őket, még a keresztutakon is. És ami a legrosszabb, többé nem látszanak tőlük a keresztutak.

A szolgálók, hogy szórakoztassák, egy napon két tükört hoztak a hercegnőnek. Nem sokban különböztek a többi kazár tükörtől. Mindkettő fényesre csiszolt sóból készült, de az egyik sebes, a másik meg lassú tükör volt. Amit a sebes elvett, akként ábrázolva a világot, mint a jövődő előlegét, a másik, a lassú visszaadta, és kiegyenlítette az első adósságát, mert a jelenhez viszonyítva pontosan ugyanannyit késett, amennyit az első sietett. Amikor a tüköröket Ateh hercegnő elé vitték, még ágyban feküdt, és szemhéjáról nem távolította el mosdással a betűket. A tükörben meglátta magát csukott szemhéjjal, és menten meghalt. Eltűnt két szempillantás között, vagy, pontosabban szólva, első ízben olvasta el a szemhéjára írt betűket, amelyek ölnek, mivel a megelőző és az utána következő pillanatban pislantott egyet, és a tükörök ezt közvetítették. A múlt és a jövő betűitől egyidejűleg sebződve halt meg.

PETKUTIN ÉS KALINA TORTÉNETE

Grgur Branković, Avram Branković uraság idősebbik fia, korán kenyelbe dugta a papucsát, és kivonta teveganejával edzett kardját. Csipkés és véres ruháit ebben az időben Gyuláról, ahol Grgur az anyjával lakott, Konstantinápolyba küldték, hogy az apja felügyelete alatt mossák és vasalják, hogy a boszporuszi illatos szellőn szárogassák, a görög napon fehérítsék, és az első karavánnal küldjék vissza Gyulára.

Avram Branković uraság másik, kisebbik fia ebben az időben valahol Bácskában egy tarka, templomként épített kemence mögött a suton feködt, és szenvedett. Azt mesélték, hogy az ördög lepisálta, és hogy a gyerek felkel éjszakánként, kiszökik a házból, és az utcákat söprögeti. Mert éjszaka a Lidérc szopta, rágta a sarkát, és a csecséből férfitelj folyt. Hiába vertek az ajtóba késvillát és írtak keresztet megköpdösött csipisszel a csecsére. Végül egy asszony azt javasolta neki, hogy töltsé az éjszakát ecetbe mártott késsel, és amikor a Lidérc lecsap rá, akkor ígérje meg, hogy reggel ad majd neki kölcsönbe sót, és szúrja meg a késsel. A fiú így is tett, és amikor a Lidérc szopni kezdte, sót ígért neki kölcsönbe, megszurta, és egy jajkiáltást hallott, amelyben régóta ismert hangra vélt. Harmadnap reggel Gyuláról Bácskába érkezett az anyja, a küszöbön sót kért, és holtan esett össze. Késszúrást találtak rajta, és amikor megnyalták a sebet, savanyú volt. . . Attól fogva a gyerek az iszonyattól egészen erejét vesztette, elkezdett hullani a haja, és minden haja szálával lehullott (miként az orvosok mondták Brankovićnak) életének egy esztendeje is. És küldözték neki jutavászon göngyölegben e gyermeki hajfürtöket. Ő lány tükörré ragasztotta, amelyre egy gyermekarc volt festve, és innen tudta, hány éve van még hátra a fiának.

Szinte senki sem tudja azonban azt, hogy Avram uraságnak e két fia mellett fogadott fia is volt, ha azt annak nevezhetjük. E harmadik fiúnak vagy fogadott fiúnak nem volt anyja, Branković sárból gyúrta, és ráolvasta a negyedik szoltárt, hogy megmozdítsa és életet leheljen bele. Amikor az olvasásban ehhez a helyhez ért: „Várván vártam az urat, és hozzám hajolt, és meghallgatta kiáltásomat. És kivont engem a pusztulás gödréből, a sáros fertőből, és sziklára állította fel lábamat, megerősítvén lépteimet . . .”, háromszor megkondult a dályai templom harangja, a fiú megmozdult, és így szólt:

— Amikor először kondult, Indiában voltam, a második harangszókor Lipcsében, a harmadikra pedig beleköltöztem testembe . . . Akkor Branković Salamon-csomót kötött a hajába, galagonyafa-kanalat akasztott a copfjára, a Petkutin nevet adta neki, és világgá bocsátotta. Magának pedig kötéllal követ kötött a nyakába, és ezzel a kötéllal a nyakában végigállta a misét feketevasárnap.

Az apának, természetesen (hogy minden úgy legyen, mint az eleveneknél), be kellett építenie Petkutin mellébe a halált is. A végnek ez a mag-

zata, ez a kicsiny és még nagykorútlan halál Petkutinban előbb félszeg és ostoba volt, gyöngye étvágygal és csenevész tagokkal. Ám már akkor végtelenül örvendezett Petkutin növekedésén, ő pedig akként testesedett, hogy cicomás ruhauja nemsokára akkora volt, hogy madár repülhetett benne. Ám a halál Petkutinban hamarosan sebesebb és okosabb lett nála, előbb figyelmeztetett a veszélyre, mint ő. És akkor mintha vetélytársnője akadt volna, akiről még szó lesz. Türelmetlenné és féltékennyé vált, és oly módon hívta fel magára a figyelmet, hogy viszketetést váltott ki Petkutin térdén. Ilyenkor ő megvakarta, és körme betűket írt a bőrére, és ezt el lehetett olvasni. Így leveleztek. A halál különösen Petkutin betegségeit nem szenvedhette. Apjának pedig betegséggel is el kellett látnia Petkutint, hogy minél inkább hasonlatossá váljék az eleven lényekhez, mert a betegségek az eleven lényeknek valamiféle szemeit képezik. Branković azonban iparkodott minél ártalmatlanabb betegséget találni Petkutinnak, és széneléssel adományozta meg, azzal, ami tavaszoként jelentkezik, mikor kálászba szökkennek a füvek, és a virágok porukkal vetik be a szélet és a vizet.

Branković dályai birtokán helyezte el Petkutint, olyan házban, amelyik mindig tele volt agarakkal, sebesebbekkel ölni, mint enni. Havonta egyszer a szolgálók gerebenekkel kifésülték a szőnyegeteket, és kihajították a kutyafarokra hasonlító hosszú, tarka szőr motringjait. A szobák, amelyeket Petkutin lakott, idővel mindig ugyanazt a különös színezetet kapták, és ennek alapján Petkutin szállását nyomban meg lehetett különböztetni ezer másiktól. A lenyomatok és zsírpecsétek, amelyeket ő és verejtéke hagyott maga után az üvegilincseken, a párnákon, a zsámolyokon, a karfákon, a pipákon, a késeken és a poharak fülén, csak őrá jellemző csillogás sajátos szivárványát adták. Ez valamiféle arckép, ikon vagy aláírás volt. Branković időnként a zöld csönddel körülfalazott ház tükreibe lelte Petkutint. Arra oktatta, miként hozza magában összhangba az őszet, a telet, a tavaszt és a nyarat a vízzel, a tűzzel és a szélvésszel, amit az ember szintén a bensőjében hordoz. Az óriási munka, amit véghez kellett vinni, hosszadalmas volt, Petkutinnak kérgesek lettek a gondolatai, emlékezetének izmai pattanásig megfeszültek, Branković pedig megtanította, hogy bal szemével a könyv egyik, jobb szemével meg a másik lapját olvassa, hogy jobb kezével szerbül, bal kezével meg törökül írjon. Utána irodalomra oktatta, és Petkutin eredménnyel kezdte felfedezni Püthagorasznál a *Biblia* olvasásának nyomait, és oly sebesen írt alá, mint amikor az ember legyet fog.

Mindent egybevetve szép és művelt fiatalember lett, és csak időnként mutatta alig látható jelét annak, hogy nem olyan, mint a többiek. Így például hétfőn este a következő helyet választhatta valamelyik másik napját a jövőből, és használhatta kedd helyett. Amikor pedig az elvett naphoz érkezett, ezen a helyen felhasználhatta az elvett keddet, és ekként kikerekíthette a napok összegét. Ilyen alkalmakkor ugyan a napok kö-

zötti varratok nem feküdtek meg úgy, ahogy kell, hézagok mutatkoztak az időben, de ez a dolog csak felvidította Petkutint.

Apjával nem ez volt a helyzet. Ő szakadatlanul kételkedett műve tökéletességében, és amikor Petkutin a huszonegyedik évébe lépett, úgy határozott, ellenőrzi, hogy mi mindenben vetekedhet Petkutin a valódi emberi lényekkel. Így gondolkozott: ellenőrizték az élők, most a holtaknak kell ellenőrizniük. Mert ha holtak is becsapódnak, és Petkutint látva azt gondolják, hogy valódi hús-vér ember áll előttük, aki előbb megszózza azt, amibe majd beleharap, akként lehet tekinteni, hogy a kísérlet sikerült. És erre az elhatározásra jutva, menyasszonyt nézett Petkutinnak.

Mivel az oláhországi főurak mindig magukkal visznek egy testőrzőt és a léleknek egy őrzőjét, valaha Branković is ekként cselekedett. Lelke őrizői között akadt egy cincár, aki azt beszélte, hogy minden a világon igaz lett, és nagyon szép lánya volt. A lány minden legszebbet elvett az anyjától, úgyhogy az a szülés után örökre csúf maradt. Amikor a kislány betöltötte tizedik esztendejét, az anyja valaha szépséges kezeivel megtanította kényeret dagasztani, az apja pedig magához hívta, azt mondta neki, hogy a jövendő nem víz, és elhunyt. A lány patakokban öntötte könnyeit az apja után, úgyhogy a hangyák a könnyein felkapaszkodhattak az arcáig. Most árva volt, és Branković úgy intézte, hogy találkozzék Petkutinnal. Kalinának hívták, árnyékának cimetillata volt, és Petkutin megtudta, hogy a lány azt fogja szeretni, aki márciusban somot evett. Megvárta a márciust, belakott somból, és sétálni hívta Kalinát a Duna mellé. Amikor elváltak, a lány lehúzta gyűrűjét az ujjáról, és bedobta a folyóba.

— Ha az embert valami kellemes éri — magyarázta Petkutinnak —, azt mindig valami kellemetlen aprósággal kell fűszerezni; így jobban az emlékezetbe vésődik az a pillanat. Mert az ember mindig huzamosabban emlékszik a kellemetlen, mint a kellemes dolgokra...

Egyszóval megtetszett neki Petkutin, ő pedig megtetszett Petkutinnak, és ugyanazon az őszön nagy örömmel megtartották az esküvőt. A násznagyok a lakodalomban elbúcsúztak egymástól, összecsókolták egymást, mert hónapokig nem fognak találkozni, majd összeölelkezve elindultak pálinkafőződtől pálinkafőzőig inni. Amikor elérkezett a tavasz, végre kijózanodtak, széjjeltekintettek maguk körül, és hosszú téli mámor után ismét meglátták egymást. Akkor visszatértek Dályára, és puskából lövődözve kikísérték a fiatal házасokat a szokásos tavaszi kirándulásra. Tudnivaló, hogy a fiatal házасok Dályáról általában az ősi romokhoz mennek tavaszi kirándulásra vagy majálisozni, ahol kellemes, kőből faragott üldőhelyek vannak meg görög sötétség, amelyik sűrűbb a többi sötétségnél, ahogy a görögtűz is fénylőbb bármelyik más tűznél. Errefelé indult Petkutin is Kalinával. Messziről úgy tűnt, hogy Petkutin fekete lovakat hajt a kocsiba fogva, de amikor valamelyik virág illatától eltűszentette magát vagy pattintott az ostorával, a lovokról fekete legyek felhője lebbent fel,

és akkor látszott, hogy a lovak szürkék. Ez azonban nem zavarta sem Petkutint, sem Kalinát.

A tél folyamán megszerették egymást. Felváltva ettek ugyanazzal a *késvillával*, és Kalina Petkutin szájából itta a bort. Petkutin úgy simogatta, hogy a lány lelke csikorgott a testében, Kalina pedig rajongott érte, és arra kényszerítette, hogy órá vizeljen. Nevetve mesélte a vele egykorú lányoknak, hogy semmi sem dörzsöl olyan jól, mint a szerelemben sarjadt háromnapos férfiborosta. És komolyan pedig ezt gondolta magában: életem pillanatai akként múlnak el, mint a halak által elnyelt legyek. Hogyan tehetném táplálóvá őket éhsége számára? Arra kérte, hogy harapja le a fülét és egye meg, és sohasem csukta be vissza a fiókokat és szekrényajtókat, nehogy megszakítsa a boldogságot. Hallgatag volt, mert apja végtelen felolvasásainak csöndjében nőtt fel, amikor mindig ugyanazt az imádságot olvasta, amelyet mindig egyazon csönd lengett körül. Most is, amikor elindultak majáliszozni, hasonló volt, és ez tetszett neki. Petkutin a lovak gyepőjét a nyakába vetve tartotta, és valami könyvet olvasott, Kalina pedig fecsegett, és útközben egy játékot játszottak. Ha beszéd közben Kalina olyan szót mondott ki, amelyet ő abban a pillanatban olvasott el a könyvben, szerepet cseréltek, és akkor Kalina olvasott, ő pedig találgatott. Úgyhogy amikor Kalina ujjával egy birkára mutatott a mezőn, ő pedig azt mondta, hogy a könyvben épp olyan helyre érkezett, ahol birkáról esik említés, alig akarta hinni, és elvette Petkutintól az olvasmányt, hogy ellenőrizze. És csakugyan, a könyvben ezt írta:

Amikor már elajánlkoztam és kérve könyörögtem a halotti világnak, juhot és kost ölve afelett a gödör felett; fekete vér csordult s akkor alulról gyűlni kezdtek az elhunyt lelkei Ereboszból: ifjak és arák és velük a sokat tapasztalt vének, gyöngéd leánykák jöttek, közelítő bú gyásza miatt.

Mivel Kalina így kitalálta, most ő kezdte olvasni, ahogy ott következett:

Sokak, kiknek testét rég még kelevéz döfte keresztül, a véres fegyvert hozták, melytől a harcban egykor elestek; sereglettek a gödör köré minden irányból sikoltva s kiáltva, közben a félelem majd letepert... Kebelemből akkor éles kardot vontam elő, leültem oda és inni egyetlenegy árnyat sem engedtem a vérből, míg nem kértem a jósokat is...

Abban a pillanatban, amikor az „árny” szóhoz érkezett, Petkutin meglátta az árnyékot, amelyet az lerombolt római színház vetett az útjukra. Megérkeztek.

A színészek bejáratán mentek be, a palack bort, a gombát és a véres hurkát, amit magukkal hoztak, a szkéné közepén egy nagy köre tették, és

hamar a hűvösbe húzódtak. Petkutin száraz bivalyganéjt gyűjtött, némi rőzsét, tele rászáradt sárral, mindezt bevitte a szkénére, és tüzet rakott. A kova szikrázása egészen tisztán elhallatszott a legtávolabbi ülőhelyig is a leghátulsó sorban, a színház teteje felé. Ám kinn, a nézőtéren kívül, ahol tomboltak a füvek meg a ménta és a babér illata, semmi sem volt hallható abból, ami odabenn történt. A tüzet Petkutim megsózta, hogy elenyésszen benne a ganéj és a sár szaga, majd a gombát megmosta borban, és a hurkával együtt a parázsba vetette. Kalina leült, és nézte, hogy a nap mint váltogatja helyét a nézőtéren, és közeledik a színház kijárata felé. Petkutin fel-alá járt a szkénén, és meglátva az ülőhelyek néhai tulajdonosainak nevét bevésve a sorok homlokzati részébe, ősi és ismeretlen szavakat kezdett összecsendíteni:

— Caius Veronisu Aet... Sextus Clodius Cai filius, Publilia tribu... Sorto Servilio... Veturia Aeia...

— Ne szölongasd a holtakat! — figyelmeztette akkor Kalina —, ne szölongasd őket, eljönnek!

Amint a nap elhagyta a színházat, Kalina levette a gombát és a véres hurkát a tűzről, és enni kezdtek. A hallhatóság tökéletes volt, és minden falat, amit lenyeltek, visszhangot ütött mindegyik ülőhelyen külön-külön és egyformán hangosan, az elsőtől a nyolcadik sorig, de mindenütt más-képpen, visszavetve nekik a hangot a szkéné középeré. Ez úgy festett, mintha azok a nézők, akiknek neve a kő ülőhelyek párkányába volt vésve, együtt ettek volna a házaspárral, vagy legalábbis minden újabb falatnál sóvárogva cuppogtak volna ajkukkal. Százhusz pár halott fülcimpa hallgatózott feszült figyelemmel, és az egész nézőtér együtt rágott a házastársakkal, sóvárgón szippantva be a véres hurka illatát. Amikor megálltak az evésben, megálltak a holtak is, mintha a torkukon akadt volna a falat, és feszülten figyelték, mit fog ezután tenni a fiatalember és a lány. Az ilyen pillanatokban Petkutin különösen ügyelt arra, hogy az ételt szelve meg ne vágja az ujját, mivel a nézőket a friss vér szaga kimozdíthatná egyensúlyukból, és sebesen, akár a fájdalom, rá és Kalinára vethetnék magukat a galériáról, és kétezer esztendőszomjúságuktól serkentve széjjeltéphetnék őket. Kis borzadályt érezve magához vonta Kalinát, és megcsókolta. Kalina is megcsókolta őt, és hallatszott, hogyan cuppan 120 ajak, mintha azok a galérián is szeretnék és csókolnák egymást.

Étkezés után Petkutin a maradék véres hurkát a tűzbe vetette, hogy elégjen, majd utána borral locsolta el a parazsat, és az eloltott tűz sistergését a nézőtérről egyetlen fojtott pisszegés kísérte. Eppen vissza akarta dugni kését a hüvelyébe, amikor váratlan szélfúvás némi virágport sodort a színtérre. Petkutin tüszentett egyet, és ugyanabban a pillanatban megvágta a kezét. Vére a meleg kőre cseppent, és szétáradt a szaga...

Abban a pillanatban százhusz halott lélek visongva és üvöltve rohant rájuk. Petkutin kardot rántott, de Kalinát széjjelmarcangolták, darabon-

ként tépdesték az eleven húsát, mindaddig, amíg sikoltásai ugyanolyan sikoltásokká nem változtak, amilyeneket a holtak hallattak, és ő maga is nem vette ki részét tulajdon teste maradék részeinek felfalásából.

Petkutin nem tudta, hány nap múltott el, mire felfogta, hol a színház kijárata. A szkenén bolyongott a tűz hamva és a vacsora maradványa körül mindaddig, amíg valaki láthatatlan fel nem vette a földről a köpönyegét és bele nem burkolózott. Az üres köpönyeg odalépett hozzá, és Kalina hangján szólította.

Ő megrettenve ölelte át, de a prém alatt és a hang mélyén nem tudott kivenni semmit a palást bíbor bélésén kívül.

— Mondd meg nekem — szólta Petkutin Kalinához, a karjaiba szorítva —, úgy tűnik, hogy ezer esztendővel ezelőtt itt valami iszonyatos dolog történt. Valakit széjjeltéptek és felfaltak, és a vér még mindig itt van a földön. Nem tudom, hogy ez valóban megtörtént-e vagy sem, és mikor. Kit faltak fel? Engem vagy téged?

— Semmi bajod sem történt, nem téged téptek széjjel — válaszolta Kalina. — És az imént esett, nem ezer esztendővel ezelőtt.

— De én téged nem látok, ki kettőnk közül a halott?

— Nem látsz, fiatalember, azért, mert az élők nem láthatják a holtakat. Csak a hangom hallhatod. Ami pedig engem illet, én nem tudom, hogy te ki vagy, és nem ismerhetlek fel addig, amíg meg nem ízeletem egy csöpp véredet. De látok, nyugodj meg, jól látok. És tudom, hogy élsz.

— De Kalina! — sikoltotta akkor ő —, én vagyok az, a te Petkutinod, hát nem ismeresz meg, az imént, ha az az imént volt, még szerettél.

— Mi a különbség az imént vagy az ezer év előtt közt, most, mikor így van, ahogy van?

Ezekre a szavakra, Petkutin előhúzta kését, ujját ahhoz a helyhez közelítette, ahol felesége láthatatlan ajkát sejtette, és belemetszett.

A vér szaga felcsapott, de nem csöppent le a kőre, mert Kalina ajka sóváran várta. Megismerve Petkutint felsikoltott, és széjjeltépte, akár a tetemet, s itta mohón a vérét, csontjait pedig a nézőtérre hajigálta, ahonnan előtűntek a többiek.

*

Ugyanaznap, amikor ez megesett Petkutinnal, Avram Branković uraság a következő szavakat jegyezte fel: „A Petkutinnal végzett kísérlet sikeresen befejeződött. Oly tökéletesen játszotta el a szerepét, hogy becsapta az élőket és a holtakat is. Most rátérhetek a feladat nehezebbik részére. A kis kísérletről a nagyra. Az emberről Ádámra.”

Ekként tehát eljuttunk Avram Branković uraság terveig. A tervek, amelyekre jövőjét alapozza, két kulcsfontosságú személyiséghez kötődnek. Az egyik a kettő közül Branković tekintélyes rokonával áll kapcsolat-

ban, Brankovics György gróffal, akiről a bécsi udvar mindenképpen megbízhatóbb értesülésekkel rendelkezik, mint mi itt. A másik egy személy, akit Avram uraság „kurosz”-nak nevez (ami görögül fiút jelent), és érkezésére itt, Konstantinápolyban vár, akár a zsidók a Messiás eljövételére. Ezt az egyént, amennyit meg lehetett tudni róla, Branković nem ismeri személyesen, még csak a nevét sem tudja (innen van becenév-ként az a görög megnevezés), és csak álmában szokta látni. Ám álmában ez a személy rendszeresen látogatja, és amikor Branković álmodik, vele álmodik. Avram uraság saját leírása szerint a „kurosz” fiatalabb ember, bajuszának egyik szárnya ősz, üvegkörmei vannak és a szeme vörös. Branković arra vár, hogy egy napon találkozzék vele, és segítségével megtudjon vagy elérjen valamit azzal a dologgal kapcsolatban, amit igen nagyra tart. Branković álmában a „kuroszától” megtanult jobbról balra olvasni, zsidó módra, és hogy álmait a végüktől álmodja a kezdetük felé. Ezek a különös álmok, amelyekben Avram uraság „kurosszá” változik, vagy, ha úgy óhajtják, zsidóvá, sok évvel ezelőtt kezdődtek. Maga Branković azt mondja erről az álmáról, hogy legelőször valami nyugtalansághoz hasonlóan jelentkezett, amelyik, akár a lelkébe vetett kő, napokig zuhan keresztül rajta, csak éjjel hagy fel a zuhanással, amikor a lélek is együtt zuhan a kővel. Majd ezt követően ez az álom teljesen eluralkodott az életén, és ő álmában kezdett kétszerte fiatalabb lenni, mint a valóságban. Álmából örökre eltűntek előbb a madarak, utána fivérei, majd apja és anyja, búcsút véve az elváláskor. Ezt követően valamennyi arc és város a környezetéből és emlékezetéből nyomtalanul eltűnt, végül ebben a teljesen idegen álomvilágban ő maga is elenyészett, mintha éjszakára, amíg álmodik, valami egészen más emberré változna, akinek az álom valami tükrében látott arca megrémítette, mintha anyja vagy nővére szakállt növesztett volna. Ennek a másíknak vörös szeme, üvegkörme volt, és bajuszának egyik fele megőszült.

Ezekben az álmokban, mindenkitől búcsút véve maga körül, leghuzamosabban megboldogult nővérel találkozott, ám minden alkalommal elveszített valamit a Branković számára jól ismert külleméből, és új testrészei támadtak, ismeretlenek és idegenek. Ismeretlen személlyé változott, amellyé legelőbb a hangja alakult át, utána haja színe és fogai, majd végül már csak karjai ölelték Brankovićot mind szenvedélyesebben és szenvedélyesebben. A többi már nem ő volt. És akkor, egy éjszaka, amelyik olyan keskeny volt, hogy két ember akként is kezét foghatott volna benne, hogy egyikük a keddben, a másikuk meg a szerdában áll, nővére egészen átváltozva jelent meg, szépségesen, hogy a világ útközben megrémült alapjától. Olyan kézzel csimpaszkodott a nyakába, amelynek mind-egyikén két-két hüvelykujj volt. Branković kis híján megfutamodott tőle álmából, de később felengedett, és akár az őszibarackot vette le egyik keblét. És utána mintha a tulajdon napjait szüretelte volna róla, akár a

fáról, ő pedig mindig más gyümölcsöt kínált neki, egyre édesebbet és édesebbet, úgyhogy napközben vele hált különböző álmaiban, ahogy más emberek az ágyasukkal éjszaka, bérelt házakban. És amikor ezekből az ölelésekből időnként felmerült valamelyik két hüvelykujjú tenyere, nem tudta megállapítani, hogy melyik kezével simogatja, mert nem volt közöttük különbség. Ez az álmodott szerelem azonban valóságosan mérítette ki, és olyannyira hevesen, hogy álmaiból szinte teljesen kifolyt az ágyába. Akkor utoljára jött el hozzá, és azt mondta neki:

— Aki keserű lélekkel mond átkot, meghallgatásra talál. Találkozunk még valahol netán a másik életben.

És Branković sohasem tudta meg, hogy ezt neki, Avram Branković uraságnak mondta-e, vagy álombéli hasonmásának a „kuroznak”, akinek a fél bajsa ősz volt, akivé Branković alvás közben változott. Mert ő álmában már rég nem érezte magát Avram Brankovićnak. Egészen akként érezte magát, mint az a másik, aki üvegekörmöket viselt. Álmában már évek óta nem bicegett, mint tette a valóságban. Este úgy érezte, mintha valakinek a fáradsága ébresztené, ahogy reggel úgy érezte, miszerint attól, hogy valaki valahol kipihenten kel és egyre éberebb meg frissebb lesz, ő el fog aludni. Neki olyan szemhéja van, hogy nyomban lecsukódik, amint másnak valahol felpattan a szeme. Neki és az ismeretlenek egymással összekapcsolt erőik és véredényeik vannak, és az erő egyikükből a másikukba ömlik, ahogyan a bort fejtik át, hogy meg ne savanyodjon. Ahogy egyikük az éjszaka folyamán az álomtól egyre pihentebb és erőteljesebb lesz, a másikat ugyanaz az erő annál inkább elhagyja, s fáradságba meg álomba taszítja. A legszörnyűbb mindebben a rajtaütészerű álomba zuhanás az utca közepén, vagy már ahol van, mintha ez nem is álom volna, hanem valaki pillanatnyi ébredésének visszhangja. Nemrégiben esett meg Avram urasággal, hogy, miközben a holdfogyatkozást figyelte, oly hirtelen álomba zuhant, hogy nyomban azt kezdte álmodni, miszerint korbácsolják, és egyáltalán nem volt tudatában annak, hogy esés közben megütötte magát, és ugyanazon a helyen vágta szét a homlokát, ahol álmában a korbácsütés érte.

Érzésem szerint ez az egész dolog — a „kurosz” is, meg az a Juda Halévi is, közvetlen kapcsolatban áll Branković uraság egyik ügyével, amit mi, az ő szolgálói, már évek óta intézünk. Egy glosszáriumról vagy szöszedettről van szó, amelyet *Kazár szótárnak* lehetne nevezni. Fáradhatatlanul és különleges céllal dolgozik rajta. Branković Zaránd megyéből és Bécsből nyolc tevehátnyi könyvet szállított Konstantinápolyba, és még egyre újabbak érkeznek, úgyhogy szótárakkal és régi kéziratokkal bástyázta el magát a világtól. Én, aki megszoktam a festéket, a tintát és a betűt, a nyirkos éjszakákon illatukról felismerek bennük minden jelet, és a kuckómban heverve illatuk után olvasom a kibontatlan és lepecsételt tekercsek egész lapjait, amelyek valahol a torony mennyezeténél lehetnek. Avram uraság viszont lepszívesebben a hidegben olvas, egy ingben, ki-

téve a reszketésnek, és csak azt tartja érdemesnek megjegyezni és beleírni a könyvbe, ami ezen a vacogáson keresztül is a figyelméig hatol. Brankovićnak a könyvtára a lapok ezreit tartalmazza különböző témákról: az ószláv imádságok sóhajtásainak és felkiáltásainak katalógusától kezdve egészen a sók és a teák lajstromáig, meg minden fajú élő és holt személy legkülönbözőbb színű és a legkülönbözőbb módokon kialakított óriási haj-, bajusz- és szakállgyűjteményeit, amelyeket az uraság üvegpalackokra raggat, és a régi hajviseletek valamiféle múzeumaként kezel. Az ő haja viszont nincs képviselve ebben a gyűjteményben, ám megparancsolta, hogy e haj szálaiból az általa viselt mellényekre hímezzék rá címerét a félszemű sassal és ezzel a jelmonddal: „Minden uraság saját halálát szereti.”

Branković könyvei, gyűjteményei és kartotékja fölött minden éjszaka virraszt, de a legnagyobb titokban és rendkívüli figyelmességgel egy szöveget kidolgozásának szentelte magát, egy szótárának a kazár megkeresztelkedésről — ez egy rég elenyészett, a Fekete-tenger partján élt néptörzs, amely halottait csónakban temette el. Ez mindazon személyiségek lajstroma, katalógusa vagy életrajzgyűjteménye, akik néhány évszázaddal ezelőtt részt vettek a kazárok keresztény hitre való térítésében, vagy azon későbbieké, akik erről az eseményről írásban hagytak hátra valamit. Avram Branković *Kazar szótára* csak kettőnk számára hozzáférhető, akik az írnoakai vagyunk, nekem meg Theoktisztnak Nikolyszkinak. Ez az óvatosság valószínűleg abból a tényből ered, hogy Branković itt belebocsátokzik a különböző eretnekségek vizsgálatába, nemcsak a keresztény, hanem a zsidó és mohamedán eretnekségekébe is, és a mi ipeki pátriárkánk anatómái közül, amelyeket minden augusztusban, Szent Anna elhunyt napján számba vesz, félretenne egyet Avram uraság számára is, ha tudná, mire jár rá az esze. Brankovićnak megvan valamennyi hozzáférhető adat Cirillről és Metódról, a keresztény tanítókról és misszionáriusokról, akik görög részről intézték a kazárok megkeresztelését. Számára azonban külön nehézséget képez az, hogy ebbe a névjegyzékbe nem sorolhatja be a kazárok megtérítésének zsidó és arab képviselőjét, bár azok szintén részt vettek ebben az eseményben és a vitában, amely ez alkalommal folyt a kazár kagán udvarában. Erről a zsidóról és arabról nemcsak hogy semmit sem tudhatott meg azon kívül, hogy létezett, hanem még csak a nevüket sem tudja sem ő, sem egyetlen, a kazárokról szóló görög forrás, amelyhez hozzá tudott férni. Emberei a havasalföldi kolostorokat és a konstantinápolyi pincéket járták a kazár megkeresztelkedésre vonatkozó zsidó és arab okmányokat keresve, ő maga is azért jött ide, Konstantinápolyba, hogy itt, ahonnan egykor Cirill és Metód misszionáriust a kazár fővárosba küldték a kazárokat megkeresztelni, leljen valami ezzel foglalkozó kéziratokra és emberekre. Ám sárral a forrást nem lehet kidugítani, ő pedig nem bukkant rá semmire sem. Nem tudta elhinni, hogy csupán ő foglalkozik a kazárokkal, és hogy a múltban sem foglalkozott ezzel sen-

ki, azoknak a keresztény misszionáriusoknak a körén kívül, akik Szent Cirilltől napjainkig hírt hagytak a kazárokról. Valakinek — állította —, a dervisek vagy a zsidó rabbik közül valakinek mindenképpen tudnia kell részletesebbet is a vita zsidó, illetve arab részvevőjének életéről és tevékenységéről, ám ilyeneket sehogyan sem tudott fellelni Konstantinápolyban, vagy azok nem akarták elmondani, amit tudtak. Feltételezte, hogy a kazárokról szóló keresztény források mellett ugyanilyen kimerítő arab és zsidó források is léteznek.

— Nem értem — hajtogatta gyakran —, bizonyára mindig túl korán abbahagyom minden dolog fontolgatását. Így ezek a dolgok félig kialakulva maradnak meg bennem, és csak deréig mutatkoznak... Avram uraság mérhetetlen érdeklődésének okát egy ilyen jelentéktelen dolog iránt véleményem szerint nem nehéz megmagyarázni. Branković uraság a legőzöbbsébb okokból foglalkozik a kazárokkal. Ezen a módon igyekszik kigyógyulni abból az álomképből, amely fogva tartja. Álmainak „kuroszja” szintén a kazár kérdéssel foglalatatoskodik, és ezt Avram uraság jobban tudja, mint mi. Az egyetlen mód arra, hogy Avram uraság megszabaduljon álmainak rabságából, ha megleli ezt az idegent, és csak a kazár okmányok segítségével találhatja meg, mivel ezek képezik az egyetlen rá utaló nyomot. Én azt tartom, hogy az a másik is ugyanezt gondolja. Találkozásuk tehát oly könnyörtelen, mint a foglár és a fogoly találkozása. Ezért nem csoda, hogy Avram uraság az utóbbi időben oly buzgón gyakorol vívómesterével. Annyira gyűlöli „kuroszát”, hogy ki fogja hörpíteni a szemét, akár a madártojást. Amint a keze közé kerül... Ez feltételezés volna. Ám amennyiben nem pontos, akkor vissza kell emlékezni Avram Branković Ádámra vonatkozó szavaira és a Petkutinnal végzett sikeres kísérletére. Ebben az esetben veszélyes színben tűnik fel, és amit tervez, beláthatatlan következményekkel fog jární, és *Kazár szótára* csupán könyvbéli előkészítése az erőteljes tevékenységnek... Ezekkel a szavakkal ér véget Nikon Sevast tudósítása Avram Brankovićról.

(Folytatása következik)

BRASNYÓ István fordítása

FÜLÖP GÁBOR VERSEI

DIGITRON

a mai gyerekek
azt hiszem
preferánszozni sem tudnak majd
digitron nélkül
(bizonyára konzervatív vagyok
hiszen manapság némely *öreg*
digitronnal sem tud preferánszozni)
zsebszámítógéppel
küldjük gyermekeinket az önkiszolgálóba is
már az első osztályban
különböző színű hasábokkal
helyettesítik az egyszerűet
(a halmazelmélet diadala)
bizonyos szám megfelelő színhez
kötődik
(pavlovi reflex?)
bizonyos szín
megfelelő számhoz
(mennyit ér vajon az ember
akit *rózsaszínű* bunkóval
vernek majd agyon)
nem mondom hogy szépen hangzik:
digitron
de praktikus herkentyű
például
— mint említettem —
bevásárlásnál
(nem mintha ettől

becsületesebbé válna a pénztáros)
 ám adóbevallásnál év végi
 deficit-elszámolásnál
 rulettjátéknál is egyaránt hasznos
 csupán
 hasábokhoz és színekhez kötődik majd
 a használata
 és preferánszozni
 nem tanulhat meg segítségével
 aki nélküle sem tudott megtanulni
 (hogy ne ecseteljem fölöslegesen
 mennyi fogalmat takar
 a preferánsz elnevezés)
 ó
 egyszeregy-helyettesítő csoda
 ó
 összeadást-kivonást helyettesítő csoda
 digitron
 zsebszámító/zsebszámológép
 mely fájdalommentesen egyszerűsíti az
 agyműködést
 megkímélve azt a fölösleges
 erőfeszítésektől és tornamutatványoktól
 ó
 leborulok előtted
 színes hasábokból fakadt csoda:
 DIGITRON-ÉLET

HOMLOKOM KÉT TENYEREM KÖZÖTT

két tenyerem közé szorítva homlokom
 erősen gondolkodom
 (mint e pőzből sejthető is)
 erősen gondolkodom
 verset szeretnék írni
 verset a versek tömkelegébe
 amikor amúgy sem olvassa senki
 lehetőleg poénnal a végén
 szóval amolyan partizánvállalkozás

melynek
 (mint a filmekből is tudjuk)
 jó vége is lehet
 verset
 homlokom masszírozva
 de így nem megy
 gondolkodni a versen
 (meg talán egyáltalán is —
 én csakugyan nem tudhatom)
 akkor kellene
mielőtt az ember
 leül gépelni
 verset vagy törvényt
 mit tudom én

SZÉP VERS — CSÚNYA VERS

1.
 az emberek általában
 a szép verset igénylik
 (hogy így fejezzem ki magam)
 ha szép verset írnék
 központozással írnám és
 szólna a vers
 az első szerelemről
 (a szerelemről egyáltalán)
 lehozható és lehozhatatlan
 csillagokról
 boldog házasságról
 gyönyörű gyerekekről
 (a gyermekeknek pedig
 évszakonként: tavaszról
 nyárról őszeről és télelől)
 szólna a szép vers
 gyönyörű lakásról
 magas fizetésről
 tengeri nyaralásokról
 szlovéniai sielésekről
 igen

versnek ez talán szép lenne
 központozással
 hogy érthetőbb legyen
 de én
 csúnya verseket írok
 központozás nélkül
 és csak arról
 ami *nekem* VAN

2.

Betegek a gyerekek.
 Köhögnek. Lázások.
 Órákig kell velük sorba állni
 az orvosnál.
 Kapunk receptet.
 Gyógyszer nincs.
 Szedik a C-vitamint,
 az is valami, és
 gyógyteát isznak hozzá,
 gyógyteát a reklámokból.
 (Azért reklámozzák, mert
 sokba kerül és egyelőre
 nincs jele annak,
 hogy ártalmas lenne
 az emberi szervezetre.)
 Köhög és beteg Águsz is.
 Hóviharban viszem Hangát
 tüdőszűrésre
 (oda kapott beutalót).
 Hóviharban viszem utána
 Zsókát és Águszt a kórházba
 (őket viszont oda utalták)
 → sikerül becsusszannunk kocsin —,
 ahol a Fertőző Osztályon
 azt mondják: „Annyi vírus van
 mostanában — szerintem is
 összevissza mászkálnak az utcán —,
 biztosan valamelyik ezek közül.”
 Hazamegyünk a hóviharban,
 és mindannyian buzgón szedjük

a C-vitamint.
Ebből volt elég a gyógyszertárban,
mert nem receptre adják.
És meggyógyult először Águsz.
Utána Hanga, majd Zsóka is.
A dokik boldogok, hogy sikerült
meggyógyulniuk maguktól is.
Én is boldog vagyok. Happy end.

Központozással írtam.
Ez a VERS?

BÚCSÚ

— Színpadi rekviem két kötélhúzásban —

VARGA ZOLTÁN

Második rész.

Ugyanaz a szín, mint az első részben, de ezúttal reggel. Az ablakon vakító fény árad be, mögötte fák lombját sejtjük. Ebben a világításban különösen is szembetűnik a szoba rendetlensége, a terepet az elmúlt viháncolós éjszaka maradványai uralják elsősorban: a heverőn ziláit ágynemű, a lepedő félig lecsúszva, alóla a népi szöttek látszik ki, a takaró egészen is a földön lehet, az asztalon a konyakosüveg és a hozzá való két pohár mellett borospalack is poharakkal. A cénára kötött jeggyűrű változatlanul a lámpán csüng, a lemezjátszón lejárt lemez. A kezdés pillanatában a szín most is üres, mija:

EDIT *(szelesen be az oldalajtón a telefonhoz, első szavai még kint)* Jó, csináld csak, addig én, ha megengeded... *(Türelmetlenül nárcsáz, aztán a telefonba egy jól nevelt kislány hangján)* Csókolom, itt Edit... Ilonka néni, drága, Anikót, remélem, otthon találok... Kösz szépen, várok...

SÁNDOR: *(hangja kívülről)* Cukor nélkül, ugye?

EDIT *Persze, még mindig. Úgy, ahogy régen...* *(Újra a telefonba.)* Szia, Anikóm, de álmos a hangod, csak nem az ágyból emelek ki, jaj de sajnálom... Hajnalig készültél persze, a te irigylésreméltó fakírságod. Ha csak feleannyi kitartás volna bennem... De ha egyszer így igaz. Sőt ha erről Sándor véleményét hallanád... Hogyhogy milyen Sándorét, de hiszen tudod, épp róla van szó... Jaj, dehogynem, arról, hogy itt vagyok nála, tőle hívlak. Innen a falusi „tuszkulánumból”, persze ő *(Sándor közben tálcával, rajta*

két csésze kávéval feltűnik az ajtóban, de mint aki nem akar zavarni, nem jön beljebb), amilyen álszerény, nem szereti, ha így nevezem a vityillóját. Különben hallja is, amit mondok, és tudja is, hogy igazam van, épp most főzte be a kávé, itt áll az ajtóban, kezében a tálcával, olyan aranyos... Hát szóval az történt, hogy összefutottunk, és hát a régi gyengém... Nem, nem visszaesés, inkább a búcsúm, Sándor úgy mondta, hogy a leánybúcsúm... Jó, jó, azt tudom, hogy megkapom tőled, de ezt halaszd későbbre. Most inkább azt beszéljük meg, hogy együtt voltunk — feltéve, hogy Dzsimi ér haza előbb... Hogy hol? Na várj csak... lehetünk akár itt is, Sándornál. Mondjuk, hogy ketten voltunk, mikor ránk futott, hívtott, beültünk a kocsiába, itt meg még mások is voltak, így az egész másképp fest, más nem is kell, a többit majd leszerelem valahogy... Aranyos vagy, tudtam, hogy számíthatok rád, puszi, szia! *(Leteszi, majd mint aki elismerést vár, Sándorra pillant.)*

SÁNDOR *(útan az asztalhoz a kávéval)* Eszerint a helyzet szánálását máris megkezdted.

EDIT Úgy, ahogy mondd... És Milyen voltam?

SÁNDOR Csak gratulálhatok. Az, hogy velem voltál, de nem egyedül, különösen jó. Minél több igazságból áll egy hazugság, annál meggyőzőbb.

EDIT Inkább azt ismernéd el, hogy a hazugságiszonyomnak is része van ebben.

SÁNDOR Nyilván. De hát éppen itt van a dolgok dialektikus összefüggése.

EDIT Ritkán hazudok, de akkor többnyire meggyőző vagyok.

SÁNDOR Éppen ezért. De fő, hogy nem bánod.

EDIT Nem jellemző rám a bűnbánat. Vagy úgy találod, hogy igen?

SÁNDOR Szó se róla. Úgyhogy a lemezünket is újraindítom. *(Útan a lemezjátszóhoz.)* Hogy húzza alá még egyszer a helyzetet. *(Elindítja, Edit Piaf sanzonjának felcsendülő dallamát halljuk: „Non, je ne regrette rien...”)*

EDIT *(leül, hátradőlve szemét lehunyja, pár pillanatig megpróbálja a zene hullámain vitetni magát, majd kissé türelmetlenül)* Hiába, nem megy. Ez most már mesterséges hangulattoldás. Allítsd le inkább.

SÁNDOR Pedig tegnap többször is kérted, hogy indítsam újra. *(Leállítja.)* Vagy az tegnap volt?

EDIT Az sajnós tegnap volt.

SÁNDOR Szóval mégiscsak bánod?

EDIT Inkább bizonyos büntudatról beszélnék.

SÁNDOR Amiről az előbb azt mondtad, nem jellemző rád.

EDIT Most büntudatot mondtam, nem bűnbánatot.

SÁNDOR Nem sok különbséget látok a kettő között. Miudkettő egyformán kiveszőben van.

EDIT Pedig jelentős a különbség. Ha már „bűnt” követtünk el, úgy illik, hogy tudjunk is róla.

SÁNDOR Aligha a hasznunkra. Mert a büntudat arra jó csak, hogy mellette is ugyanazt tegyük, amit nélküle tennénk.

EDIT Ebben igazad van, de... *(Beleiszik a kávéjába.)*

SÁNDOR *(maga is a csészéjéért nyúl, közben bizonyos tünődéssel)* Nem újdonság, de mindig újra meglep, valahányszor a bujkáló moralistát észlelem benned. Persze, ez is a színskálád részét képezi, de azért jobb lenne, ha most kioltanád. Legalább amíg itt vagy. Nemcsak az én kedvemért, hanem a magadéért is.

EDIT Pedig nekem talán még a hasznomra lehetne. Hozzásegíthetne a visszarázódásomhoz. És talán te is segíthetnél ebben egy kicsit.

SÁNDOR Nem sok inspirációt érzek hozzá. De talán már ez is segíthet. *(Leoldja a cernát a lámpáról, és a gyűrűt Eüitnek adja.)*

EDIT Kösz... *(Leveszi a cernaszálat a gyűrűről, majd azt felhúzza úgy nézegeti, mintha először lenne az ujján.)* Na, ez is megvan...

SÁNDOR Nyilván máris jobban érzed magadat. Én viszont nehezen tudom elhinni, hogy máris vége a „felfüggesztésnek”.

EDIT *(kicsit tünődve körbetekint, majd enyhe szomorúsággal)* Hidd el, úgy maradnék még...

SÁNDOR Ki akadályoz meg benne? Én aligha...

EDIT Akárhogy is, fél órán belül el kell indulnunk. *(Felhajtva a kávéját, mintegy „megrázza magát”, fel is áll nyomban.)*

Nem jó a „búcsút” elhúzni. Legjobb volna ha máris indulnánk.

SÁNDOR Rendben van, ahogy óhajtod... De hát a fenébe is... *(Lefékezi magát, és valami halk szomorúsággal inkább.)* Ne menj még, Edit... Maradj még, Edit...

EDIT *(kicsit meghatódva)* Nem lehet, Sándor...

SÁNDOR *(indulata mégis kirobban)* Miért nem lehet? Fenét

nem lehet! Azért talán, mert... (*Váratlan átváltással.*) És hát mit képzelsz, a darabunkkal mi legyen? Úgyhogy már csak ezért is maradnod kell még. Nem léphetsz ki belőle, nem hagyhatsz cserben. Az „élet törvénye” megengedhet ilyesmit, de a dramaturgiác semmi esetre! Elvégre egy kétszereplős drámából mégsem lehet a kellős közepén váratlanul monodrámát csinálni.

EDIT (*máris benne van*) Igaz is, a darabunk! Már azt hittem, elfelejtetted.

SÁNDOR Eszerint te nem felejtetted?

EDIT Ezt a darabot. De hát olyan izgalmas — eddig.

SÁNDOR Szeretném, ha izgalmasnál több lenne. Viszont alig tudok róla többet, mint ami eddig történt.

EDIT Éppen ezért izgalmas — még ha ezt te lebecsülésnek is veszed. Azért izgalmas, mert nem tudjuk, milyen irányt vesz, mivé fejlődik. Tragédiává vagy komédiává. Te minek érzed?

SÁNDOR Pillanatnyilag még inkább tragédiának. (*Enyhe grimasszal.*) De már látom, hogy komédia is lehet belőle. Még ha nem is a műfaj kérdését érzem most a legfontosabbnak, úgyhogy ez egyelőre nyitva maradhat. Jobb, ha az eddigiek alapján inkább az alaphelyzetet vesszük szemügyre.

EDIT Hát akkor vegyük.

SÁNDOR Mondjuk enyhe líra kíséretében.

EDIT (*miközben előrejönnek, most nyíltan a közönségnek játszanak*) Kezdve azon, hogy adva van egy...

SÁNDOR Egy kissé már korosabb...

EDIT De még fiatalos külsejű, sőt belsejű író...

SÁNDOR Lényegében befutott, de anélkül, hogy kifuthatta volna magát igazán. Korához illő rutinnal, a szakmájához szükséges kiábrándultsággal és annyi destruktivitással, hogy ne kelljen szégyenkeznie.

EDIT Na és szabadságvágygal.

SÁNDOR Egyáltalán nem csoda. Elvégre a vágyakat a hiányérzet hívja életre.

EDIT És adva van egy lány...

SÁNDOR Kissé túladagolt álom-készlettel.

EDIT Megzabolázatlan fantáziával.

SÁNDOR Felszított, de nehezen meghatározható ambíciókkal...

EDIT Talán mert az iskolában a társai közt sztárnak számított...

SÁNDOR Még hozzá azzal is, amit belül viselt.

EDIT Mindenesetre erről győzték meg. Hogy nemcsak rajzolni, festeni tud, énekelni és táncolni, hanem a dolgozataiban is megcsilán némi tehetség. Annyi, hogy a költészetet is komolyan vegye.

SÁNDOR Pedig az öreg hiba.

EDIT De hát ezt, szegény, honnan tudhatta volna? Ezért még a versírással is megpróbálkozott. Ezenkívül...

SÁNDOR Hamar rájött, hogy érti is a dolgokat. Ahelyett, hogy rendes kislányhoz illően megtanulta volna csak őket.

EDIT És ami ennél is rosszabb...

SÁNDOR Véleménye is volt a dolgokról.

EDIT Véleménye arról is, hogy sokaknak nincs véleményük.

SÁNDOR Nem véletlen hát, hogy lebegni kezdett. Lebegni a többiek fölött.

EDIT Minden körülrajongottsága ellenére is egyedül egy mesevilágban.

SÁNDOR Amit — sajnos — másokba is belevetített.

EDIT Védekezésként a lebegés magánya ellen. Meg az ömlesztve fogyasztott irodalomtól mérgezetten is.

SÁNDOR De azért sok mindent meg is tanulva az irodalomtól.

EDIT Felismerni a tévedéseit. Idejében. Vagy túl hamar is talán.

SÁNDOR Megengedhetetlen késéssel inkább.

EDIT Akár így, akár úgy, de ráébredve, hogy amit lelkesedésnek vélt...

SÁNDOR „Nagy érzésnek” hitt...

EDIT Önző számítás vagy pitiáner ügyeskedés csak.

SÁNDOR Buzgó kaparás a szélárnyék védelmének megszerzésére.

EDIT De ha egyszer még nem tanulta meg...

SÁNDOR Hogy amit keres, hiánycikk. Így a kijózanodásai átmeneti kényszerleszállást jelentettek csak.

EDIT Mert a legkevésbé elviselhető állapotnak épp a józanságot érezte.

SÁNDOR Ugymond mindig újra felszállt. És mindig más irányban lebegett.

EDIT Ezért nem lett belőle se keramikus.

SÁNDOR Se pszichológus.

EDIT Se filozófus, meteorológus, urológus.

SÁNDOR Se lakberendező, se divattervező.

EDIT De még tanár se. Hála a szüntelen, keresésének.

SÁNDOR Na meg a türelmetlen teste lépre csaló cseleinek is.

EDIT Vagy a lelke didergésének. Annak volt mindenckelött szüksége a teste tüzére.

SÁNDOR Lehet így, lehet úgy, tyúk vagy tojás. Róka fogta csuka, csuka fogta róka, különben mindegy. Fő, hogy ezért voltak elsősorban a csalódásai.

EDIT De a történetei is. Amelyekkel megajándékozta az íróját. Miután a kiábrándultság kellő fokára jutva, beléje botlott.

SÁNDOR Az meg kiszipolyozta. És még menekülni se hagyta.

EDIT Ennek ellenére őt is körülfonta a mesevilága színes koszorújával. Talán valamennyinél szebbel. Egy...

SÁNDOR (*ültő mozdulattal*) Állj, ebből ennyi elég lesz! Még ha bevezetésnek talán nem is rossz. Némileg így kissé a klasszikus kínai drámára emlékeztet, de persze a darab legelejére kellene kerülnie. Ott ugyanis az a szokás, hogy a főszereplők bemutatkoznak. Tömondatokban közölve, ami a későbbiek megértéséhez szükséges lehet. Egy mandarin felesége például mindjárt előljáróban tudatja a közönséggel, hogy megcsalja a férjét a titkárával, akinek akkora szerszáma van, mint egy szamárcsődörnek. Így aztán a cselekmény zavartalanul elkezdődhet, semmi szükség visszapergető párbeszédre. Vagy a szolgák fecsegésére.

EDIT Csakhogy mi tegnap éppen eleget pergettük vissza.

SÁNDOR Annak megfelelően, hogy a korszerű dráma inkább analitikus és alkatilag én is az vagyok. Sőt, minden szintetikus életrajongásod ellenére, még te is az vagy. Vagyis a tegnap este és éjszaka után nekünk inkább boncolgatni kellene a helyzetet „Górcső alá venni” és...

EDIT „Ítéletet tartani önmagunk fölött”?

SÁNDOR Igen, pontosan. Vagy egymás fölött ítélezni, egymást ízekre szedni. Kiutat keresni az előállott helyzetből.

EDIT Abból, hogy „adva vagyunk” csak?

SÁNDOR Úgy, ahogy mondod. És mivel ezt a helyzetet Dzsimek hívják, illetve ő is a helyzet részét képezi, alighanem őt is elő kell vennünk.

EDIT (*kedvetlenül*) Azért én szívesen elkerülném ezt. És tegnap este is arra kértelek, hogy...

SÁNDOR Én pedig be is tartottam az ígéretemet. Egészen mostanáig, a felfüggesztés végetértéig. Csakhogy ez az állapot mégse tarthat így a darab végéig. Mert akkor minek kezdtük el az egészet. És mert a gyűrűdet visszakaptad, vége a felfüggesztésnek.

EDIT Félek, hogy mégse fog menni... Egyszer talán majd...

SÁNDOR Csakhogy ennek *most* kell mennie. Mielőtt még késő lesz.

EDIT Máris késő van. És hát mindenképpen be kell iktatni ide most egy lebeszélő jelenetet? Az ilyesmi ritkán szokott használni. És talán a darabnak se válna javára.

SÁNDOR Nem okvetlenül lebeszélőt. Inkább egy olyan dialógust csak, amelynek Dzsimi képezi tárgyát, tőlem telhetőleg kiméletes leszek, ígérem... Na de mindegy, egyelőre talán mellőzzük Dzsimit, próbáljunk más irányba indulni... (*Pillanatnyi csend után 'még mindig kissé tanácstalanul.'*) Bár ha nem Dzsimi, akkor nem tudom... barköhbázzunk tán?

EDIT Azt is inkább, mint... (*Élénken.*) Miért is ne? Hátha valahová így is eljutunk.

SÁNDOR Én is ebben bízok, de... Mert kissé mégis valószínűtlen, hogy ketten, akik „búcsúznak”, illetve távozni készülnek a tethelyről...

EDIT Na és? Ha egyszer az *egész* valószínűtlen, nekem legalábbis az. Hogy itt voltam, és még mindig itt vagyok. Úgyhogy kezdjük, elsőnek én adnék föl egy kérdést.

SÁNDOR Úgy illene, hogy udvarias legyek, de ezt a darabot én csak úgy tudom elképzelni, ha te válaszolsz a kérdéseiddel. Legalábbis először.

EDIT Nem gondolod, hogy nekem mint társszerzőnek szintén lehet valamilyen elképzelésem?... Na de mindegy: fogalom?

SÁNDOR Nem.

EDIT Tehát tárgy. Élettelen tárgy?

SÁNDOR Is.

EDIT Eszerint élő is, nem is. Valami, ami kapcsolatban van az élővel... Állat?

SÁNDOR Igen.

EDIT Vadállat?

SÁNDOR Nem.

EDIT Emlős?

SÁNDOR Igen.

EDIT Ragadozó?

SÁNDOR Nem.

EDIT Patás?

SÁNDOR Igen.

EDIT Kérdődző?

SÁNDOR Nem.

EDIT (*hangosan gondolkodva*) Patás, nem kérődző, tehát...
Röfög?

SÁNDOR Nem.

EDIT A füle hosszú?

SÁNDOR Nem.

EDIT Ennek a ... mondjuk úgy, hogy már nem élő állatnak a neve a válasz?

SÁNDOR Nem.

EDIT De része a válasznak?

SÁNDOR Igen.

EDIT Lónak a része?

SÁNDOR Nem *az*.

EDIT De része valaminek. Mármint ez a döglött ló.

SÁNDOR Igen, de a „döglött” mégse jellemző.

EDIT Ne segíts, jó? ... Lovas? Mármint ló és lovasa?

SÁNDOR Igen ...

EDIT Összetett szó?

SÁNDOR Igen.

EDIT Ez az összetett szó a válasz?

SÁNDOR Nem.

EDIT De lovasszobor?

SÁNDOR Igen.

EDIT Valakinek a lovasszobra?

SÁNDOR Igen.

EDIT Hadvezér?

SÁNDOR Nem.

EDIT Uralkodó?

SÁNDOR Nem.

EDIT De ugye halott? Akinek a szobráról szó van.

SÁNDOR Nem.

EDIT Élő, de lovasszobra van? ... Létezik ez a szobor vagy elképzelt? Valakinek az elképzelt lovasszobra?

SÁNDOR Igen.

EDIT Hazai az illető?

SÁNDOR Igen.

EDIT Itt van? Bent a szobában?

SÁNDOR Igen.

EDIT Veleni szemben ül?

SÁNDOR Nem.

EDIT (*jókedően*) Tehát te lovasszobrot állítanál nekem, egé-

szen érdekes ötlet... Na és hogy ülnék? Lovaglócsizmában és nadrágban? Vagy uszályos ruhában és hölgynyeregben? Úgy, mint Alba hercegnő? ... Festett Goya a hercegnőről lovasképet is?

SÁNDOR Nem tudok róla. De ülhetnél pucéran is, mint Lady Godiva. Még ha nem is így gondoltam el az egészet. Nemi téged ábrázol a szobor, mégis a tied. A tulajdonod. Amennyiben az elképzelésünk a tulajdonunk is.

EDIT Vagyis az enyém, de a lovasa mégsem én vagyok. Illetve az elképzelésem a *te* elképzelésed szerint. Így bizonyára a lovasárol is van elképzelésed.

SÁNDOR Arra gondolsz, hogy magamat képezem el lóháton?

EDIT Akár arra is gondolhatok...

SÁNDOR Pillanatnyilag sajnós más van nyeregben. Attól tartok, minden felfüggesztés ellenére is... De a lényeg az, hogy a bronzló marad, de a lovacska cserélődik. Vagy csak a feje inkább. Olyan ez, mint a szatirikus államregények cserélhető fejű lovasszobra — takarékosági célzattal, hogy a gyakori hatalomváltozások ellenére ne kelljen az egész szobrot mindig újra önteni.

EDIT (*pillanatnyi szünet után kicsit szomorkásan értő mosollyal*) Azt hiszem, értelek... De enélkül üresség van csak.

SÁNDOR (*íroniája ellenére is inkább együttérzéssel*) Így is az van, csak máshol.

EDIT Szerinted hol?

SÁNDOR Azokban a fejekben, amelyeket te igyekszel betölteni valahogy a képzeleteddel. Vagy ha mégsem, hát kiderül, hogy nem az van bennük, amit te képzelsz el magadnak.

EDIT Újabbán már kevesebbet képelek.

SÁNDOR Még kevesebbet kellene.

EDIT Az már a semmi lenne.

SÁNDOR (*keményebben*) Vannak olyan partnerek, akiket nem kerülhetünk el. Vagy talán nem is akarunk. De akkor nem szeretni kell őket, hanem használni.

EDIT Vagy kihasználni...

SÁNDOR Hogy ne ők tehessék velünk ugyanezt. Semmiről se tudva, ártatlanul. Homlokukon a büntelenség koszorújával. Ezt kellene valahogy megtanulnotok.

EDIT (*könnyedében, megpróbálja kizökkenteni*) Te Sándor, én nem hiszem, hogy ez így jó lesz. Mert a színpadi szerzők többnyire olyankor szoktak szellemes zagyvaságokat összehordani, ha ezt a többes számot használják.

SÁNDOR Jó, hogy figyelmeztetsz rá. De valamiben talán különbözünk is. Túl az anatómiai eltéréseken.

EDIT Nyilván. De azért, amire te gondolsz, „nektek” se sikerül mindig. És egyik-másik barátnőmről is tudnék mesélni.

SÁNDOR Ilyesmiről én is tudhatok, nem gondolod? És a barát-
nőidnek gratulálok. Különös tekintettel egy nemrég olvasott fran-
cia szexológusnőre, aki szerint a nőnemű embernek is bátran kellene
kalandba bocsátkoznia. Semmiből szőtt meseglória nélkül. Tartal-
masabb kapcsolatok mellett. Vagy akár azok érdekében is.

EDIT Nem olvastam, de az a nő hülye.

SÁNDOR Csak amíg nem ezt nevezzük hülyeségnek. Ezt az ál-
lítólag magasabb rendű „női szerelmet”. Aminél elképzelni is nehéz
szánalmasabbat és lehangolóbbat, ha „méltatlan” tárgyra maszatol-
játok.

EDIT Ha kívülálló nézi, amit belülről kell átélni.

SÁNDOR Csakhogy a „belülről átélőből” hamar „kívülálló”
lesz. Ha a tárgyát kimerítette és már az idegvégződése is újat ke-
resnek.

EDIT De azért gazdagodhatott. Attól, amit ő érzett. Amíg érez-
te. — De hát komolyan? Úgy képzeled a darabunkat, hogy a sze-
replői erről lelkiznek? Vagy inkább „filozofálnak”.

SÁNDOR Másról is eshet szó benne. Arról, hogy egészen más tár-
saságba is kerülhetnél. Persze ezt csakis a darab érdekében meré-
selem felvetni

EDIT Én is a darabban kérdezem csak: úgynevezett művészkö-
rökben?

SÁNDOR Többé-kevésbé. De azért még sok minden lehetnél
köztük.

EDIT Mindenekelőtt a szeretőjük.

SÁNDOR És ha a szeretőjük? Bár ez nem okvetlenül kötelező is.

EDIT Csak megengedett.

SÁNDOR Úgy, mint azelőtt.

EDIT Egyszóval továbbra is „szabad” lennék...

SÁNDOR Újra szabad. Erre gondoltam.

EDIT „Újra”, de változatlanul a te pórázodon. Úgy, hogy lehet,
de közben mindig kifogásolod, aki éppen *van*. Régi jó szokásod
szerint. (*Élénken, már-már örömteli felismeréssel*.) Igen, a jó öreg
Sándor, ő bújik itt elő most újra. Amint eleveneké és holtak fölött
ítélkezik osztályoz. És akiket a maga mércéje szerint gyengeelmé-
jűnek nyilvánít, azoktól legszívesebben megvonna minden földi

örömöt, talán még kolostorba is záratná őket. Vagy legalábbis a felhozatal selejtjét juttatná nekik. Másokat viszont nyilván háremmal is megjutalmazna.

SÁNDOR Meg is tenném szívesen, de azért folytasd.

EDIT Vagyis minket „nőnemű embereket” afféle jutalomtárgyaknak tekintesz csak, akiket legfőképpen észbeli szikrákkal illene kiérdemelni. És ugyanakkor nagykorúságot kérsz számon tőlünk, kótyagos szexológusnőkre hivatkozva.

SÁNDOR (*jerde mosollyal*) Mért ne lehetne meg nekem is a szkizofrénián? És akár még belőle kiindulva is féltetek az elszűr-küléstől. Annyira, hogy... De hát értened *kell*, mire gondolok... Hogyne értened...!

EDIT (*pár pillanatnyi csend után a komolytalanságba menekülve*) Most? Így? Az asztalfióknak írás szabadsága birtokában is? Remélve, hogy talán még a börtöncellát is kiérdemled?...

SÁNDOR (*igyekezve megőrizni a játékos hangot, de bizonyos ingerültséggel is egyben*) Mindenáron azt szeretnéd hallani tőlem, hogy érted én még jól fizetett és heroikusan bárgyú tévéorozatok írására is vállalkoznék? Vagy hosszú tirádában fejtem ki neked, hogy a szabadság, mindannyiunk szabadsága, csak megfelelő kötöttségek által egybefogva létezhet? Hogy még az *én szabadságomnak* is valamilyen körülhatároltságra is szüksége van, edényre, foglalat-ra, amely megadja a formáját...? (*Mind komolyabban.*) De hát nem is erről van itt szó most elsősorban, hanem a „terepszin” veszedelméről. Arról, ami téged fenyeget: hogy belesüllyedsz egy szabványvilágba... (*Egyre inkább kétségbeesve.*) Mert ez a szörnyű, Edit, ez a borzalmas! Annyira, hogy... magam is csak fokról fokra ismerhettem föl, nyilván, mert egyszerre túl sok lett volna... (*Valamivel visszafojtottabban újraindítva.*) Mert tegnap este, amikor a „menyegzőb” részletei felől faggattaiak, mintha mindennek még csak az előszelét éreztem volna. Azt, ami inkább az „esztétikai érzékemet” készítette még csak berzenkedésre: az ellen, hogy a hozzá való rekvizitumok mintha máris többet jelentenek a számodra, mint ahogy azt előttem mutatni mered. Igen, Edit, igen, ezt éreztem meg rajtad. Azt, hogy te... (*hangja elcsuklik*) a hétszentségit, na... (*Összeszedi magát.*) Most hajnalban viszont, ahogy az elsőnek ébredő fél türelmetlen, de az ébresztés kísértésének mégis ellenálló tekintetével elnéztelek magam mellett, egyszer csak észrevettem az arcodon egy kintről beszivárgó fényfoltot. Apró fénypötty volt, tojásdad, alig néhány centis csak. Figyelni kezdtem, ahogy lassan

felfelé kúszik. Először az álladon volt, majd a szád sarkán, aztán tovább lopakodott az orrod mentén — úgy látszott, ha eléri a szemedet, föl fogsz ébredni... Erre a pillanatra vártam, de egyben késleltetni is szerettem volna. Késleltetni, mert ha fölébredsz, nem lesz többé a fényfolt ott az arcodon. Az a fényfolt, amit ezekben a pillanatokban a magam pecsétjének éreztem, a jelenvalóságod törvényes szentesítőjének valamiképpen... a tulajdonjogom jelének, igen... úgyhogy a kihunyása a te kihunyásod kezdetét is jelenti egyben. A fényeid kihunyását, nemcsak benned, hanem bennem is, a múlttá válásod kezdetét bennem. Azt, hogy többé nem úgy vagy már nekem, mint eddig... *(Újra elakad, majd hirtelen felcsapó indulattal.)* Mondd, Edit, te csakugyan nem érted, hogy...

EDIT *(zavarodottan, a könnyek határán)* Sándor, neked kellene megértened valahogy... Értsd meg, kérlek rá...

SÁNDOR *(ugyanúgy, sőt még inkább)* Mit értek meg? Azt talán, hogy késő már?... De hát te itt vagy, Edit, most is itt vagy és... *(Váratlanul, bántó élességgel a telefon hangja; mindketten összerезzennek.)* Az úristenit! *(Dühösen a készülékhez megy.)* Tor-dai-lakás... *(Kis szünet után.)* De ha egyszer mondom, hogy... *(Bosszúsan lecsapva.)* A fenébe is...

EDIT Ki volt az? Téves kapcsolás?

SÁNDOR Inkább mellétársázás. Valami Zsuzsát keresett rajtam az ipse. A hangja alapján részeg lehet.

EDIT Jaj, de megijesztett. Egy pillanatig azt hittem, Dzsimi.

SÁNDOR Fő, hogy nem ő volt. És hagyj most Dzsimit. *(Pár pillanatig mintha az elveszett hangot keresné.)* Inkább azt értsd meg, hogy... *(Elakad, majd csüggedten legyint.)* Attól félek, ugrott az egész.

EDIT Ettől a csengetéstől?

SÁNDOR Attól, hogy Dzsimi is lehetett volna. Elképzelhető, hogy nálam keressen?

EDIT Éppen eleget rajongtam neki rólad.

SÁNDOR Hát akkor... *(Visszaindul a készülék felé.)*

EDIT Hát ez mi? Mire készülsz most?

SÁNDOR *(megállva)* Visszapergetésre, újrajátszásra.

EDIT Azt játszani, hogy Dzsimi hívott?

SÁNDOR Miért ne? Ha egyszer úgysem törölhetem ki. Sz belőled, se a darabból... Úgyhogy várj csak, hogy is állunk az előbb?... *(Visszamegy Edithez, és a lányt is az előbbi helyzetébe állítja be.)* Így valahogy, azt hiszem, jó lesz. És talán ott kezdem

újra, hogy *(először színtelenül darálva, majd hamisan csengő dagályossággal szóról szóra a korábbi szöveget mondja, mintegy, előbbi önmagát parodizálva)*: „Erre a pillanatra vártam, de egyben késleltetni is szerettem volna. Késleltetni, mert ha fölébredsz, nem lesz többé a fényfolt ott az arcodon! Az a fényfolt, amit ezekben a pillanatokban a magam pecsétjének éreztem, a jelenvalóságod törvényes szentesítőjének valamiképpen, a tulajdonjogom jelének, igen, úgyhogy a kihunyása a te kihunyásod kezdetét is jelenti egyben! A tényeid kihunyását, nemcsak benned, hanem bennem is, a múlttáválásod kezdetét bennem! Hát, hogy többé nem úgy vagy már nekem, mint eddig... Mondd, Edit, te csakugyan nem érted, hogy!”

EDIT *(műkedvelő hanghordozással)* „Sándor, neked kellene megértened valahogy. Értsd meg, kérek rá!”

SÁNDOR *(mint fenn)* „Mit értek meg? Azt, hogy késő már? De hát te itt vagy, Edit! Most is itt vagy és...” *(Újra a telefon, ugyanolyan élesen, mint mikor „igazán” csengett.)* Az úristenit! *(A készülékhez siet, majd a kagylóba.)* Tordai-lakás... Igen, itt Tordai Sándor... Miféle Edit? *(Mintegy a csodálkozás legfelső fokán.)* Ja, te vagy az, Dzsimikém, meg sem ismertem a hangodat... Editet keresed? De hát miért itt?... Na de ugyan már, az a dolog régen volt és... *(Rövid csend.)* Kérlek, szívesen látlak, kicsit majd elbeszélgetünk. Mert Editnek mindig is voltak ilyen eltűnései, úgyhogy pattanj a motorodra és gyere... *(Valamivel hosszabb csend, utána hangsúlyozottan hántó kis nevetéssel.)* Látod, ebben igazad van, időközben tiszter is olajra léphet. Vagy eltűnhetünk együtt is, legfeljebb az ajtót törhetnéd be, vagy akár az ablakokat is... *(Csend, rövidebb az előbbinél.)* Hát ha így folytatod, azt kell hinnem, hogy jót is tenne, lehűlnél tőle. Persze, közelebb is találsz ablakot. Ablak-ablak, nem mindegy?... De ajánlhatnék mást is, idd le magadat! *(Újabb szünet.)* Mit? Hogy te nem iszol?... Jaj, dehogynem, Dzsimikém, neked az a dolgod, hogy igyál. Méghozzá Edit miatt — mert ha most az ő kedvéért nem iszol, idővel majd épp őmiatta fogsz inni. *(Mintegy szuggerálva: kezdetben lassan és halkán, majd fokozódó sebességgel és hangerővel.)* Azután, hogy Edit szeme rányílt az ürességedre. Úgyhogy magad is érezni kezded az ürességedet, azt, amit azelőtt is éreztél. És ami miatt azt a hibát is elkövetted, hogy ennek ellenére megpróbáltál kitűnni. Jobb híján a dízsörényeddel, az emblémákkal teletűzdelt rojtos gönceiddel, azzal, hogy egy mucsai kiadású hippiutánzat jelmezével álcáztad az ürességedet. Meg azzal is még, hogy boldogult tizenéves korodban a

csodálódni szeme látára egy hajtásra ittál ki fogadásból egy liter pálinkát — hogy utána elegáns ívet okádj a táncpartnernőd válla fölött, mielőtt úgy vágódsz el, mint egy liszteszsák. Mielőtt még erről a látszatkülönbözőségről is lemondnál volna. Meg a különbözőképtelenséged kínjait enyhítő napi bódulatodról. Edit miatt! Valójában annak eilenében, hogy olyan valakit kaptál, aki magasan fölötted áll, és akihez fölérned úgysem sikerül... Vagy azt hiszed, hogy sikerül? Tényleg azt hiszed?... (*Hisztikus, „sátáninak” szánt nevetés után.*) Mondd, Dzsimikém, te tényleg azt képezed, hogy fölemelkedhetsz egy Szántó Edítchez? Hogy a különbséget, ami közöttetek van, képes leszel eltüntetni idővel? Holmi szorgalommal, kitartással, izzadságszagú igyekezettel?... Na nem, Dzsimikém, erről jobb, ha máris leteszel. Ha máris tudomásul veszed, hogy Edit kijózanodási folyamata egy idő után elkerülhetetlenül kezdetét veszi. Fokozatosan, de visszafordíthatatlanul, ahogy Edit visszanyeri látását. Mert ez a lány előbb-utóbb látni kezd, ez a végzete — ezt kellene a te, szesztől sajnos már kikezdett, de amúgy derék és konkrét agyadnak valahogy megértenie. Azt, hogy ezután majd magad érzed ismét szükségét a korábbi bódulatodnak. Na meg a régi világot is. (*Zsongító lágyssággal, szinte simogatóan.*) A jó öreg butykosnak, a tárgyak lágyuló körvonalának, amitől a kép körülöttes elnagyoltta lesz, elveszíti a harmadik dimenziót, impresszionista festménnyé válik — elég oldottá ahhoz, hogy te királynak érezhesd magadat benne... A régi haverjaid meg az újonnan cseperegett egyszerűbb képletű kis diszkó-tündérid társaságában... (*Újra keményebben.*) Ami viszont Editet illeti, azt, ami Editben utánad következik majd... nos hát az ő számára különböző alternatívák is feltáruhatnak... (*Váratlanul a kagylót letéve.*) Na de elég lesz!... (*Pár pillanat múlva Editre nézve.*) Vagy túl durva voltam?

EDIT (*szintelen hangon*) Azt hiszem, igen... Sőt kegyetlen is.

SÁNDOR Csak amennyire a helyzet logikája kívánta.

EDIT És igazságtalan.

SÁNDOR Gondolod, hogy igazságos akartam lenni?

EDIT Gondolod, hogy ehhez nem kell az lenned?

SÁNDOR (*pillanatnyi csend után*) Drámát játszunk, nem?...

EDIT Drámát, igen. Önmagunkból mérítve. Tehát a valóságból is egyben. Ez pedig valamire mégis kötelez. Minimális tárgyilagosságra legalább.

SÁNDOR (*csöppnyi rádöbbenéssel*) Ebben igazad lehet. Mert

hát erre készülök: a valóságot fölmérni. A valóságunkat, a kettőnkét... Vagy akár a „hármunkét” is.

EDIT *(valami rejtett könnyörgéssel is)* És te Dzsimiben csak ezt látod? Csak ezt, semmi mást?...

SÁNDOR Ahhoz, hogy mást lássak benne, bele kellett volna szeretnem. Erre pedig aligha vagyok alkalmas... És vajon melyikünk Dzsimi-képe érvényes? A tiéd? Az enyém? Vagy amit ő formált saját magáról?... És egyáltalán: mit jelent az, hogy valaki „ilyen” vagy „olyan”? *(Kis nevetéssel.)* Attól félek, ha ezt kezdenék el itt most boncolgatni...

EDIT *(megkönnyebbülve)* Éppen erre akartalak figyelmeztetni... És kicsit a hangodat is visszafoghatnád. Mert ha már most ennyire megemeled...

SÁNDOR Igaz is. Mi lesz később, ha majd a csúcspontra jutunk.

EDIT Eszerint a „nagy jelenet” nem lesz elkerülhető... Sőt a „nagy veszekedés” sem...

SÁNDOR Máris feléje tartunk, nem veszed észre? Sajnos — de a darab hasznára... *(Ingerülten, de egyelőre még visszafogottan.)* Különb, mivel az előbb tárgyilagosságot követeltél, tőlem telhetően igyekszem is majd megfelelni ennek a kívánalomnak. Végére is eleget meséltél róla, emellett volt szerencsém hozzá néhányszor személyesen is. De sajnos még nagyítóval se sikerült benne bármit is fölfedeznem. Túl azon a kiábrándultsággal kacérokodó szokványnyegleségen, ami a maga idejében legfeljebb arra lehetett jó, hogy a hippi-jelmezét és az ivászatait vele igazolhassa. Na, és amikor a néhai „tollazatáról” mesélt, a katonaság előttről, amelyet, saját bevallása szerint, ma is ereklyeként őriz még... *(Dühösen fel-alá kezd járkálni.)* Hát ez nekem mindent elmondott!...

EDIT *(csípősen)* Ennyire öregurasnak lenned talán mégsem kellene!

SÁNDOR *(homlokára ütve)* Igaz is, az öregúr! Miért ne léphetne ő is színre? Esetleg nem is egyedül... *(Zsebéből ősz vagy „kopaszító” parókát vesz elő, és a fejére illeszti.)* Indulj el előttem talán...

Sándorral együtt közben Edit is átalakult. Ez egyébként különbözőképpen is történhet. Edit pl. kontyba tűzheti a haját, orrára szemüveget tehet, de alkalmazhat ő is parókát. Am ha mindketten szklerotikus öregeket ábrázoló gumimaszket használnak, úgy az „ásatag” lényeket életre keltő hatás akár kísérteties is lehetne.

A játék a szövegnek megfelelően mindenesetre marionettszerű vagy éppen a clownokéra is emlékeztető.

EDIT *(háta fordítva Sándornak, felveszi a sportszatyrát, és ti-
pegve elindul körbe a színen — a továbbiakban mindketten az asz-
tal körül „sétálnak”)*

SÁNDOR *(kis idő múlva, mintha utol akarná érni, utánasiet)*
Ejnye, de siet valaki! Nem lassíthatna?

EDIT *(hátrapillantva, majd megállva)* Ó, maga az, Dezső?

SÁNDOR En vagyok, az Katinka, kezicsókolom... Látok egy
fess alakot sietni, rögtön rájöttem, hogy ez csakis a Katinka lehet.

EDIT Ugyan már, Dezső. És ha hátulról szebb vagyok, minek
álljak meg magának, Dezső?

SÁNDOR Hogy gavallér lehessen magához, Katinka. *(Kiveszi a
sportszatyrot Edit kezéből.)* Akarja, hogy gavallér legyek, Katin-
ka?

EDIT Legyen gavallér, Dezső. Ilyenek manapság már úgysem
születnek, Dezső. *(Elindul.)*

SÁNDOR Nem születnek, Katinka. Kiveszőben vagyok, Katinka.

EDIT Pedig maga elnyúhetetlennek látszik, Dezső.

SÁNDOR Kit tartsak karban, ha nem magamat, Katinka? De a
visszereimet nem maga érzi, Katinka.

EDIT Maga se a vérnyomásomat, Dezső.

SÁNDOR Maga se a szívem, Katinka.

EDIT Maga se az epémet, Dezső.

SÁNDOR Maga se a vesémet, Katinka.

EDIT Maga se az aranyeremet, Dezső.

SÁNDOR Maga se a prosztatámat, Katinka.

EDIT Maga se... Ne egymást érezzük, Dezső.

SÁNDOR Akkor mit érezzünk, Katinka?

EDIT Akármilyen mást, Dezső. *(Éppen a heverő mellett haladnak.)*
Ezt a padot például.

SÁNDOR Mert szép az idő, Katinka?

EDIT Mert a visszerei nem szépek, Dezső.

SÁNDOR Legyünk következetesek, Katinka. Ne érezzük egy-
mást, Katinka. Maradjunk amellet, hogy szép az idő, Katinka.

EDIT Maradjunk, Dezső. Szép az idő, Dezső. Ülünk le, Dezső.
*(Mind a ketten leülnek, egymástól tisztos távolságra, merev tartás-
sal; hosszabbnak tetsző csend után.)* Beszélgessünk, Dezső.

SÁNDOR Miről beszélgessünk, Katinka?

EDIT Ne az időről, Dezső.

SÁNDOR Akkor miről, Katinka? Politikáról?

EDIT Ne arról, Dezső. Sose politizáltam, Dezső.

SÁNDOR Akkor a fiatalságról, Katinka.

EDIT Az jó lesz, Dezső. A fiatalságról, Dezső.

SÁNDOR De melyikről, Katinka? A magunkéról?

EDIT Most még ne arról, Dezső. Hanem a mairól, Dezső.

SÁNDOR Botránkozzunk, Katinka?

EDIT Botránkozzunk, Dezső.

SÁNDOR Ahogy parancsolja, Katinka... Hát szóval... (Sóhajtván.) Ez a mai fiatalság, Katinka... (Elakad, gondolkodik, majd bizalmaskodó suttogással.) Ismeri a ...

EDIT Nem ismerem, Dezső! (Kényeskedő hanghordozással.) És a pletykát mindig utáltam, Dezső!

SÁNDOR Értem, Katinka. Vagyis „csak úgy általában”, Katinka.

EDIT Csak úgy általában, Dezső.

SÁNDOR Hogy (lamentálva): ilyen a mai fiatalság, Katinka?

EDIT Hogy ilyen, Dezső.

SÁNDOR Tiszteletlen, Katinka.

EDIT Neveletlen, Dezső. (A továbbiakban növekvő sebességgel és indulattal.)

SÁNDOR Erőszakos, Katinka.

EDIT Goromba, Dezső.

SÁNDOR Mohó, Katinka!

EDIT Züllött, Dezső!

SÁNDOR Élvehajhász, Katinka!

EDIT Csak a szex érdekli őket, semmi más, Dezső!

SÁNDOR Helyben vagyunk, Katinka. — De ezt mi szerelemnek mondtuk, Katinka...

EDIT Lehet, hogy maga ezt mondta annak, Dezső! De én nem, Dezső! Persze, maguk férfiak, Dezső...

SÁNDOR Nemcsak mi férfiak, Katinka. — De azért az mégis más, volt, Katinka...

EDIT Mégis inás, Dezső.

SÁNDOR Mert ezek a maiak, Katinka. Még ha nem is vagyok prúd.

EDIT Én se vagyok prúd, Dezső.

SÁNDOR Nem vagyunk prúdek, Katinka. De azért mégis...

EDIT Nagyon mégis, Dezső. Mert vannak dolgok...

SÁNDOR Vannak, Katinka... Mert, hogy úgy mondjam, így éppen a legszebb, a legnemesebb...

EDIT A legszebb, Dezső. A legnemesebb, Dezső... És ennek ők látják kárát.

SÁNDOR Ők lesznek tőle szegényebbek, Katinka.

EDIT Szegények, Dezső. Szegénykéek, Dezső. — Mert én annak idején, Dezső...

SÁNDOR Én is, Katinka...

EDIT Mit „is”, Dezső?

SÁNDOR Inkább mit „se”, Katinka. Három évig udvaroltam szegény boldogult...

EDIT Három évig? Ne mondja, Dezső. (*Kis csend után, kuncogva.*) És tényleg „se”, Dezső?

SÁNDOR Csak a kezét, Katinka.

EDIT Akkor mégse „se”, Dezső. Hanem „csak”, Dezső. — Hanem hogy szegény Margitka, ha ő ilyen volt, Dezső...

SÁNDOR Ő már ilyen, Katinka...

EDIT Jégcsap volt, Dezső!

SÁNDOR Nem volt jégcsap, Katinka!

EDIT De az volt, Dezső!

SÁNDOR Nem volt jégcsap, Katinka!... Később nem volt az.

EDIT Akkor szívtelen volt, Dezső!... Mert aki *három* évig, ha igazat mond, már megbocsásson...

SÁNDOR Megbocsátok, Katinka.

EDIT De azért maga is, Dezső. Szinte csodálom.

SÁNDOR Kitarítottam, Katinka. Lassú víz partot mos, ahogy mondani szokás. Kitarítottam, és mostam a partot.

EDIT Lassan mosta, Dezső, *túl* lassan!

SÁNDOR De közben én Doberdónál is voltam, Katinka! Pergőtűzben, Katinka!

EDIT Ott is, Dezső?... Mennyi ideig?

SÁNDOR Kerek három hónapig!

EDIT *Csak* háromig, Dezső? Akkor mégiscsak túl lassan mosta! (*Váratlan pajzánsággal.*) De azért, ahogy én magát ismerem...

SÁNDOR Jól ismer, Katinka... Meg akkor voltak olyan házak is.

EDIT *Olyan* házak, Dezső...?! Tudom! De hát maga is, Dezső?

SÁNDOR Szép házak voltak. És én is, Katinka. Egyszer...

EDIT Szégyellje magát, Dezső! Fújj! Szégyellje magát!

SÁNDOR Szégyellem magam, Katinka. Szégyellem, de miről meséljek?

EDIT Nem erről, Dezső! Másról meséljen!

SÁNDOR Meséljen maga másról, Katinka.

EDIT Miről meséljek, Dezső?

SÁNDOR Akármiről, Katinka.

EDIT Az unokám jó lesz, Dezső?

SÁNDOR Hanyadszor vált el, Katinka?

EDIT Először, de borzasztó, Dezső.

SÁNDOR Akkor nem borzasztó, Katinka.

EDIT De borzasztó, Dezső. Mert most egy vízvezeték-szerelővel, Dezső.

SÁNDOR Mit végzett az unokája, Katinka?

EDIT Filozófiából doktorált, Dezső. És hát miről beszélgethetnek ezek egymással, Dezső?

SÁNDOR Nem beszélgetnek, Katinka.

EDIT A maiak nem is tudnak, Dezső.

SÁNDOR De mi még tudunk, Katinka.

EDIT Tudunk, Dezső. — De hát úgy jó, ha az asszony föltekint a férjére, Dezső.

SÁNDOR Maga föltekintett, Katinka?

EDIT Föltekintettem, Dezső. Pedig az én drága Elemérem — olyan buta volt szegény.

SÁNDOR Ismertem, tényleg buta volt. De azért beszélgettek, Katinka?

EDIT Hallgattam, Dezső.

SÁNDOR Miről hallgatott, Katinka?

EDIT Azt én sohase fogom elmondani magának, Dezső.

SÁNDOR Kár, hogy nem rólam hallgatott, Katinka, de nem úgy értettem. — Különben én is hallgattam.

EDIT Szegény Margitka — ő is nagyon buta volt szegény. Mert aki három évig... Mínd a ketten hallgattunk, Dezső.

SÁNDOR Ahogy illik, Katinka. Maga fölfelé, én meg lefelé.

EDIT Maga szellemes, Dezső.

SÁNDOR Már csak ritkán, Katinka.

EDIT De most az volt, Dezső. *(Felállva.)* Ezért is rudtam beszélgetni magával. Dezső.

SÁNDOR Miért csak „tudott”, Katinka. Máris induljunk?

EDIT Induljunk, Dezső. Ha a visszerei már...

SÁNDOR *(felállva)* Maradjunk abban, hogy szép volt az idő, Katinka.

EDIT Maradjunk, de induljunk, Dezső.

SÁNDOR Igaza van, Katinka. Útközben is botránkozhatunk. *(Újra elindulnak az asztal körül.)*

EDIT Útközben is, Dezső. A mai fiatalokon. Mert hogy olyan...

SÁNDOR Tiszteletlenek, Katinka.

EDIT Nevletlenek, Dezső.

SÁNDOR Erőszakosak, Katinka.

EDIT Gorombák, Dezső.

SÁNDOR Mohók, Katinka.

EDIT Züllöttek, Dezső!

SÁNDOR Élvhajhászok, Katinka!

EDIT Meg pénzhajhászok is, Dezső.

SÁNDOR Azok is, Katinka. Csak a pénz érdekli őket, semmi más. *(Hanghordozása eközben realiztikusabbra válik, vége szakad az eddigi bohócos játéknak; most már nem annyira „öreguras”, mint inkább „vénemeres” dohogással.)* Mindig csak a pénz, a pénz, hogy aztán legyen mit elherdálni. Mert pazarolni, azt igen! Azt aztán tudnak! *(Tovább növekvő indulattal.)* Túl jó a dolguk, az a bajuk! Motor, autó, sztereó hangfal, meg isten lova! Mindent készen kapnak, mindent úgy dognak a seggükbe! Így aztán persze, hogy a nagy jó dolgukban azt se tudják, hová legyenek! *(Zsebéből vagy a garbója alól micisapkát vesz elő, és körülményes műgonddal ügyelve rá, hogy tökéletesen vízszintesen álljon és az ellenzője egyenesen előremutasson, felteszi a fejére.)* A munka meg persze büdös! El se hiszik, hogy az ő korukban mi látástól vakulásig térdig érő sárban kubikoltunk, kenyéren és vöröshagymán éltünk, és ki volt a fenekünk a nadrágból. *(Lassan előrejön, egészen a színpad széléig, ahol keményen, szoborszerűen megáll.)* De azért tudtuk, hol a helyünk, vertük a falat meg a sztrájktrököket, és amikor a csendörök bikacsökkel... ezek már ki se bírnák azt. Mi bezzeg teljesítettük a kötelességünket. Úgy a munkából kifolyólag, mint politikailag és osztályharcilag. Nem kukoricáztunk, végrehajtottuk, amivel megbíztak minket! *(Pár pillanatnyi hatásszünet után lekupja fejéről a sapkát, és a földhöz vágja, visszafordul a háttérben maradt Edit felé, közben lerántja és elhajtja a parókáját is.)* Nahát ez az! Olyan szocrealista dumát lehetne itt kivágni, hogy csak úgy füstölögne belőle az eszmei mondanivaló. *(Indulatosan, mintha „közben” a veszekedés „továbbfejlődött” volna.)* És ha még szóhoz engeded

jutni az „öregurat”, hát akár azt is elmondhatja a te Dzsimidről, hogy a magukat vele tiprató zsenge liliumai miatt dolga volt már a rendőrséggel is!

EDIT (*miután maga is visszavedlett már önmagává*) És a te himporos kis pillangóid?

SÁNDOR Na azért az enyémeek egy árnyalattal mégiscsak érettebb korosztályt képviseltek és rendőrség nélkül. Ezenkívül, ami engem illet (*nem minden cinizmus nélkül, de a maga igazáról meggyőződve is*), nekik én valami mást is nyújtottam. Amit a te Dzsimid aligha lehetett képes nyújtani. Egy kis emberi érdeklődést a nyiladozó világuk, az idő előtt rájuk szakadt magányuk iránt, meg némi eligazítást is talán az útvesztőben. Ha úgy tetszik, tárgyat kínálva az apakomplexusok számára. Kitöltve a hiányérzetüket, gyakran még a közönyös vagy süket pedagógusaik mulasztásait is meg-megfoltozva.

EDIT Inkább lecsapva a mulasztások nyomán támadt résekre.

SÁNDOR Ha nagyon akarod, így is mondhatjuk. Ám olyan is akadt köztük, akinek az üdítően butácska, de riasztóan tünetszerű krapek-meséit hallgattam csak meg. Aki meg úgy érezte, adnia kell valamit — hát én azt elfogadtam csak. Lehetővé téve számukra, hogy úgy érezhessék, valakinek fontosak is lehetnek... (*Bizonyos tűnődéssel.*) És ha meggondolom, azok is voltak, még ha elsősorban nem is azért, amiért hitték. Hanem ami kibomlott így előttem... Mert, mint valami nem túl izléses tarka legyező, úgy tárultak ki előttem a szavaik nyomán a féltve őrzött vagy éppen őrizetlenül hagyott családi titkok, a többnyire gusztustalan intimitások a szülői ház belvilágából. El sem képzeled, nincs az a gondosan előkészített szociológiai felmérés, ami ennyi mindent képes volna felszínre hozni. Hogy a lelkiekről, a korán beléjük fészkelte belső torzulásaikról ne is beszéljünk: a koraérett rafináltságukról például, arról, ahogyan a rajtuk marakodó és rajtuk keresztül egymást maró szüleik kölcsönös gyűlöletét kiaknázzák a maguk hasznára... Mert azért jellemző, hogy ezek a maguk se tudják mit akaró és jobb híján „önmagukat” kereső kelekótya pintyőkék többnyire vagy „válási árvák”, vagy azt kívánják, bárcsak azok lennének... Egy szóval van itt társadalmi és lélektani háttér garmadával, a te Dzsimid még csak nem is sejtette, hogy miben turkált.

EDIT *Egyszóval* egészen más, ha egy dolog másért van, mint ha önmagáért történik.

SÁNDOR Igenis más! Mert nekem az a dolgom, hogy megfigyelő

legyek, tanú, szonda, nevezzük, ahogy akarjuk. Nem a magam szégyenére, hanem a valóságéra — akkor is, ha a valóság sem tehet róla.

EDIT Hát ami a „valóságot” illeti, azt aztán igazán lekötelted. *Majdnem* annyira elnéző vagy hozzá is, mint saját magadhoz.

SÁNDOR Semmi szükségem rá, hogy magamat igazoljam. Ehhez még az önámításom gépezete sem működik elég hibátlanul. Eszemben sincs tagadni, hogy ugyanez a dolog önmagáért is létezik, mért is tagadnám. Nekem se mindegy, hogy mit élek meg, még ha tudom is, hogy semmit sehová sem viszek magammal. (*Váratlanul balkan.*) Mert meghalunk, Edit. Méghozzá nagyon, egészen... Csakhogy én még annyira se vagyok önámító, hogy a mi korunk úgynevezett szexuális felszabadultságát, csak mert magam is részesedek belőle, áldásnak tekintsem erre a derék emberiségre nézve. Ehhez, sajnos túlságosan is esztelen lényegkből tevődik össze — amint azt a párzás napjainkban divatos bárgyú oltárra emelése is mutatja. Mert imádni valaniit mindig annyit tesz, mint vele szemben alulmaradni... De hát ezt éppen a Dzsimid meg az én pompás kis nőszirmaim is bizonyíthatják. Akár a „szent család” nélkülözhetetlenségét is végeredményben. És a csecsemők ölelő reflexei ugyanúgy, mint az idevágó majom-megfigyelések... Vagyis hát vége a különböző ábrándoknak holmi „szép új világokról”, ahol embergyárákban termeljük majd meg az új nemzedéket, többek között azért is, hogy az eljárás eredeti és természetes változata egyedül a szórakozást szolgálhassa. Mert végleg kiderült, hogy nem hangyák, hanem majmok vagyunk. Majmok, Edit, nagyon is majmok. Uzekező majmok, de majomszeretettel megáldottak is, ami az emberi szeretetnek is kezdetleges formája. Sőt talán az emberszeretetnek is... (*Kifulladás.*) De ha most nagy szavakat használtam, hát elnézést — ámbár egy színjátékban olykor még nagy szavak is elhangozhatnak.

EDIT (*rövid csend után tűnődő kis nevetéssel a fejét rázza*) Érdekes, hogy ezt épp te mondd. Te, aki szüntelenül a szabadsággal...

SÁNDOR (*indulatba lendülve*) Mert az érzelmi szabadságomra is jogot formálok! Arra, hogy mindent, ami intézményes és kötelező tisztelet tárgyát képezi, szabadon utálhassak!

EDIT (*inkább hűvösen*) Ja, ha te az önellentmondásaidat, a „szkizofréniádat” is az érveid között vonultatod föl, vépképp semmi értelme arra hivatkozni előtted, hogy én ki akarok lépni ebből

az „üzekedő majomvilágból”. És hogy másvalakit is megpróbálok onnan kikaparni valahogy.

SÁNDOR *(ugyanúgy, sőt még inkább)* De hát épp ez az, Edit. Hogy te őt akarod kikaparni magadnak... Hogy te épp vele... Hogy az általam ismert eddigi legsilányabb kapcsolatodból akarsz házasságot csinálni. Éppen te, akinek valamikor még az olvasottságán is elámultam egy kicsit: azon, hogy a fiatalságod és a nyugton ülni képtelenséged ellenére hogyan is tudtál annyi mindent felszedni... Akkor már mért nem a doktorkád inkább? Akit valamikor úgy megtáncoltattál... Mert ha már „egzisztencia”, hát legyen szabályos, puha és összkomfortos, lehetőleg luxussal bélelt... Csak-hogy te mást találtál ki, valami „extrát”! Hogy valami a lázadásodból is maradjon, hogy a „biztonságod” is meglegyen, de a tulajdon hagyományaid előtt is illőképpen tisztelegesséi — és emellett még a szamaritánus hajlamod is táplálékra találjon! Ezért választottál a típus-lázadók közül! Ezért, igenis, ezért! Ne is tiltakozz, épp eléggé ismerlek... *(Dühös nevetés után még inkább belelovalva magát.)* Ezért választottad, igen! Azok közül, akiknek idehaza „ángyuk” volt és „nenájuk”, de azért boldogult aranyifjú korukban magukra öltötték az importált hippí-maskarát, még ha annyi már nem is tellett tőlük, hogy valami kvázifilozófiát is kiagyaljanak maguknak hozzá!... És te ezt a távolságot akarod áthidalni itt? Elfelejtve, hogy ami őhöz a popzene és a szexmagazinok révén jutott el, azt neked az irodalom csatornáin egészen más szinten közvetítették. Mondd, te *tényleg* azt hiszed, *tényleg* azt képzeld...

EDIT Attól félek, ez már *tényleg* nem érdekes! Annyira tudom, mi következik, hogy akár én is mondhatnám!

SÁNDOR Tessék! Parancsolj!

EDIT Kérlek! Ha a saját szavaidat kívánod tőlem hallani, hát miért ne? Mert nyilván megint arra gondolsz, hogy lám, most is itt vagyok nálad... Vagy téged ne számítsalak, mert hozzád visszajöttem csak?

SÁNDOR Zárójelbe is tehetsz, ha úgy tartja kedved.

EDIT Oda is teszek, ha megengeded. Mivel szerinted *(kezdetben eddigi indulatával, majd mindinkább úgy, mintha Sándor mondaná neki — egyre inkább logikusnak érezve a minden idegszálával elutasítani kívánt gondolatmenetet, tehát növekvő rémülettel is)* idővel úgyis fölbukkan majd valaki, aki nála érdekesebb — vagy csak én látom annak. Csak mert új és más, vagy mert még nem volt. És mert észrevesz vagy én veszem észre. Esetleg a végképp Gyuszivá

szürkült Dzsimiru veteti majd észre velem a gyanúsítgatásai segítségével. Az eleinte alaptalan féltékenykedéseivel, amelyeket hasztalanul próbálok majd leszerelni. Kezdetben szelíden, majd türelmetlenül. Néha máris hallom a hangomat, ahogy felcsattan, sokszor meg azt is elképzelem előre, hogy az egészet mindinkább terhesnek érzem . . . Úgyhogy mért is ne, ha másért nem, hát bosszúból, hogy ha már gyanúsít, legyen is mivel . . . De hát ez tipikus, nem? Erre gondoltál?

SÁNDOR Másra is. Mondjam vagy ezt is te mondd?

EDIT Mondd. Hátha mégis másra gondoltál.

SÁNDOR Aligha, mert nagyon egyszerű. A „boldogságodra”. Az értelmekkel szembeszegülő reményeidre, amelyeknek teljesülése a leépüléssel egyenlő. Arra, hogy neked lesz igazad és minden úgy alakul, ahogy a legszivárványosabb pillanataidban elképzeled magadnak. Arra, hogy mégis beválk az ember- vagy inkább férfimentő akciód, sikerül kezes háziállatot faragnod a Dzsimidből, békés és szorgos hétköznapok követik egymást, össze is kaparjátok magatoknak, amit illik összekaparni — egyetértésben lubickoltok a közös fürdővízben, abban, ami ma talán illatos pezsgőfürdő még, de aztán elkezdi kihűlni. (*Egyre szuggesztívabban.*) Eleinte észre sem veszed, később meg majd igyekszel nem észrevenni. Azután beletörődsz, sőt jól is érzed magadat benne. Újra, most már végérvényesen. . . Mert a beletörődés, ó, a beletörődés nagy dolog, Edit, az teszi lehetővé az elkerülhetetlen elviselését, a lázadásunk csendes felszívódását, az biztosítja a dráma hiányát. Annyi más minden mellett azt is, hogy leülepedj, ellaposodj, elsekélyesedj. Hogy fényedet veszítve belesimulj a magad választotta szerepbe, hogy még csak ne is sirasd többé az ábrándjaidat, ne sajnáld, hogy elérhetetlenek maradtak a számodra. Hanem ellenkezőleg: önmagadra lelt érett fölénnyel nézz vissza rájuk, mint valami megbocsátható kamaszbetegség tüneteire . . . Igen, Edit, az érzéstelenítés varázslója, az Aneszteziológia Nagy Professzora a maga észrevétlen módszereivel mindenre képes: puhán, simogatva oltja ki az agysejtjeink fölösleges szikráit . . . Mária látlak kicsit szétfolyva, megereszkedve, arcondon háziasszonyi érdektelenség, beletunyulva a hitvestársi létformába — vagy az anyaság tej- és pisiszagú boldogságába. (*Már szinte démonian.*) Igen, Edit, igen! Olyan leszel, mint az ideggyógyintézetek lakói elektrosokkos kezelés után, vagy akiket telepumpáltak nyugtatókkal. És amikor majd . . .

EDIT (*várálanul, sikoltva*) Elég! Ne folytasd!

SÁNDOR (*gonoszul*) Miért ne? Ha egyszer te akartad ezt

EDIT De hát ez kínzás, nem vetted észre?

SÁNDOR Dehogynem. Annak is szántam.

EDIT És ha azt mondom, hogy a harmadik hónapban vagyok?

SÁNDOR (*pillanatnyi csend után halkabban*) Fő, hogy nem a negyedikben már. Bár még úgy se lenne egészen késő.

EDIT Gondolhattam volna, hogy majd ezt mondd.

SÁNDOR Miért? Mi mást mondhatok? (*Dühösen.*) Mi a fenét mondhattam volna? Persze, ha ragaszkodsz hozzá... De hát mért hiszel alkalmatlannak az apaszerepre? *Nála* azért ezt is jobban csinálnám!... Ha tehát ezt állítod közénk akadálynak...

EDIT (*kiabálva*) Nem állítom! Nem állíthatom, mert nincs is!... Csak azért mondtam (*síráshoz közel*), mert azt reméltem, így talán abbahagyod, de te... De hát ki is szállhatok!

Ez már veszekedés a javából. Amikor tehát a szereplők „darabot” vagy „drámát” emlegetnek, ezt többé már nem szerepükből kilépve, icszik, hanem ugyanazzal az indulati telítettséggel, mint mikor a „témára” vonatkozókat mondják, mintegy indulataik tudatában, lényegében annak megfelelően, hogy a mai ember, főleg az értelmiségi, ha dühöng is, rendszerint tisztában van vele, hogy „színházat játszik”.

SÁNDOR (*hisztérikus nevetéssel*) Ebből a darabból?! Egy nyavalyát szálsz te ki, egy frászkarikát! Szó se róla!! (*Teljes hangerővel.*) EZ A DARAB ÍGY VAN MEGÍRVA!!! Nem léphetsz ki belőle! Legalábbis addig nem, amíg... *Hangja egy pillanatra elcsuklik, majd valami lázasan magyarázó élénkséggel, de egyben a múltat felidéző kétségbeesett rajongással is.*) Te, Edit, hogy lehet az, hogy te... Emlékszel, amikor egyszer itt Mozartot hallgattunk, valamelyik zongoraversenyt, úgy emlékszem, Richterrel, téged meg egészen átjárt a zene, mintha csak a muzsika fénye sugárzott volna belőled. Átfényesedtél tőle, könnyek csillogtak a szemedben, minden idegszáladban ott remegett, láthatólag úgy élvezted, ahogyan én... Mert én inkább téged élveztelek, a jelenséget, ami akkor voltál, és közben egy kicsit meg is kellett játszani magam — nehogy észrevedd, hogy lemaradtam mögötted... mert ezekben a pillanatokban szinte resteltem, amiért túlságosan is racionális alkat vagyok, képtelen az ilyen fokú feloldódásra... És eközben még csak eszembe se jutott, hogy (*szinte diadalmas felismeréssel*) aki a szub-

limált érzékiségnek erre a fokára képes, az nyilván a nyers és gorilloid hímek varázsa iránt is rendelkezik kellő fogékonysággal. (Újabb, még inkább „eszélős” nevetés után.) Pedig hát ez törvényszerű is... Úgyhogy most már azt kérdezem csak, mikor élvezed jobban? Akkor-e, ha velem csinálod, vagy ha mással, de közben rám gondolsz?!

EDIT (gyűlölettel rikácsolva) Akkor, ha sikerül nem rád .. (Hevesen arcul üti.) Szörnyeteg! Ezt most te kaptad! Ezt is belérod a darabodba?!

SÁNDOR (nekivadultan) Naná, majd nem! Meg ezt is! (Arcul üti.) Meg ezt is! (Újra arcul üti.) És ha nem elég, hát itt van! (Újabb pofonok.) Meg ez is! És ez is! (Ismétlődő pofonok kíséretében, miközben Edit kezével védi az arcát, de nem menekül, hang nélkül tűri a verést.) Alighanem már rég ez kellett volna! Kiverni belőled az alkoholüzemű szexmasinádat!... Hogy tűröd! Talán még élvezed is?!... Ez az, hát persze! Ez az igazi! Az ősi nőstény alázat! A másik testi fölényének gyönyörűsége, amihez képest minden más pótlék, csalás, szemfényvesztés csak! (Még inkább belejön, valami nekivadult mámmal, fogait vicсорítva.) Mert ti az erősebbet nem gyűlölték! Nem azt tartjátok, hogy pengét a bordái közé! Őrvul, ha másképp nem megy, hátulról mellbe!... Dehogya, ellenkezőleg! Behódolni neki, élvezni az erős karja védelmét! Igen, manket is ti tanítottok rá: alávetni magunkat az erősebb félnek, tisztelni a hatalmat. Márpedig, ha így van... (Most már az öklét emeli.) De hát csak eredj, ő nyilván jobban ért ehhez... (Utás helyett nagyot lök rajta.)

EDIT (egyensúlyát veszelve hanyatt vágódik)

SÁNDOR (hirtelen ijedséggel) Az úristenit. Ezt nem akartam. (Gyorsan letérdel mellé). Megütötted magadat?

EDIT (úgy marad fekeve) Semmi. Minden rendben van.

SÁNDOR Baj is lehetett volna belőle.

EDIT Nyilván. Például, ha beütöm a fejemet az asztal szélébe.

SÁNDOR Nem sok hiányzott hozzá.

EDIT Hát nem. Koponyatörés is lehetett volna.

SÁNDOR Fináléként. A búcsúnk végére... (Felsegítő mozdulata abbamarad, látva, hogy a lány feltápáskodna, nyersen.) Ne mozdulj! Te most halott vagy! (Felugrik, indul a telejón felé.)

EDIT Ahogy óhajtod, de...

SÁNDOR Holtaknak kuss! Egy szót se halljak!

EDIT (belemegy a játékba, lehunyt szemmel, mereven jekszik)

SÁNDOR (*tárcsázás nélkül a telefonba*) Halló, rendőrség? Itt Tordai Sándor író. Súlyos bűnesetet kell bejelentenem: pár perccel ezelőtt megöltem a szeretőmet, egy bizonyos Szántó Editet. (*Újrátledő históriával, de most már megjátszva.*) Egy csodálatos és felejthetetlen, kiszámíthatatlan és elviselhetetlen, ragyogóan értelmes és kétségbeejtően buta histórikát. Szerelemfélétsézből, erős felindulásban elkövetett, nem szándékos emberölés... vagy ki tudja, talán szándékos... (*Kis csend, mintha a válaszolót hallgatná.*) Miarha, nem vagyok részeg! Ám hogy beszámítható vagyok-e, azt nem tudom. Azt se, hogy mire van szükség, bilincse-e vagy kényszerzubonyra... Mindezenesetre siessenek, hátha mégis megszököm. De a holttestet mindenképpen itt találják, tetszeni fog, ritka szép példány. Köszönöm, várom önöket. (*Leteszi, majd Edithez*) Vége, fölkelhetsz.

EDIT (*továbbra is fekvő, kicsit bágyadt mosollyal*) Olyan jól heverészek...

SÁNDOR (*rágyújtva, szintén kissé fáradtan; az elkövetkezőkerc egészségében is ez a kissé enervált hangvétel a jellemző, a hangszín bizonyos változásai ezen belül értendők*) Nem is árt, ha egy kicsit kifújod magad. (*Tölt magának a konyak maradékából.*) Töltsek neked is? Oda is vihetem, hogyha akarod.

EDIT Hozhatod. Cigit is adhatsz.

SÁNDOR (*tölt, még egy cigarettát meggyújt, majd a poharakkal és a hamutartóval maga is Edit mellé telepszik.*)

EDIT (*az első szippantás után*) És most...? Mi következik?

SÁNDOR Semmi. Mondtam, hogy vége.

EDIT Azt hittem, a jelenetnek csak...

SÁNDOR A darabnak is.

EDIT A tragédiának?

SÁNDOR Mondjuk, hogy annak. Mert mégis az lett. Remélni se mertem igazán, hogy idáig tudom fokozni... De akár „dupla fenekű” is lehetne.

EDIT Hogyhogy „dupla fenekű”?

SÁNDOR Csavarintanéék rajta még egyet... Azzal, hogy miután szólok, hogy már fölkelhetsz...

EDIT Értelek: én mégse mozdulok.

SÁNDOR Először azt hiszem, rám akarsz ijeszteni csak...

EDIT Még rám is szólsz, hogy elég a komédiából, de...

SÁNDOR Minden hiába...

EDIT Élesztgetni próbálsz, szólítgatsz, majd...

SÁNDOR Másodszor is a telefonhoz rohanok, és...

EDIT „Halló, rendőrség”, azután függöny. (*Kicsi csend után.*)
Nem rossz, sokkolná a nézőket.

SÁNDOR (*némi kétellyel*) Kicsit azért hatásvadászó lenne...

EDIT Lehetséges... De hát muszáj nekem meghalni?

SÁNDOR Nem feltétlenül, de...

EDIT Úgy érzed, megérdemeltem?

SÁNDOR Tisztán a dráma szempontjából mellékes, hogy mit érzek. Hanem ennyi sístergő indulatot kár lenne elkenni a végére.

EDIT Így viszont... Nagyon „férficentrikus”.

SÁNDOR Akárcsak valaki itt mellettem... De ha volna használható ötleted, mondd csak. Valami epilógusra gondolsz?

EDIT Olyasfélére.

SÁNDOR Kimaradt volna valami fontos?

EDIT Azt hiszem, igen.

SÁNDOR Úgy gondold, földidéznék? Látomásként a börtönben? Vagy inkább a diliházban?

EDIT Így is lehetne, de ez mellékes... Bár amit el szeretnék mondani, még inkább arra ösztökélhetne, hogy kinyíj magadból. De hát kétszer ugyanabban a darabban mégsem ölhetsz meg.

SÁNDOR *Belül* viszont akárhányszor is.

EDIT Erre lenne igazán kedved?

SÁNDOR Csodálkozol? Ha egyszer a benned rejlő lehetőségeket áldoztad föl. A bikaisten oltárán.

EDIT Ezt most már ne, ha lehetséges. Ne ismételd magadat. Így is éppen eléggé megkaptam tőled.

SÁNDOR Igazad van... Én meg tőled nem. — Erre gondoltál?

EDIT Erre is. És ennek a darabnak én is a szerzője vagyok. Úgyhogy...

SÁNDOR Úgyhogy végighallgatlak. (*Bizonyos megadással issza ki a poharát, sóhajtvá fölkel, és az egyik széken helyezkedik el.*)
Mért ne nézzek szembe a tükörképemmel?

EDIT (*poharával a kezében szintén fölkelve; Sándorral ellentétben állva marad, később járkal is, olykor ugyan le is ülhet, de mindig csak pillanatokra*) Ezt is szeretném, tükröt tartani... Épp csak... (*akaratlanul is segélykérő pillantást vet Sándorra*) azt se tudom még, mivel is kezdjem...

SÁNDOR Indulj ki abból, hogy be akarsz nekem olvasni: Valahogy úgy, mint Nóra a Torwaldjának; a dráma végén, mielőtt fáképnél hagyná. Ha tehát nem zavar ez a párhuzam...

EDIT Nem zavar. Ennyi strindbergi indulat után egy kis ibseni tárgyilagosság aligha árthat.

SÁNDOR Még ha ez a Nóra most nem is megtalálni indul önmagát, hanem elveszíteni. Vissza a babaotthonba.

EDIT Valakinek ott is kell lenni.

SÁNDOR Félek, hogy még mindig ott vagyok. Íróasztalnál, pult mögött, katedrán. Kezetekben láthatatlan főzőkanállal.

EDIT Kocsiimádó és futballrajongó férfiak társaságában.

SÁNDOR Csakhogy téged nem is Torwald Helmer vár vissza a rendíthetetlenül buta tizenkilencedik századi céltudatosságával és önhittségével. Főleg pedig nem a bankigazgatói fizetésével. Hanem egy nagyon is bizonytalan...

EDIT Mégsem tökéletes ez a párhuzam, Sándor. Torwalhoz én nem „visszatérni” készülök, hanem, ahogy mondtad az előbb, „beolvasni” neki egy kicsit.

SÁNDOR Mielőtt itthagynád a másik „Torwald” kedvéért. Ezért kellene tudnod, mért rosszabb az egyik s mért jobb a másik. Úgyhogy, ha erre találnád meg a választ, akkor ez a befejezés a „funkcióját” valóban be is tölthetné.

EDIT Erre keresem a választ — tebenned. Ezért is van szükségem most tükörre. Hogy téged lássalak benne.

SÁNDOR Pedig ha belenézel, magadat látod.

EDIT Téged, magamban. Azon át, amivé te is formáltál.

SÁNDOR Látod, ez így nem is rossz. Úgyhogy indulj ezen a vonalon talán. A belőlem való kiábrándulásod fonalát nyomon követve. Kezdd ott mondjuk, hogy...

EDIT Kezdeném... De ha most is te irányítasz...

SÁNDOR Ha formai dolgokban segíték, semmi okod a szégyenkezésre. Elvégre húsz éve számítok profinak a szakmában. Te meg, sajnos, arról is lemondtál már, hogy kezdő lehessél. Na de kezdjük talán ott, hogy volt ma reggel itt egy pillanat...

EDIT Igen, volt... Amikor úgy éreztem, hogy talán mégis...

SÁNDOR Észrevettem. Mielőtt az a Zsuzsakereső döglött hívás becsengett... De hát becsengett. Erre mondják, hogy „a végzet közbeszól”. Mindig is fontos szerepe volt a drámában.

EDIT Utána meg azt kezdtük játszani, hogy Dzsimi volt. Illetve, hogy mi lenne, ha ő lett volna... És akkor te annyira félelmetesen önmagad voltál... annyira azonosultál önmagaddal, hogy... Ahogy a telefonba beszélteél, meg azután is még... Úgyhogy ez a

játék valahogy fölerősített bennem valamit... valamit, ami rég élt már bennem és...

SÁNDOR Kezdetől fogva zavart egy kicsit.

EDIT Az, hogy „zavart”, túl erős talán... Mert eleinte inkább éreztem, sejtettem csupán. Zavarni később kezdett csak, amikor már nyilvánvalóvá vált előttem... Nem is az, hogy nem vagy őszinte, mert ma is azt hiszem, hogy az voltál, az vagy... Hanem, hogy is mondjam... a te rettenetes tudatosságod. Valami olyasmi, hogy bármit mondasz vagy teszel, sohase vagy benne egészen... *(Elakad, kérdőleg Sándorra pillant.)*

SÁNDOR *(maga elé, hangsúlytalanul)* Jó nyomon vagy. Nyugodtan belelendülhetsz.

A következőkben, mialatt Edit valóban mindinkább „belelendül”, szavai lassanként fokozottabban érzelmekkel telítődnek, Sándor, láthatóan szándékosan, faarccal követi őket, rövid közbeszólásai hangsúlytalanok, vagy sokszor éppen ömiróniájuk révén bátorítóak.

EDIT Én is úgy érzem... Mert van benned valami, Sándor... Lehet, hogy furcsának találsz, de valami, ami egyszerre több különböző írásjelet is eszembe juttat. Legfőképpen a zárójelet, mivel önmagad egy részét mintha mindig zárójelbe tennéd valahogy. Amit viszont önmagadból adsz, amit kimondasz, mintha mindig idézőjelek közé szorulna. És a kijelentő mondataid mögött gyakran kérdőjelek görbülnek, máskor meg, egy váratlan gondolatjellel a végén, egyszerre csak elhallgatsz. De talán sorolhatnám tovább is. Mindazt, ami a maga összességében azt a benyomást keltette bennem, hogy valamit önmagadból mindig talonban tartasz. Akkor is már, amikor még nem taszított, de hogy is, alighanem éppen ez vonzott hozzád... Mert valahogy más volt, más, mint amit addig ismertem. Merőben különböző a megszokottól: nemcsak mert „intellektuálisabb” volt, hanem mert a valóságos háttérrel is ott éreztem mögötte, a megokoltságot... Mert hát az irónia, sőt a cinizmus, úgyszólván már kötelező viselkedési norma...

SÁNDOR Védőpajzsként a kiszolgáltatottság ellen. De akár a kiskorúságunk leplezésére is szolgálhat.

EDIT De a tied nem ilyen volt, hanem különleges hullámhossz. Amire különösen jó volt a keresőmet ráállítani. Talán mert abból, ami benned volt, belém is szorult egy kevés, vagy mert a látószöged közel állt az enyémhez, úgyhogy... *(Kis szünet után, mintha csak*

Sándor közbeszólásának kívánna elébe vágni, élénkebben.) Persze te most nyilván kétségbe vonod, volt-e nekem „látószögem” valaha is igazán. Mivel én mindig is annak a látószögéhez igazodtam. akinek a búvkörébe kerültem éppen, azért lelkesedtem, amiért ő lelkesedett — hogy valóban-e vagy megjátszottan-e, ez akár mind-egy is lehet. Mert én valójában ezért hajtottam végre annyiszor pályakorrekciót, iratkoztam egyik fakultásról át a másikra, mivel pályatárs szerettem volna lenni, szövetséges és fegyvertárs. .

SÁNDOR Nem is sejtve, hogy az ilyesmi mennyire „meghaladt” már. . .

EDIT Eleinte nem, de később rájöttem. Mert amikor te következ-tél, már sok mindenem túl voltam. Úgyhogy éppen a te hitelesebb, ma már azt mondanám, másokénál körmönfontabb kiábrándulásod lelkesített föl. Meg ahogy mindent, egyik kedvenc kifejezéssel élve, „ízekre szedtél”. Ahogy leleplezted a körülöttünk lévő világ „kisszerűségét” — ez különben a másik kedvenc kifejezésed.

SÁNDOR A begyepesedésem első jele, a sztereotípiám.

EDIT Hiszem, hogy nem, de mindegy. Az is, hogy még ma is te buksz velük bennem léptem-nyomon felszínre. Éppen mert ami énelőttem alig vagy elmosódott körvonalakkal mutatkozott csak, annak a te szavaid nyomán a rejtett belső szerkezete is láthatóvá vált. *(Kicsit újnálélő mosollyal.)* Sokszor úgy, hogy még mulatni is nagyszerűen lehetett rajta. Meg persze örülni, ha a nyilad hajszál-ra oda talált, ahová én csak céloztam volna, ez egyenesen *lelkesítő* volt. És hát cinikusnak lenni — veled. Egyben a cinkosod is. . . Ez valahogy annyira jó volt, annyira magával ragadó, hogy sok-szor. . . Emlékszel rá, amikor az anyámnak bemutattalak?

SÁNDOR Igen, persze. Mert bemutattál neki is.

EDIT Nem „azért”, de hát tudod is, hogy egyszerűen kívánta a helyzet. Utána meg, elég bután, megkérdeztem tőled, milyen benyomást tett rád. Te pedig. . .

SÁNDOR Úgy emlékszem, azt mondtam, hogy anyákról vagy jót vagy semmit. . .

EDIT Igen, ezt. De aztán én, és ez talán még butább volt, tovább is kérdeztelek még. Hogy azért mégis. . . mert valamilyen benyomást mégiscsak tett rád. És akkor vállat vontál, kifordítottad a tenyeredet, nehogy rossz néven vegyem, tudod, hogy az anya mindenkinél kényes pont, de rád valahogy úgy hatott, mint az olyan kotlós, amely észrevette ugyan az ólálkodó ragadozót, de mégsem mer riadt kotkodácsolásban kitörni. . .

SÁNDOR Igen. Nehogy ezzel is tovább rontsa még a helyzetet...

EDIT Így volt. Én meg nagyon eredetinek tartottalak, és nevetni kezdtem. Mert szegény anyám akkor tényleg olyan volt. Túl már a szabályszerűségembe vetett minden reményén, de mégis illő rémülettel ismerve föl a köztünk lévő helyzetet. És ha egyszer ő volt az általad oly sokszor magas talpazatra emelt lázadásom legfőbb kiváltója, hát hogyne nevettem volna. Mert egyszerűen csak ellene, a látszatokra adó régimódiséga ellen lázadtam, ennyi az egész.

SÁNDOR Komolynak számító forradalmárpályák eredetét is gyakran itt kell keresni. A házi perpatvarok konyhaszázában...

EDIT Csakhogy bennem még az a csöppnyi rosszérzés is, amit a megjegyzésed kiváltott, az is késve mert csak életre kelni. Mert te ilyen bonyoluitan tudsz őszinte lenni. Olyan kiszámítottan, hogy az szinte már alakoskodás.

SÁNDOR És egyben elszakadó hadmozdulatokra okot adó is...

EDIT Nemcsak ezért voltak ezek a hadmozdulatok, Sándor. Hanem a „moralistám” miatt is, amit te kiskorú vonásnak tartasz bennem. Mert bárkihez tartoztam is, amíg hozzá tartoztam, az összetartozásaimat mindig nagyon komolyan vettem. Talán mert valami mást, szebbet, többet szerettem volna, mint amire odahaza a szemem rányílt. Úgyhogy én még a tiedet is, a törvényeset, azt is komolyan vettem. Alighanem még nálad is komolyabban...

SÁNDOR Ezért akár tisztelhetnék...

EDIT Ezenkívül sosem állhattam a magukat mindenáron elvetőket. Úgyhogy amikor te Sartre és Simone de Beauvoir „nyitott kapcsolatáról” beszéltél nekem...

SÁNDOR „Alkotók” számára azt tartva ideálisnak...

EDIT Ez egy kicsit talán meg is riasztott. Mert néha az nyíllalt belém...

SÁNDOR Hogy hátha nem is te vagy a Beauvoiroom. Hanem aki felé „nyitott” vagyok — az engedelmével és a megértésével. Pedig én benned szerettem volna megtalálni, aki felé nyitott lehetnék...

EDIT Én viszont nyitott is voltam. Nem tudom, kezdetben azért számoltam-e be mindenről, hogy a viszontagságaimat megírod, de mikor az első „belőlem merített” írásod megjelent, büszkeséget éreztem. Talán még boldogságot is, amiért ezzel is adtam neked valamit. Időbe telt, amíg...

SÁNDOR Amíg a stricire is ráleltél bennem...?

EDIT Látod? Újra a leszerelő megjegyzéseid. Pedig én annyit mondtam volna csak, hogy egy idő után a zsákmányodnak kezdtem magam érezni. Hogy volt az egészben valami rabtartó a részedről.

SÁNDOR Mi sem érthetőbb hát, mint hogy ez ellen kezdtlé lázadni . . .

EDIT Igen, idővel. Még hozzá valóban akkor, amikor, nevezzük most is így, a kiskatonám volt. Zavart, hogy a te szemeddel nézem, a tőled kölcsönvett szemléletemmel. Hogy akaratlanul is a „szabályszerűen szerelmes fiút” látom csak benne. Szabályszerű reményekkel, célokkal és tervekkel, kicsit déliesen trubadúros lángolásokkal, szabványos lefolyású féltékenykedésekkel és duzzogásokkal. Hogy a naivitása, ami nélküled talán valami „tisztaság” is lehetne, így csak butaság a szememben. Ezért is „kezeltem le” valószínűleg, s rontottam is el az egészet . . .

SÁNDOR Ezt nem tudtad megbocsátani?

EDIT Hogy te „regénynek” emlegetted csak, aminek, mint minden regénynek, vége lesz egyszer.

SÁNDOR Ezért lett vége?

EDIT Nem tudhatom, csak . . . De azért ott voltál Dzsimi mellett is. Sőt, mellette voltál igazán, neki nagyon sokat meséltem rólad. (*Élénkebben.*) Mert ahogy neked másokról meséltem, úgy meséltem rólad másoknak. A szerepedről bennem, arról, hogy mi vagy, mi voltál — mert többnyire múlt időben meséltem. Biztonság kedvéért, nem mindenki kedveli az ilyen meséket. Dzsimi viszont . . .

SÁNDOR Rám hasonlított?

EDIT Valamennyire igen. Még ha hiányzott is belőle a te „tudományos felkészültség”. De mintha tehetsége lett volna hozzá . . .

SÁNDOR Gyakorlata is lehetett, szert tehetett rá. A kelyheiket nyitogató liliumai mellett . . .

EDIT Valószínűleg. Mindenesetre nem mutatott mohó érdeklődést, de unatkozni se látszott mellettem. Azon túl persze, hogy a maga pillanatának elérézését várta. Nyilván valami női bolondériának tekintette ezt az egész dolgot veled, s egyben olyasminnek, mint a saját kapcsolatát az alkohollal: ténynek, amin nem változtathat. És ennyi elég volt nekem . . . Ahhoz is, hogy egyre többször kapjam magam olyanféle gondolatokon, hogy . . .

SÁNDOR Miért ne próbálj valahogy éppen ebből a Dzsimiből embert faragni . . .

EDIT Vagy akár az értékeit is megkeresni. Még ha azok olyanok is csak, hogy bárkiben meglehetnek. Hogy azután belőlük építsem

föl a magam világát, a „kisszerűt”, ha úgy tetszik. Amit te ma itt a kivédhetetlenül logikus érveiddel olyan kíméletlenül bekerítettél. Ugyanazokkal, amelyek bennem is ugrásra készen lapultak, számtalanszor meg is szólaltak — de hát most tőled hallottam őket. Tőled és . . . (*Elakadt, tétova kis csend, majd látva, hogy Sándor megszólalni készül, hirtelen elszánással.*) De azért ne szólj közbe, mert én tőled mást is hallottam. Most is, de korábban is már, úgyhogy nem is nagyon mondható már számomra újnak. Mindössze az világosodott meg ma itt előttem végleg, hogy a te elegáns és sokszor szórakoztató cinizmusod mégsem az, aminek sokáig hittem. Nem védekező kéreg, nem a világ dolgai feletti keserűség növesztette rád, ahogy azt velem hosszú időre el is hitted. Lehet, hogy nem tudatos alakoskodással, mert mindenben tudatos még te sem lehetsz, vagy ha mégis, hát annál rosszabb . . . Mert már az előbb, miközben arról tréfálgoztam, hogy te egyeseket kolostorba záratnál, másokat meg háremmel is megjutalmaznál, már akkor az jutott az eszembe, hogy én ezt akár komolyan is mondhatnám. Más hasonlattal élve. Talán úgy, hogy ha fuldoklót látnál, vízbe ugrás előtt megpróbálnád eldönteni, rászolgált-e, hogy beugorj érte — mármint az észbeli adottságaival terinzészetesen. És hát tudod, mi ebben a legérdekesebb? Az, hogy te még hiszed is azt, hogy ha megérdemli, „habozás nélkül” be is ugranál. Illetve, hogy borzalmasan sajnálsz, amiért a szükséges vizsgálatok menet közben nem ejthetők meg a fuldoklón, s így nem döntheted el, érdemes-e megtenned. Pedig ez csak kibúvó a számodra. Ürügy csak, hogy ne tedd meg, hogy helyette inkább a fuldoklás látványát örökíthesd meg a magad kielemező, „ízekre szedő” módszerével — de ugyanúgy, mint valami prédára leső fotoriporter!

SÁNDOR (*rövid hallgatás után*) Hát ez gyönyörű. Kedves, köszönöm . . . De a nagyobb hatás kedvéért akár keselyűt is mondhatnál . . .

EDIT Sajnálom, Sándor. De hát már csak ezért se értheted meg az én gyámoltalan embermentő kísérletemet. Ha egyszer annyi fáradságot se vettél magadnak, hogy úgy tegyél, mintha méltányolnád valamennyire.

SÁNDOR Igazoló hazugságokat vártál? Megszépítőket?

EDIT És ha azokat? . . . Baráti gesztusként, mondjuk. Hadd higgyem, hogy nekem is sikerül valami végre.

SÁNDOR Vagyis játszottam volna meg a megértőt. (*Keserű fintorral.*) Hogy éppen a „megértésem” hozzon vissza hozzám és ves-

sen véget az embermentő kísérletednek... Nem rossz. Ezt szánád befejezésnek?

EDIT Annak vagy másnak, mindegy... Egyszerűen el kellett mondanom, nem maradhatott ki a darabból.

SÁNDOR Lehet, hogy igazad van... De valami határozottabb lezárás jobban megtenné. Még ha a gyilkosságot ejtenénk is... Bár a szerepcsere is szóba jöhetne.

EDIT Gyilkos és áldozat között?

SÁNDOR Igen, erre gondoltam. Végére is éppen eléggé megáláztalak... Úgyhogy az emberi vagy éppen a „női” méltóságod hirtelen ágaskodása... Akár ezt is eljátszhatnánk még...

EDIT Semmi kedvem a gyilkosod lenni... Különbén is másra gondoltam.

SÁNDOR Máris hallgatlak. Mire gondoltál?

EDIT *(játékosan, de ez egy kicsit fenyegetés is)* Arra, hogy a könyörtelenül logikus érveid utólag is megrohanhatnak...

SÁNDOR Te mondad még az elején, hogy a lebeszélés ritkán szokott használni.

EDIT És ha most nem a szokásos módon alakulnak a dolgok? Emlékszel még a számodra legkedvesebb történetemre?

SÁNDOR A kórtermi lámpára a fejed fölött?

EDIT Arra, igen. Arra gondoltam... Persze úgy, hogy most már nem lenne lámpa.

SÁNDOR Attól tartok, ez színváltozást kívánna. És ezt a darabot én úgy gondoltam el, hogy végig ugyanazon a színen játszódik.

EDIT Kettőnk közül te vagy a profi, a formai megoldás a te dolgod... Az a lényeg, hogy én most kifosztva távozok innen. Vagy inkább elkerülhetetlenül magammal viszek valamit a daraból. Valamit, ami továbbra is bennem munkál majd. Akár a hitvesi ágyban is, miért ne... Vagy ezt a megoldást giccsesnek érzed?

SÁNDOR Tálalás kérdése, de... *(Egy pillanatig őszintén iiedtnek látszik.)* Ne, Edit, ezt azért... *(Nyugodtabban.)* Nem, így nem lehet befejezni ezt a darabot. Legfeljebb abbahagyni csak...

EDIT *(tűnődve)* Abbahagyni, igen... Próbáljuk meg, hátla sikerül... *(Órájára pillantva.)* És most már igazán... *(Felveszi a sportszatyráját.)*

SÁNDOR Igen, felölem is indulhatunk már... Épp csak *(az asztal rendetlensége közt matatva)* a slusszkulcs... de az is megvan már... *(Felveszi, majd fel-feldobálva, könnyebben.)* Úgyhogy most már azt kérdezném csak, mondjam-e még, hogy kedves voltál, kö-

szönök mindent, beleértve a darabot is. Vagy kint a kocsiban is jó lesz, mielőtt majd leteszlek?

EDIT Ne mondj semmit... Vagy ráér később is, ahogy akarsz. Kint a színpad mögött, meghajlás után...

Mindketten előrejönnek, meghajolnak, majd gyorsan távoznak. A világítás kialszik, talán még a függöny is lemegy.

A MŰFORDÍTÁS ETIKAI ÉS ESZTÉTIKAI KÉRDÉSEI

S A V A B A B I C

Néhány évtizeddel ezelőtt nálunk elképzelhetetlen lett volna a műfordítás etikai és esztétikai vonatkozásairól tárgyalni. Hogy ma már, a vizsgálódás eredményeitől függetlenül, erre mód van, ezt elsősorban egy kultúra tudatosodásának köszönhetjük, annak, hogy megértette a műfordítás lényegét, különösen azt, hogy a fordítás gyakorlatában milyen jelenségekkel találkozhatunk. E jelenségek tanulmányozásában mi is olyan szintre érkeztünk, amikor számos probléma vetődik fel előttünk, s neki-gyűrködhetünk szisztematikus felkutatásuknak. A kutatói vállalkozásnak, amely elvezet majd bennünket az igazi eredményekhez, tulajdonképpen még csak a legelején tartunk.

A semmi mással nem pótolható komoly és alapos kutatómunkának választ kell adnia arra a kérdésre is, hogy mik a műfordítás etikai és esztétikai jellemzői. Mindenekelőtt az etikai és az esztétikai vonatkozások különválasztása okoz gondot, tekintve hogy a műfordításban e két kategória annyira összefonódik, hogy össze is téveszthetjük őket. Megkíséreljük kettéválasztásukat oly módon, hogy közben ne tegyünk kárt magában a műben s ne gáncsoljuk a műfordítókat sem. Ezúttal csak a műfordítóra és az alkotásra korlátozzuk vizsgálódásunkat, mellőzve a társadalmi és a politikai körülményeket.

Vállalva a leegyszerűsítés veszélyét, tézisünket így fogalmazhatjuk meg: *az etikai normák kívül esnek az alkotáson, az esztétikum pedig magában az alkotásban van.* Ezzel egyszersmind egy másik tézist is felállítottunk, nevezetesen, hogy erről mindig csak a kivételes művek, tehetséges műfordítók és az alkotásértéki műfordítások esetében beszélhetünk.

Mik is tehát a műfordítás etikai ismérvei?

Nem kell olyan műveket fordítani, amelyeknek kivételes művészi értékéről a fordító nincs meggyőződve. Az ilyen alkotásokat nehéz fordítani, ám kihívást jelentenek a fordító számára, megkövetelik potenciális alkotóképességének maradéktalan latba vetését. Tulajdonképpen a gyenge alkotásokat is nehéz fordítani, csak másképpen, mert a fordító pusztán

gépiesen végzi munkáját, nem él kreatív képességeivel. Ilyenkor a fordító etikája kerül veszélybe, válaszút elé kerül; tulajdonképpen személyének integritása válik kérdésessé.

Amikor a műfordító értéktelen alkotást, ponyvát fordít, a vizsgálódó számára esetleg az is jelentős, hogy ezt népes családjáért vagy hasonló indokból teszi, ám a mellékes körülményeknél sokkal fontosabb: miért választotta pont ezt a művet? és hogyan végezte el a fordítást? Nincs az a kutató, aki ilyen művek fordításával behatóbban foglalkozna, hacsak nem olyan fordítóról van szó, aki kivételes műveket ültetett már át és bizonyos sikereket ért el: a vizsgálódás csak ilyen esetben terjed ki a műfordítói opus egyéb mellékes termékeire is. Nyilvánvaló, hogy itt is a műfordító etikájáról beszélhetünk.

Már a lefordítandó mű kiválasztásakor is jelen van az etikai komponens, a választás módjától függetlenül. A fordítónak nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is megadatott a választás lehetősége, még ha ez korlátozott is: hogy vállalkozzon vagy ne vállalkozzon egy-egy alkotás átültetésére. Ezúttal is személyiségének integritásáról van szó, azaz az etikai komponensről: arról, hogy a fordító világszemlélete mennyire azonosítható azzal a szemlélettel, amelyet a lefordítandó mű tolmácsol. Ez nem azt jelenti, hogy etikai szempontból csak az olyan esetek helyén valók, amikor maradéktalan az azonosság, hanem lényegesek azok az esetek is, amikor teljes az eltérés, amikor a fordító képtelen elfogadni az eredeti művet.

Emlékeztessünk, hogy etikai normákról van szó, amelyek kívül esnek az alkotáson. Ezért legalább egy példát említsünk.

Egy alkalommal arra szólítottak fel, hogy fordítsam le a magyar himnusz szövegét. A megszállás alatt kényszerből tanultam meg ezt a szöveget, számomra túlságosan patetikus. Nem változtatott a helyzeten, hogy ismerem a költő Kőlcsey értékét, a vers irodalmi és történelmi értékeit, hogy tudom, milyen irodalmi módszereket alkalmaztak a XIX században. Elutasítottam a vers átköltését, mert képtelen vagyok rá. Paszkal Gilevszki azonban lefordíthatja. Az ő tapasztalatai másmilyenek, mások voltak a körülmények: őv a háború után befogadták a magyarok (a himnusz) mint emigránst, míg számomra ez a himnusz a háború alatt a megszállókat képviselte. Paszkal Gilevszkiével etikai normáink lehetnek azonosak, ám tapasztalataink ebben az esetben teljesen különbözőek. Tapasztalataink, amelyek nem kapcsolódnak a vers szövegéhez, döntöek a vers szövege iránti viszonyban.

És mi az esztétikai kérdés a műfordításban?

A lefordítandó mű kiválasztása után — minden kérdés az esztétikához kapcsolódik. Ismét hangsúlyozzuk, hogy a komoly és kivételes fordítókra gondolunk, nem pedig a felületesekre, akik átugorják egy-egy alkotás legnehezebb helyeit, de különösen nem az olyan fordítókra gondolunk, akikben nem is tudatosodik, hogy milyen alkotással van dolguk.

A fordító szcmtől szemben áll a művel: minden megoldás csakis tőle függ, attól a képességétől, milyen mértékben tudja felhasználni az új nyelv adottságait, mely esztétikai értékeket tekint a leglényegesebbeknek az eredetiben...

Újra néhány példára hivatkozunk. Nemcsak azért, mert a példák meggyőzőek — igaz, a leegyszerűsítés veszélyét is magukban hordozzák —, hanem mert még nem tudunk úgy általánosítani a műfordítás kapcsán, hogy közben szót is értsünk, s emellett a példák, a témakör történelmi megközelítését is lehetővé tegyük, vagyis a műfordítás gyakorlatának megfigyelését.

Petőfi híres verse esetében a „Legyek fa...” kezdetű sorban a szerbhorvát nyelvre fordítók a következő kifejezéseket használják: *drvo, dcblo, stablo*, de még a *hrast* és a *bor* szavakat is! Pusztán nyelvészeti szempontból az első három megoldás kielégítő — a legelső a legjobb, míg a két utolsó téves. Am esztétikai szempontból a téves kifejezések a legjobbak! Az első három esetben a semlegesnemű főnév jóvoltából a költői képet (tehát a gondolatot is) ebbe a nembe iktatják, mégpedig egy olyan versben, amely harciaságot, férfiaságot sugall, s ahol a képnek azonosnak kell lennie Petőfivel, a költővel. Emellett az is követelmény, hogy a versláb jambus legyen, a szó egytagú, ami előnyére van a műfordítói munkának és magának a versnek is. Esztétikai szempontból tehát a *bor* és a *hrast* a legmegfelelőbb.

Petőfi egy másik versében a „Még zöldell a nyárfa...” kezdetű sorban a fordítók a *jablan*, a *topola*, a *trepetljika* kifejezéseket használták. Egy fordítónál azonban (1909-ből), ez a sor így hangzik: „Još miri lipa...”. Hogy kerül ide a hársfa? A fordító talán nem jól ismerte a nyelvet és tévedett? A magyar nyelvben összetett szóról van szó, ami gépiesen lefordítva „*letnje drvo*” lenne szerbhorvátul; Petőfi verssorának lényege tehát az, hogy a közelgő tél ellenére „*még zöldell a nyárfa...*”. Fordítónk nagyon is jól ismerte a nyelvet, és igyekezett a verssor lényegét visszaadni: a nyárfa tehát nála lipa, azaz hársfa, amely abban a nyári hónapokban virágozik, amely a lipáról kapta a lipanj nevet! Megint egy olyan megoldással találkozunk, amelynél a műfordító az eredeti alkotás legmélyéig hatol, s az eltérés oka ezúttal is esztétikai jellegű!

Végül egy újabb példa. Ismét Petőfivel kapcsolatban: A pusztai télen című versben a költő a pusztai őszi és téli képeit a nyári képeivel állítja szembe. Vegyük mindjárt az elejéről ezt a képet:

Nem szól a harsogó haris a fű közül,

Még csak egy kicsiny kis prücsök sem hegedül.

Blagoje Brančić műfordító (1911-ben) így ültette át szerbhorvát nyelvre e két sort:

U šumarku nema slavujevog slavlja,

Ni zrikavcu nigde javlja ni pojavlja.

Tudta-e a fordító, hogy milyen madár a Petőfi-versben előforduló haris? A vers egy másik fordítója, Danilo Kiš (1973-ban), szintéri pontatlan kifejezést használt:

Ne pučka prepelica iz trave žute
Niti cvrčak svoju violinu struže.

Mindkét esetben tehát madarak jelennek meg: az elsőben a *slavuj* (csalogány), a XIX. század jellegzetes költői rekvizituma, a másikkban pedig a *prepelica* (fűrj). Mi a magyarázata a hibáknak?

A Petőfi-versben előforduló haris szótári megfelelője a *prдавac*, s fényes alliteráció lenne a — *prđi prдавac*. Ám mi maradna akkor Petőfi szándékából: tönkretennénk a strófát, sőt az egész verset is. A fordítók tévesen fordítottak, ám tudatosan kerültek el a vers hangulatának megsemmisítését, a fordítás tehát esztétikai okokból nem pontos: a pontos fordítás nem lenne esztétikus. Valószínűleg azonos okok készítették Paszkal Gilevszkit is, hogy e két sort a madár említése nélkül fordítsa le macedón nyelvre.

Inszehtite ne sunat veke v trevi niski,
Ni glasz od cigulka ke csujes v szela bliszki.

E néhány példa is bizonyítja, hogy a műfordító helyesen jár el, amikor esztétikai okokból változtat az eredetűn, hogy paradox módon így legyen hübb mása az eredetinek.

Ám minden fordító esetében — természetesen csak azokra a műfordítókra gondolunk, akik munkásságukkal ezt kiérdemlik — külön kell vizsgálni, sőt fordítani munkálkodásuk minden egyes szakasza esetében külön-külön, és csak akkor vonhatnánk le bizonyos következtetéseket: hogy mi az etikai és mi az esztétikai jellemzője a műfordításnak.

J. GARAI Béla fordítása

A NAGY KŐ GÖRGETÉSE*

SAVA BABIĆ

*Igen tisztelt Nagykövet Uram!
Kedves barátaim!
Poštovani družo Ambasadore,
dragi prijatelji,*

megköszönve az irántam tanúsított figyelmességet felülkerekedik bennem a fordítás tanulmányozásával is foglalkozó gyakorló fordító szakmai érdeklődése, és nem állhatom, hogy meg ne jegyezzem: már a legegyszerűbb megszólítás sem azonos két kultúrában illetve két nyelvben; nem egybevágóak, s a megszólítás bevett formái közötti eltérés gyanakvónvá teszi a fordítót: talán a jelentésük sem azonos? A megközelítőleg pontos, szó szerinti fordítás szerbhorvát nyelven így hangzana: Velepoštovani Veliki ambasadore, gospodine moj! — ez azonban meglehetősen komikusan hat, s legfeljebb egy vígjátékban hangozhatna el annak érzékeltetésére, hogy aki kimondja, az nem érzi a nyelv szellemét. A szó szerinti fordítás tehát pontatlan fordítás. És ezzel máris a fordítás problémakörének taglálásába bocsátkoztunk.

Okosabban tesszük tehát, ha élve az alkalommal hangzatos szólamok helyett magáról a fordításról mondunk néhány szót, mégpedig egy, erre az alkalomra kiválasztott példa alapján.

Nemrég a kezembe került Eörsi Istvánnak *Jönnek a bájos tények* (Budapest, 1983) című verskötete. Ez a versválogatás arról tanúskodik, hogy Eörsi nemcsak ragyogó esszéíró, novellista, drámaíró, hanem kitűnő költő is. Már a verseskönyv szokatlan címe is bizonytalanná teszi az embert: Hogyan lehetne lefordítani? Dolaze bajni fakti? Evo sada činjenica? Na ilaze tek bajne činjenice? A különös, mellbeütő versek közül elsősorban a Szabadság, szerelem című vonja magára a figyelmet, mivel ez Petőfi ismert költeményének a címe. Ime Eörsi rövid verse:

* Elhangzott a Magyar Népköztársaság belgrádi nagykövetségén, 1984. június 4-én, műfordítónk kitüntetésének átvételekor. (A szerk.)

SZABADSÁG, SZERELEM

Szabadság, szerelem,
 bekapnám mindkét horgot,
 csak e kettő kell nekem,
 a tömegsírról szívesen lemondok.

Petőfi verséből idéz tehát Eörsi, nemcsak a címet veszi kölcsön, hanem az első és a harmadik sort is, a vers értelme azonban jelentősen megváltozott, úgyszólván polemikussá vált. Petőfi közismert verse, mint tudjuk, nemcsak Petőfinek, a költőnek és az embernek, hanem az egész romantikának a szimbóluma:

SZABADSÁG, SZERELEM

Szabadság, szerelem!
 E kettő kell nekem.
 Szerelmemért föláldozom
 Az életet,
 Szabadságért föláldozom
 Szerelmemet.

Pest, 1847. január 1.

Nyilvánvaló mi a különbség Petőfi és Eörsi verse között. Hogyan fordíthatnánk le azonban ezt az új verset? Eörsi Petőfit veszi alapul, azt a költőt, aki a múlt században élt, de akit minden magyar jól ismer, különösen ezt a versét. Miből induljon ki a fordító? Petőfi versének szerbhorvát nyelvű fordításával kell kísérletezni, talán ez lesz a helyes út.

Elsőként Zmaj fordította szerbhorvát nyelvre Petőfinek ezt a versét, ime ez az első fordítás:

ZA SLOBODU

(Po Petefiju)

Za slobodu zreću
 I za ljubav vrelu —
 Uvek sam ti znao —
 Za ljubav bih svugde
 Sa životom stao,
 A, slobodo, za te
 I ljubav bih dao!
 Srpska zora, Bécs, 1876.

A fordító feltüntette, hogy „Petőfi után” készült a fordítás, ami Zmaj számára mindig azt jelentette, hogy szabadon fordít, tehát nem tartja magát szigorúan az eredeti szöveghez. A fordításban valóban eggyel több a verssorok száma, de lényegesebb, hogy több benne a díszítő jelző. Petőfi sokkal szűkszavúbb. Számunkra azonban lényegesebb az a körülmény, hogy Zmaj fordítása nem vált népszerűvé, ismert verssé. A helyzet tehát csöppet sem hasonló a két kultúrában, ha figyelembe vesszük milyen szerepet tölt be az eredeti a magyar kultúrában. Mellékesen szólva a fordítást nem is tartjuk sikeresnek.

A Petőfi-vers sorrendben második fordítása 1885-ből származik, a fordító pedig nem más, mint — Laza Kostić. Ez a Petőfi-fordítása ismeretlen maradt, talán azért mert egy Cetinjében közölt esszéjében jelent meg, s nem is lehetett tudni, hogy ez egy teljes Petőfi-vers:

K ljubavi! K slobodi!
 To mi dvoje godi:
 Ta za ljubav žrtvovaću
 Život moj,
 A slobodi ljubav daću
 Divotnoj.

Zeta, Cetinje, 1885.

Kostić a fordítást Goethe népi öntudata című esszéjében tette közzé, amelynek közlését a Crnogorkában kezdte meg, s amikor ez a folyóirat megszűnt, még ugyanabban az évben az újonnan indított Zetában folytatta. Mintha ez az esszé elkerülte volna a Kostić-kutatók figyelmét. Kostić ebben az írásában a Koviljban töltött gyermekeveit idézi. (Miért nem vette be M. Leskovac ezeket a sorokat Laza Kostićról szóló könyvébe?) Kostić ebben az esszében Branko Radičević költészetét taglalja, s már itt majdnem két évtizeddel a Zmajról szóló könyve előtt világosan kifejti tulajdon költészetének esztétikai koncepcióját. Számunkra azonban ezúttal lényegesebb, hogy kitűnő Petőfi-fordításról van szó. Egyébként tudomásunkra jutott, hogy Kostić fejből tudta és gyakran idézte a vers eredetijét. Kostić az eredetihez hűen fegyelmezetten fordította le Petőfi versét, s csak egy helyen, az utolsó verssorban tért el az eredetitől. Miként azonban említettük, a fordítás feledésbe merült és napjainkig nem is tudtunk róla, nem válhatott hát népszerűvé.

Blagoje Brančić is lefordította ezt a verset:

SLOBODA I LJUBAV

Sloboda i ljubav
 Dar su blagog neba,
 Ljubav i sloboda

To mi dvoje treba!
 Za ljubav ću rado
 I svoj život dati,
 Za slobodu rado
 Ljubav žrtvovati.

Letopis MS, Novi Sad, 1909.

Brančić is bővített, de jó a fordítása. Felróhatnánk hogy az eredetihez viszonyítva az első két sor felesleges. Brančić fordítása tehát gyöngébb a Kosticénál, és ez a fordítás sem vált kultúránk ismert darabjává, hogy azonnal felismerhetnénk is identifikálhatnánk, nekünk pedig ilyen fordításra volna szükségünk.

S végül, napjainkban Ivan Ivanji is lefordította ezt a verset:

Sloboda i ljubav
 Potrebni su meni.
 Za ljubav biću
 Makar i plen groba,
 Žrtvovaću ljubav,
 Ako to traži sloboda.

(1969)

Még ha ezt a fordítás tartanánk legjobbnak, akkor sem vehetnénk igénybe, mert korunkban született, nekünk pedig olyan fordításra volt szükségünk, amely a múlt századból származik, s lehetőleg egy kultúra, egy nyelv hagyományos értékévé vált. Láttuk, hogy ezt a második feltételt nem tudjuk teljesíteni, megelégszünk tehát az első feltétel teljesítésével és Laza Kostić fordítása mellett döntünk.

A fordító Eörsi versének átültetéséhez tehát megtalálta a legjobb fordítást és csak ez után kezdhet hozzá a munkához. Íme Eörsi István verse:

SLOBODA I LJUBAV

K ljubavi! K slobodi!
 Progutaću smesta te dve udice,
 Samo mi to godi,
 Kolektivne odričem se grobnice.

Megtartottam hát a Petőfi-vers címét. Az első és a harmadik verssort (és a rímetek) Laza Kostić fordításából kölcsönöztem. Így született meg ez a fordítás, amely a korábbi fordításra támaszkodik, mint ahogy Eörsi verse Petőfi verssoraira íródott. A körülményeket hibáztathatjuk azért, hogy a fordítás nem támaszkodhatott olyan idézetre, amelyet az olvasók azonnal felismernek.

S befejezésül: Miért ragaszkodott a fordító éppen ehhez az Eörsi-vershez? Választhatott volna más költőt, más költeményt, vagy másik Eörsi-verset is. Elsősorban ez a vers jó példa annak érzékeltetésére, milyen összetett helyzetekkel kell megbírkóznia a fordítónak. Az idézetek fordítása mindig összetett és nehéz feladat. S hogy miért választotta a fordító éppen az Eörsi-verset? A költő ebben a versben nagy elődjét idézi, de csak a szabadságot és a szerelmet vállalja, nem pedig Petőfi tragikus sorsát is. Petőfi XIX. századi költő, annak a századnak a gyermeke, amely úgy tartotta, hogy az ember ura a maga halálának, megválthatja önmagát és megváltoztathatja a világot. Eörsi XX. századi ember és költő: az ember már nem hiszi, hogy maga irányíthatja sorsát, a különböző mesterkedések folytán manapság ezrek végzik tömegsírban; nem az egyes embertől függ, hogy kitör-e az atomháború... Nincsenek illúziók.

A költő felfedezte ezt a különbséget, az értékbeli különbséget és ezt egy idézet segítségével találóan közölte velünk. A fordító, amikor felfedezte ezt a felfedezést, megkísérelte lefordítani a verset. A költő is és a fordító is úgy érzik, hogy ez volt a feladatuk.

KARTAG Nándor fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

HÉTEZER ÉV*

(Szabadkai régészeti áttekintés)

SZEKERES LÁSZLÓ

KUTATÁSTÖRTÉNET

Azt, hogy Szabadkán mikor kezdtek régiségeket, a régmúlt maradványait gyűjteni, nem tudjuk pontosan megmondani. Tudomásunk van azonban arról, hogy a szabadkai közvélemény régóta nyilvántartott olyan helyeket, ahol a föld alatt nagyon régi templomok romjai bújnak meg, amelyeket a város birtokairól készült első térképek is pontosan feltüntettek (1788, 1792).¹

Vannak olyan utalások is, amelyek szerint a múlt század harmincas éveiben létezett itt egy magántulajdonban levő, nagy értéket képviselő régiséggyűjtemény², és arról is vannak biztos információink, hogy a múlt század ötvenes éveiben rendszeresen gyűjtöttek régi érmeket a gimnázium numizmatikai gyűjteménye számára.³ A régészeti tárgyak gyűjtése azonban csak később indult meg. Ebben lényeges szerepet játszott egy 1882-ben lezajlott esemény; annak az évnek őszén, az akkori Mácskovics-féle téglagyár közelében, amely a Zentai úti temető nyugati oldalán, tulajdonképpen a Bajnátnak nevezett löszmagaslat lejtőjén működött, egy késő bronzkori (több mint háromezer éves) raktárleletet találtak a kubikoló munkások, amely állítólag több száz, főleg törött bronztárgyat tartalmazott. Ennek a leletnek egy kis részét 1883 elején Iványi István gimnáziumi tanárnak sikerült megszerezni az intézet gyűjteménye számára. Nem volt véletlen, hogy még ugyanabban az évben a városi tanács is foglalkozott azzal a „nyílt levéllel”, amelyet a régiségek megmentése érdekében Iványi István és Balás Béla szerkesztett.⁴

Érdemleges az ügyben nem történt, de mégis fontos volt a kezdeményezés, mert már magában hordozta a később életre keltett Közkönyvtár- és Múzeum-Egylet csíráját (1892), amelynek a keretében a századforduló körüli években múzeum és természetesen régészeti gyűjtemény is létezett.

* Részletek a szerző *Szabadka és környéke legrégebbi története* c. hosszabb tanulmányából.

Az Egylet megszűnt ugyan, de a gyűjtemény — ha csak kis töredékében is — megmaradt, arra figyelmeztetve az utókort, hogy a megkezdett munkát folytatni kell. Jellemzőnek tartjuk a századforduló táján uralkodó hangulatra, hogy 1901-ben Bibó-Bige György gimnáziumi tanár nem kisebb feladatra vállalkozott, mint hogy megírja az emberiség őstörténetét.⁵ Bibó-Bige volt egyébként az első, aki Szabadkán a régiséggyűjtés mellett szabályos régészeti ásatást is végzett, melynek során (1913-ban) egy középkori templom alapjait sikerült neki feltárni.⁶

A bekövetkezett első világháború és a két háború közötti teljesen meddő időszak semmi újat nem hozott Szabadka környéke történeti múltjának régészeti úton való további megismerésében. Még az is, amit addig összegyűjtöttek, gyakran volt veszélynek kitéve, és nem egy esetben szenvedett számottevő kárt.

A második világháborút követő években, egy, gazdasági szempontból könnyűnek éppen nem mondható, de lelkesedést nem nélkülöző időszakban valósult meg tartósan egy régi törekvés — alakult meg a Városi Múzeum (1947). Ezáltal a régészet is olyan helyzetbe került, amelyben már hosszabb távon lehetett tervezni, és a tervek egy részét következetesen meg is lehetett valósítani, azt a részt, amely nem követelt jelentősebb anyagi befektetést.

Végül is, az elmúlt 35 év alatt, az egészen kis beavatkozásokat nem számítva, összesen 28 lelőhelyen történtek ásatások, amelyek közül egynéhány valóban jelentős. Amennyiben csak a község területén lefolytak közül óhajtuk kiemelni a legjelentősebbeket, akkor a következőket kell megemlítenünk: 1953-ban Nosza-Gyöngyparton rézkori temető feltárását; 1957 és 58-ban, szintén Nosza-Gyöngyparton, neolitikus telep kutatását a belgrádi Nemzeti Múzeum szervezésében; 1965-ben egy újabb neolitikus telep kutatását Ludas-Budzsákon és végül három középkori temető feltárását, 1949-ben a Nosza-Hingán, 1967-ben Felső-Tavankúton a Vermes keresztnél, 1979 és 1981 között Verusicson a Nitrogénművek építőhelyén.

Az ásatásokkal párhuzamosan folytak a terepbejárások is, amelyek szintén jelentős eredményeket hoztak. Míg Iványi szabadkai monográfiájában tíz-egynéhány lelőhely szerepel, ma a község területén körülbelül 150 régészeti lelőhely van nyilvántartásban, és azok között csak középkori templomrom 17 van.

NEOLITIKUM

(...) Az Alföldön az első neolitikus kultúrák i. e. 5000 körül jelentek meg, mégpedig mindjárt úgy, hogy magukban hordozták annak a kornak majdnem minden vívmányát és jellemzőjét. Átmeneti fázisokat a mezolitikumból eddig még nem sikerült megállapítani. Az Al-Duna vidékén felfedezett világhírű mezolitikus lelőhelyek (Vlasac, Lepenski Vir, Padina) azonban arra utalnak, hogy az új életmód elterjedésének komoly

előzményei lehettek a mi területeinken is, csak még hiányoznak a biztos támpontok az átmenetek bizonyítására.

A szabadkai község területén az első földművelő és állattartó kistársadalmaknak a Ludas-tó és környéke szolgáltatott életeret, itt fedezték fel a második világháború után az úgynevezett Körös csoport népességének telepeit. Ezek a települések közvetlenül a vízparton álltak, és szoros kapcsolatban voltak a Tisza mellékén szétszórt hasonló települések népével. Nyugati irányban a Kelebiai-tóig jutottak el, ahol szintén regisztráltak egy település maradványait. Még röviddel ezelőtt is úgy tűnt, hogy kizárólag a két tó és a Tisza között levő területet vették birtokukba és hogy a Szabadkától délre elterülő löszterületeket szabadon hagyták⁷. A közelmúltban azonban Csantavértől délre a Csík-ér völgyében is felbukant egy kora neolitikus lelőhely, nyilvánvaló lett tehát, hogy Közép-Bácska nem volt e korban teljesen lakatlan. Ásatás híján most még nem tudják megállapítani, hogy az újonnan felfedezett lelőhelyet a Körös csoport vagy a Körös csoporttal körülbelül egy időben Vajdaság déli vidékein honos Starčevo csoport körébe kell-e sorolni.⁸

Amit az alábbiakban a Körös csoportra jellemző életmódról fogunk mondani azt elsősorban az ötvenes években (Noszán), illetve hatvanas években (Ludason) lefolytatott ásatások eredményeire támaszkodva tudjuk.

Környezetünk fizikai képe akkor már a maihoz volt hasonló. Az állatvilágra is vannak adataink, mégpedig azokból a csontokból, amelyeket vadászszákmány maradékaiként az ásatások során a települések hulladékai között találtak. A növénytakaróra az állatvilág összetételéből is lehet következtetni, mert paleobotanikai kutatások ez ideig nálunk még nem folytak.

A vadon élő állatok (amelyeket az ember elejtett és csontjait a településen szétdobálta) az alábbiak voltak: vadszamar, őstulok, gímszarvas, őz, mezei nyúl, vaddisznó, vadmacska, farkas és róka. Feltűnő, hogy a leggyakrabban előforduló, tehát a legtöbbet vadászott faj a vadszamar volt.⁹

Az említett fajok előfordulása alapján a táj többi tényezőjére is következtetni lehet, amely ezek szerint meglehetősen változatos volt. A vadszamar tömeges előfordulása száraz, steppeszerű környezetre utal. Az őstulok a ligetes steppék állata, a nyúl viszont erősen erdőkhöz kötött állatfaj, tehát erdők jelenlétét jelzi. Ezzel a jelzéssel egybevág az az általánosítható paleobotanikai adat, amelyik szerint a délkelet-európai löszterületek akkor tölgyerdőkkel voltak borítva.¹⁰ Az erdők tehát a Szabadkától délre húzódó területeket uralhatták, a steppei jellegű táj pedig főleg a tőle északra elterülő homokvidékekre korlátozódott. Talán éppen ezek a tölgyerdők gátolták meg a Körös és a Starčevo csoport akkori népességének ebben az irányban történő terjeszkedését, és ez volt az oka annak, hogy csak elvétve kíséreltek meg telepeket létesíteni az erdős területeken (Csík-ér völgye).

A ludas-budzsáki állatcsont-anyag szerint az állattartás nem volt képes fedezni a település lakosságának hússzükségeit, és a hiányt intenzív vadászattal kellett pótolni. Ez volt az indítórugója annak is, hogy a gyűjtögetést is folyamatosan űzték. A fenti tény leginkább abból világlik ki, hogy az ásatás során talált állatcsontok majdnem 70 százalékát a vadászott állatok csontjai képezték. További bizonyítéknak lehet tekinteni azt, hogy a madárcsontok között olyan fajok egyedeinek a maradványai is szép számmal megtalálhatók, amelyeknek a húsa a mi ízlésünk szerint bűzös, ehetetlen volt (pl. búbos vöcsök, szürke gem stb.).¹¹ A gyűjtögetés jelentőségéről a Körös csoport minden településén a kagylók és csigahéjak nagy mennyisége tanúskodik.

A földművelés jelentőségéről ma még nincs módunkban teljes bizonyossággal nyilatkozni, mert ehhez egyelőre nincs kellő mennyiségű adatunk. Magvak nem maradtak, csak annak a pelyvának a lenyomatait lehetne megvizsgálni, amelyet az agyagedények készítése során gyúrtak bele a sárba. Sajnos ezeket sem tehetjük vizsgálat tárgyává, és még nem ismerhetjük az akkor itt termesztett gabonaneműek fajtáit.

A gyűjtögetésre való utaltságot bizonyítják a Ludason és Noszán is több esetben lelt makk, amelyet a jelek szerint fogyasztás előtt megpörkölték.

Láthatjuk ebből a néhány adatból is, hogy az ember a neolitikum számos vívmánya ellenére továbbra is nagymértékben függött a természettől. Hogy ezzel tisztában volt, közvetett módon bizonyítani is lehet. Elegendő talán arra gondolnunk, hogy az egyszerűbb emberek körében még a mai nap is mennyi babonás hiedelem fűződik a természeti, elsősorban a fenyegető természeti jelenségekhez. Olyan hiedelmek ezek, amelyek ősi korokban gyökereznek.

Községünk területén két fontos kora neolitikus gócot állapítottunk meg. Az egyik a Ludas-tó partján, a másik pedig a Kelebiai-tó partján volt. Biztosan meg lehetett állapítani, hogy az egyes településeket többször üresen hagyták, de ismételten visszatértek, és megújították lakhelyeiket. Mivel a két góc települései egykorúak, kézenfekvő a következtetés, hogy a két tó között ingáztak, és hol itt, hol ott telepedtek le. Ezt nem kedvelésből tették, és logikus lenne, ha a közbeeső és nagyobb Palics partján is megtalálnánk telephelyüket, ez azonban eddig még nem sikerült. A Palics partjait tehát valami miatt nem népesítették be, itt sohasem laktak.

Arra a kérdésre, hogy miért nem, a legvalószínűbb válasz az, hogy egy bizonyos idő után észre kellett venniük, hogy jelenlétükkel, vadásztevékenységükkel a természet egyensúlyát kezdték ki és kezdtek eltűnedezni a vadak és a föld sem termett úgy. Ekkor felkerekedtek, és, ha történetesen a Ludas-tó partján éltek, átköltöztek a Kelebiai-tó mellé. Ha ott is az előbbihez hasonló jelenségeket észlelték, visszavándoroltak korábbi lakhelyükre, és megújították régi házaikat, és folytatták megszokott

életüket. Hogy Palicsot miért kerülték el és fáradtak 20 km távolságra, arra csak egy magyarázat adható — rezervátumként kezelték.

Lakásuk kétereszűre szerkesztett, négyszögletes alaprajzú ház volt egy nagy helyiséggel, amelyben a bent lakó család mellett ott voltak az apróbb háziállatok is. Házaikat úgy építették, hogy a falak vonalán sűrűn egymás mellé karókat ütöttek, majd ezek közé hajlékony vesszőket fontak, és erre a fonadékra sarat tapasztottak. A belső teret kissé kimélyítették, elsimították, vékony réteg sárgaföldet terítettek rá, és ezt ledöngölve kapták a padlót.

Házuk legbelső zugaiban őrizték szerszámaikat, eszközeiket: csiszolt fa- vagy agancsnyélbe erősített kőbaltáikat, a bőr megmunkálásánál használt csont-árakat és a kisebb-nagyobb, kovakőből pattintott pengéket, illetve vakarókat, az agyagedény-készítésnél szükséges kis csontlapátocskákat és más fából, rostokból vagy bőrből készített tárgyakat. Ugyanitt őrizték nagy, esetenként óriási méretű edényekben a gabonát és más magvakat, és ezek között az edények között foglaltak biztosan helyet az áldozati agyagmécsek és anyagból vagy fából készített kultikus szobrocskák is.

Volt egy nagyon elmés felfedezésük. Rájöttek arra, hogy a föld felszíne alatt uralkodó egyenletesen hideg környezetben a gyorsan romló ételek hosszabb ideig eltarthatók. Ezért házuk tövében másfél méterrel a föld alatt szürke agyagból nagy tárolóedényeket, „hombárokat” építettek, amelyekben (feltehetően) madarak tojásait vagy pörnyébe ágyazva füstölt és szárított húst tároltak. Hasonló hombárokat, kezdetleges „frizsidereket”, sehol a világon nem találtak, csak a Ludas-tó partján.

A neolit korszak egyik nagyon jelentős vívmánya az agyagedények készítésének felfedezése. Az agyag alaptulajdonságából kifolyólag az edények formái és méretei már a legkorábbi neolitikumtól kezdve nagy változatosságot mutatnak. Az egyes korokon és kultúrákon belül azonban több tekintetben olyan szabályosságok vannak jelen, amelyeknek alapján pontosan meg lehet határozni az egyes lelőhelyek hovátartozását. Írástudatlan társadalmakról lévén szó, ezekből a szabályosságokból arra lehet következtetni, hogy szigorú társadalmi szabályokhoz kötötték az elkészítés módját, a felszín díszítését, egyáltalán az edények kinézését illetően.¹² Egy dolog azonban közös volt ezeknél az őskor folyamán előállított edényeknél — mindet szabad kézzel készítették; a fazekaskorong ismerete csak az i. e. első évezred derekán, a szkíták közvetítésével került a Kárpát-medencébe.

A ludasi és noszai ásatások során felszínre került edények alapformái között a leggyakoribbak a különböző nagyságú gömb alakú edények, amelyek alapos, megvastagodott talpakon állnak, és alacsony, a gömbből alig kiemelkedő nyakuk van. Ezek között található olyan kicsik, amelyek egy felnőtt két kezében elférnek, de olyan nagyok is, amelyeknek az átmérője eléri a 70–80 cm-t is. Utánuk következnek a félgömb alakú tálak, ezek mind kézhez álló nagyságúak. Készítettek egy olyan alakú

edényt is, amelyik tömlőre hasonlított, nem volt talpa, hanem átfúrt dudorok voltak rajta. Szíjakat húztak át rajta, és a ház gerendájára akasztották. Az edények külső felületét égetés előtt vagy finoman elsimitották, vagy díszítették. A legkedveltebb mód az volt, hogy a még lágy agyagfelületet telecsipkédtek, vagy a felületre lágy sárból egy vékony réteget kentek, esetleg agyagdarabokat ragasztottak, hogy az goromba hatást keltsen. Ezek mellett készítettek még bekarcolt hálómintát, náddal benyomkodott köröket és más mintákat. Kivételesen, nagyon ritkán festett edények is előfordulnak — vörös alapon fehér vagy fekete csíkok — mint a származás helyének, a Délkelet hatásának egyenes bizonyítékai.

A korai neolitikum, a Körös—Starčevo kultúra tartalmát körülbelül ezer évre becsüljük. Megszűnésének pontosabb idejét és okait még nem tudjuk. Egy bizonyos idő elmúltával helyébe újabb kultúrák, a késői neolitikum fejlettebb kultúrái léptek, de nem is mifelénk, hanem a Tisza mellékén. A község területén regisztrált Körös-településeket lakói, valamilyen kényszerítő oknál fogva, egyszer csak végleg elhagyták, és nem valamilyen újabb népesség nyomására, mert a korábbi telepek helyén, de még a közelükben sem lehet az újabb kultúrák hordozóinak telepeit fedezni.

A község területe a rézkorszak kezdetéig, i. e. 2300 körül, tehát majd másfél ezer évig lakatlan maradt...

RÉZKORSZAK

A rézkorszak az Alföldre minden megrázkódtatás nélkül köszöntött be. A korábbi helyi kultúrák elfogadták az új anyagot, és evolutív módon fejlesztették ki az új viszonyokat. Csak a korszak befejező szakaszában érte ezt a területet egy dél—észak irányú vándorlás, a Péceli vagy Bádeni kultúra.

A Tisza-vidék rézkora három szakaszra osztható: korai, középső és késői szakaszra. Ezeket a fokozatokat a tiszapolgári, a bodrogkeresztúri és a már említett péceli kultúrák képviselik. Ezek a fokozatok azonban Közép-Bácskában nem mutathatók ki, hanem csak a bodrogkeresztúri népesség egy csoportja telepedett meg rajta. Az alábbiakban lényegében ezzel foglalkozunk.

A bodrogkeresztúriak körülbelül i. e. 2200 körül jelentek meg. Hosszú évszázadok után tehát ismét benépesedett a Ludas-tó környéke és a Körös-patak mocsaraiban, füves partjain újból háziállatok csoportjai letelepedtek. Főleg állattenyésztéssel foglalkoztak, és mint minden állattenyésztő, nomadizáló társadalom is, gyakran változtatgatták lakóhelyüket. Ezért azokat nagyon nehéz kinyomozni. Felénk még egyet sem fedeztek fel. Megtalálták azonban egy temetőjüket, amely Nosza mellett, a Ludas-tó közvetlen közelében feküdt. Halottaikat a már korábban említett gyöngyparti kora neolitikus település helyén hantolták el, betemették őket a cse-

repek, összetördelt csontok és más hasonló hulladékok közé. A kiásott nyolc sírt a bodrogkeresztúri kultúra körébe dívó temetkezési szokások iskolapéldái közé lehet sorolni. A halottakat ovális sírgödörbe, oldalukra fektetve, felhúzott lábakkal, tehát zsugorított helyzetben földelték el. Kezüket könyökben behajlítva az arcuk elé helyezték, és kezük ügyébe, a fej köré rakták le az ételáldozatokkal rakott agyagedényeket.

A nyolc sír közül hat volt férfié, két csontváz volt csak nőé. A különbségeket a csontok rossz állapota miatt csak úgy lehetett meghatározni, hogy a férfiakat jobb, a nőket pedig a bal oldalukra fektették. Ez a másutt is megfigyelt szabály valószínűleg onnan ered, hogy házaikban a fal mellett hosszában, meghatározott oldalon voltak a férfiak és az ellenkező oldalon a nők fekhelyei. Ha alvás közben arcukkal a helység közepén feltételezett tűzhely felé fordultak, akkor máris kialakult az az ellentétes rend, amelyet temetőikből lehet megfigyelni. A csontvázak tájolása kelet—nyugati volt, fejjel kelet felé.

Még egy olyan szokásuk volt, amely említésre érdemes; több sírban hiányzott a halott egyik vagy mindkét lábfeje. Ezt azzal hozzák összefüggésbe, hogy a halál beállta után, attól való félelmükben, hogy az eltávozott a „túlvilágról” visszajöhet kísértetni, azt megakadályozandó, levágták lábfejét. Jellemző körülmény, hogy a férfisírokban több volt a melléklet, mint a nőkében. A leggazdagabb a kettes számú volt. A koponya közelében egy gyönyörű, 25 cm hosszú kovapenge volt, a mell táján egy kifúrt nagy márvány-gyöngy, az arc előtt három agyagedény és egy vaddisznó hatalmas állkapcsa, a gerincoszlop mögött két csiszolt kőbalta, a csípő alatt egy négyzetes keresztmetszetű, mindkét végén kihegyezett, 15 cm hosszú réz-ár és végül a nyak táján két darab- két-két részből álló hosszúkás aranyékszer volt.

A bodrogkeresztúri kultúra jellegzetes edénytípusai közé tartoznak az úgynevezett tejeskőcsöögök, amelyek alakra nézve a körtére hasonlítanak, kiszélesedő hassal és hosszúkás, magas nyakkal, amelyen szemközt egymással két-két fülecske szokott lenni. Még két típust kell említeni: az egyik talp nélküli kis csésze, amely vesszőből font kosárára emlékeztet, a másik pedig félgömb alakú, egyenes talpú tál, amelynek az oldalából szarvszerű kis tüskék állnak ki. Ezek a szabad kézzel készített edények mind finom munkák. Viszonylag vékony falúak, gracilisak, általában sima, sárgásszürke a felületük. Néha bekarcolt háló alakú dísz van rajtuk, ahol a kockák sakktábla alakban ki vannak vonalazva.

Rézből készített szerszámaik voltak a vésők, árák, tűk, kis török és fordított élű nyéllyukas csákányok. Ezek mellett azonban még mindennaposak voltak a kőből csiszolt balták, a kovából pattintott — esetenként bámulatos hosszúságú — pengék. Nagyon kedveltek voltak a sötét, fekete színű obszidián pengék is.

Több nagy rézkori temető feltárása során megfigyelték, hogy bizonyos rend szerint temetkeztek és hogy olyan csoportokat lehetett körvonalazni,

amelyek az akkori társadalom alapját képező nagycsaládokkal azonosíthatók.

A rézkorszak harmadik fokozata idejében ismét lakatlanná vált vidékünk, és csak a kora bronzkor idejéből lehet ismét az élet nyomait felfedezni.

BRONZKOR

(...)

Az első bronzeszközök az Alföldön i. e. 1900 körül, tehát közel 4000 évvel ezelőtt tűntek fel, elsősorban ékszerek formájában. Abban az időben, amikor, egyebek között, a már említett éghajlati változások alatt erőteljes népmozgásokról adnak hírt a régészeti adatok. Az Alföldre majdnem egyidejűleg három irányból is érkeztek bevándorlók: északnyugatról, északkeletről és déli irányból is. A korábban itt élő lakosság hagyományai és a friss hatások alakították azután ki az új életformákat és az újabb kultúr csoportokat, amelyeknek egymástól való megkülönböztetésére ezúttal is az agyagedények bizonyulnak a legalkalmasabbaknak. Főleg azért, mert az egyre inkább lendületbe jövő bronzipar termékei a tömeggyártás és intenzív kereskedelem következtében nagymértékben uniformizálódtak.

Az elmúlt száz év folyamán a Szabadka környékén összegyűjtött bronzkori leletek kivétel nélkül véletlenül vagy kisebb méretű mentőásatások eredményeképpen kerültek felszínre. Mégis azt mondhatjuk, hogy értékes és tudományos szempontból fontos leletegyüttest képeznek. A körülményekből adódó legnagyobb hiányosságuk az, hogy a legtöbb bronztárgy korát kísérőleletek hiányában nehéz precízebben meghatározni és hogy az egyes csoportok kapcsolatát, illetve az esetleges helyi jelenségek teljes skáláját nem lehet áttekinteni. Ez csak átfogó ásatások után lesz lehetséges.

A bronzkor legkorábbi szakaszát csak néhány cserépedény és egy magányos sír képviseli területünkön. Ezek egyrészt a Somogyvár-Vinkovci csoport, másrészt az Óbéba-Pitvaros csoport hatását viselik magukon, azt a benyomást keltve, hogy Bácskának ez a része két ízlést képviselő csoport érintkezési vonalán helyezkedett el. Ez a települési fázis itt mélyebb nyomokat nem hagyott, hordozói elég gyorsan felszívódtak az őket követő makói csoport népességébe, amellyel — úgy tűnik — közösen vettek részt a nagyrévi kultúra helyi változatának kialakításában.

Az ímént említett magányos sírt Hajdújárás közelében, a Cigányhalom déli nyúlványán, a Körös partján találták.¹⁸ A sírban valószínűleg nő csontváza feküdt. Észak-Déli irányban tájolták, és a halottat zsugorított helyzetben a bal oldalára fektették, kezét az arc elé helyezve. Pontosan így, ahogy a rézkor folyamán is szokásban volt. A sírban figyelemre méltó leletek voltak: a koponya táján két, karikába hajlított aranyahuzal a hajtincsek összefogására, a nyakon dentálium-csigákból és fajanszgyöngyökből összeállított nyaklánc, amelynek a végén lapos, szív alakú, rombuszokkal ékesített tag volt. A térd előtt egy kis csupor állt és egy másik, úgyszintén kis csupor a csípő közelében, míg a hátgerinc mögé egy kis-

sé kihasasodó, kónikus tálat helyeztek. A dentálium-csiga és a fajanszgyöngyök megjelenése szoros kereskedelmi kapcsolatokat jelez a Földközi-tenger partvidékével, ahonnan ezek a cikkek érkeztek.

Az előbbinél sokkal több leletet tudunk felmutatni a nagyrévi kultúra köréből, amelynek déli határa a kutatások pillanatnyi állása szerint éppen Szabadka környékén futott keresztül. Jellegzetes edénytípusai mellett (ovális urnák és lapos, erősen profilált, általában több füllel rendelkező tálak) nagyon szembeűnő, hogy halottaikat elhamvasztották és a maradványokat urnába helyezve földelték el. Ilyen temetőről a Kelebia közelében emelkedő Sufin-Hátról van tudomásunk. Egy sírt Szabadkán is találtak a Jaszibarán, és valószínűleg ebbe a periódusba sorozható egy, a Szentkút közelében kiasott urna és az az előbbihez hasonló urna is, amelyet Hajdújárás és Ludas—Csurgó között, a Székely-Halmon találtak. További véletlen leletek, kis csuprocskák kerültek a múzeumba a hajdújárású Körös-partról és a Pörös-kaszáló bécsszöllősi oldaláról.

I. e. 1700 körül a Tisza vidékén ismét jelentős népmozgások mentek végbe, amelyek az úgynevezett Kisapostag csoport keleti irányból történő előretörésével hozhatók kapcsolatba. A nagyrévi földművestársadalom és az újonnan érkezett pásztortársadalom vegyüléséből jött létre az Alföld legjelentékenyebb középbronzkori kultúrája — a Vatyá kultúra. Körülbelül egyidejűleg kristályosodott ki Bánát területén déli impulzusok hatására a Perjámos—Szőreg—Mokriini kultúrcsoport alaprége.¹⁴ A következő periódus folyamán már ennek a két csoportnak felváltva érkező hatása alatt folyt az élet a Körös-patak mentén, a Ludas-tó környékén és a Kelebiai-, illetve Palicsi-tó között elterülő mocsarak és időleges tavacskák vidékén.

Feltűnő, hogy a viszonylag hosszú tartamú Szőreg—Mokriini csoport leletei csak elvétve jelennek meg és hogy a Ludas-tó és a szőregi neppesség zárt tömegeinek határát jelentős Tisza közötti területen csak a Horgos—Szűcshalom környékéről ismeretesek kis számban leletek. Az már fel sem tűnik, hogy a Szabadkától délre, délnyugatra elterülő közép-bácskai részekben továbbra sem fedezhető fel az emberi tevékenység semminemű nyoma sem. Valószínű, hogy a csapadékos éghajlat az egyébként is kiterjedt erdőket csak gyarapította, miáltal az említett terület megtelepedésre továbbra is alkalmatlan maradt.

Vatyai leleteket több helyen találtak. Egy sírnak a maradványai kerültek be a múzeumba az egykori Reichel féle téglagyár agyagbányájából, a Zentai úton az Építészeti Fakultásnál pedig három sírt találtak. Az egyik sírban egypár épen megmaradt korongfejű, hullámosra hajlítgatott, ruha összefogására szolgáló bronztűt ástak ki. A legérdekesebb leletek közé tartozhattak volna annak az öntőműhelynek a maradványai, amelyet vályogvetés közben tettek tönkre. Hajdújárásan a valamikori Kővágó iskola közelében. Innen csak néhány edényke, cserepek, egy bronz karperrec és egy homokkőből készített kétrészes öntőminta egyik ép oldala maradt meg. Feltehetően ezzel a körülbelül 3200 éves öntőműhellyel hozható

kapcsolatba az a bronzrög, amelyet a lelőhely környékén földmunkák közben találtak.

Külön kell szólni a Hajdújárás és Bácsszőlős között húzódó Pörös-kaszáló környékén talált bronz törökről, kardokról, harci csákányokról, lándzsacsúcsokról, vésőkről és baltákról, továbbá tükrökről, karperecekről, tuskével ellátott díszkorongokról, amelyek szép számban vannak jelen a múzeum gyűjteményében. Mivel mind véletlen leletek, nagyobb részüket nem lehet egy szűkebb határok közé szorítható korszakhoz kötni. Egyedül a fegyverek esetében lehet megkockáztatni azt a feltevést, hogy azokat a késő bronzkor kezdetén északnyugatról egyre jobban előretörő bevándorlók, a halomsíros kultúra ellen védekező vatyai népesség használta utoljára és rejtette el vagy semmisítette meg darabokra törve, amikor a további ellenállás kilátástalanná vált, mint például a Makkhetesen lelt kard esetében.

Időszámításunk előtt 1300—1200 táján indult meg az az újabb, az adigakat mindenben felülmúló népmozgás, amely északnyugati irányból érte a Kárpát-medencét. Ez a vándorlás erőteljes harci tevékenységgel párosult, amely következtében a korábbi lakosság, bár hevesen védekezett, lassanként felmorzsolódott vagy kitért a nyomás elől. Hogy milyen nagyméretű megmozdulásról volt szó, azt abból lehet látni, hogy még a Földközi-tenger keleti partvidékein is érezhető volt hatása. Megindult a görög törzsek déli irányú vándorlása, megszűnt a virágzó mükénéi kultúra, és összeomlott a hettita birodalom.

A fenyegető események hatására nagy mennyiségű bronz- és aranytárgy került ebben az időszakban a föld alá, azok az értékek, amelyeket a halomsíros nép támadásai alkalmával rejtettek el tulajdonosaik, de amelyeket többé nem volt alkalmuk kiásni. Ezeket nevezik ma a régészek raktár- vagy kincsleleteknek. Nagyon nagy számú kincslelet került napfényre, amelyek között számunkra elsőrendű a Bajnátban 1882-ben felfedezett lelet.¹⁵ Azért is, mert kimondottan a nagy leletek közé sorolható a fél métermázsányi lelet és azért is, mert ez a lelet volt elindítója a szabadkai múzeumi mozgalomnak. Sajnos, a hatalmas leletből, amelyben több száz tárgy lehetett, csak mintegy 40 darabot tudtak megmenteni. Közöttük tokos balták, sarlók, ruhatük, lándzsacsúcsok, törött kardok voltak.¹⁶

A vatyai népesség magja lassan a felső Tisza vidékére húzódott, az általa feladott területeket a halomsíros kultúra túlnyomó részben állattenyésztéssel foglalkozó népe foglalta el. A megtelepedés helyét, az állattenyésztés érdekei szabták meg, ami abból is látszik, hogy nálunk a Körös-tér mellékét mindjárt megszállták. Településük pontos helyét még nem sikerült lokalizálni, temetőjük helye azonban ismeretes, ez Hajdújárás keleti felén, a Pörös-kaszálónak a vasút mellett elterülő részén helyezkedett el. Ami eddig ebből a temetőből a napvilágra került, azt, sajnos, mind véletlenül, vályogvetés közben ásták ki. Az utólagos adatgyűjtés alapján azonban meg lehetett állapítani, hogy halottaikat mind elhamvasztották,

hamvaikat pedig kihajló peremű, hengeres nyakú, kihasasodó, bütykökkel díszített urnákba helyezték.¹⁷ Mielőtt az urna fölé az akkori szokások szerint halmot emeltek volna, mellé tettek még egy vagy több edényt; tölcseres szájú, kihasasodó, kidudorodásokkal díszített egyfülű szilkéket vagy hengeres nyakú, kihasasodó, csöves talpon álló, két kis füllel ellátott edénykét. Fémeket állítólag az urnákban nem találtak, az azonban biztosnak látszik, hogy innen származhatnak azok a pecsétfejű ruhatúk, amelyeket állítólag a közelben találtak.

Az i. e. 1100 körül készített edénytípusok ismét változásokról adnak hírt. A korábban megfigyelt formák egy része eltűnik, más részük megváltozott külalakkal jelenik meg, de újabb formák is általánossá válnak. Ezek a jelenségek nálunk csak Radanovácon és Hajdújáráson előkerült néhány cserépedényen figyelhetők meg. Ezek a változások azt jelentik, hogy a halomsíros kultúra lakossága még egy darabig fenntartotta magát, még ha bizonyos külső hatások is érték. Lehet, hogy elszigetelődve megérték a következő történelmi korszak, a vaskor kezdetét is, erre a kérdésre azonban ásatások útján kellene bizonyítékokat szerezni...

VASKOR

Ha vaskort mondunk, az attól függetlenül, hogy az elmúlt utóbbi kétezer éven át is tartott, régészetileg azt az egy évezredet értjük, amely időszámításunk kezdetével ért véget, abban az időben, amikor a rómaiak ténykedése a Kárpát-medencében megerősödött, és amikor végeredményben ez a terület az írott történelem korszakába lépett át. Meg kell jegyezni, hogy az ehhez hasonló átmenetek mindig fokozatosan történtek, néha szinte észrevétlenül. Ez különösen vonatkozik a bronzkor és vaskor átmeneti szakaszára, hiszen a bronzöntés művészete például a korai vaskor folyamán érte el zenitjét.

Arra, hogy redukciós eljárással a vasércből vasat lehet nyerni, valószínűleg Anatóliában jöttek rá. Innen terjedt el az új ismeret a Balkánon, Ukrajnán és esetleg Itálián keresztül Közép-Európa felé. A vas felhasználására aránylag gyorsan áttértek ezeken a területeken, úgyhogy egyesek szerint már a 7. század folyamán „teljes” vaskorszakkal kell számolni, ami persze nem jelenti azt, hogy feladták volna a korábbi vívmányaikat.

A régészeti kutatások eredményei szerint a gáva kultúra zárja le a bronzkort és köti össze a vaskor első, úgynevezett hallstatti szakaszával, amelynek a 9. és 8. század fordulója táján egy újabb vándorlás, a preszkíta vándorlás vetett mifelénk véget. Ez a vándorlás Ukrajnából indult ki, és egy történelmi népcsoporthoz, a kimmerekhez köthető, akiket Hérodotosz említ először. Ezek az események nálunk nem jelentkeznek spektakuláris mennyiségű anyaggal, ezzel szemben a Szabadka környékén talált bronz zablatag és az a hamvasztásos sírletet, amelyet Hajdújáráson ástak ki, a kimmer betörés legtipikusabb leletei közé számítanak. Kivált-

képpen a sírletet, az összeégett karperecek és gombafejű kis bóbitákkal díszített bronzszögek, amelyek rendeltetése körül az a vélemény alakult ki, hogy fából készített sisakok védő-, illetve díszlemei voltak¹⁸

A kimmer betöréssel körülbelül egyidőben a Vál-Dalj kultúra hordozói elfoglalták a halomsírok kultúra népétől a Dunántúlt és Szlavónia keleti részét. Egyes csoportjaik a Duna—Tisza közére is behatoltak, és eljutottak a Körös-érig. A Pörös-kaszálón több alacsony halmocska anyagában találták meg ennek a kultúrának hagyatékát sok cserépedény töredéke alakjában. Turbántekecscs szájeremű tálak, magas fülű csészék és ujjbenyomásokkal szaggatott, plasztikus szalaggal ékesített goromba fazekak darabjait. Hasonló cserepeket szedtek össze Makkhetesen a volt Prokeschtanya környékén és a Kelebiai-tó partján is, és van még egy rendkívül fontosnak ígérkező lelőhely a tőzegtelep közelében, ahol pár évvel ezelőtt egy nagyméretű urna darabjait szedték össze, a jelek szerint egy urnatemető területén.

A szkíta domináció idejéből, az i. e. 5. századból nincsenek leleteink. Az ő örökükbe lépő, a 4. század folyamán a Duna felső folyása vidékéről érkezett kelták megfordultak környékükön, de tartósan nem telepedtek le. Csupán néhány tárgy jelzi jelenlétüket; a Pörös-kaszálón leltek egy vaskést és egy jellegzetes bronzfibulát. Bajmokon szintén egy vaskést találtak, és ez az egész. Viszont a keltákkal a mi területeink is mindinkább az írott történelem szakaszába lépnek, egyre több feljegyzés segíti a régészek munkáját. Megtudjuk, például, hogy az időszámításunk előtti 1. század folyamán az addigi scordiscusokkal szemben a szintén boi törzs szállta meg. Valamivel később, de nem sokkal érkezésük után meggyűlt a bajuk az Erdély területén kialakult trák eredetű dákokkal. A dákok i. e. 50 körül meg is támadták őket, elfoglalták az egész Tiszántúlt, a Duna—Tisza közét és a Dunántúlon lakó szintén kelta pannonok területeit is. A dákok azonban nem maradtak huzamosabb ideig a meghódított területeken, és ennél fogva régészeti hagyatékuk nem számottevő. Csak Nosza környékén találtak néhány dák jellegű cserépedényt.

Ezekkel az eseményekkel voltaképpen el is érkeztünk a vaskor és egyben az egész őstörténeti kor végére. Hiszen az időszámításunk előtti utolsó évtizedekben egyre közelebb jutottak a római légiók a Kárpát-medencéhez. Előretörésük a meghódított Görögország irányából és az Alpok felől történt...

Jegyzetek

¹ Jászi Boldizsár polgármester az 1828-ban befejezett szabadkai városháza felavatási ünnepélyén a város környékén fellelhető régi templomromokat is említette. Ulmer Gáspár: Szabadka, 1828. *Üzenet* I (1971) 4. szám, 459. old.

² Régiségyűjtés Bácskában 1839-ben. *A Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat Évkönyve* XXVIII (1912), 29. old.

³ Numizmatikai és régiség gyűjtemény. *A Szabadkai Főgymnasium Értesítője az 1882/83. évre*, 55. old.

⁴ Magyar László: A régészeti kutatások megszervezésének kezdetei Szabadkán. *Üzenet IX* (1979), 4. szám, 196. old.

⁵ Bibó-Bige György: *Praehistoria. Az ember a történelmi kor kezdetéig*, Szabadka, 1901.

⁶ A Kelebia pusztai (Szabadka) templomásatás. *Archaeologiai Értesítő 1914*, 58. old. (Budapest).

⁷ Szekeres László: *Amit az idő eltemetett*. 30. old. Újvidék, 1981.

⁸ Népnevek híján az őskori társadalmak régészeti hagyatékát kultúrák szerint csoportosították. Az egyes kultúrák általában legfontosabb előfordulási helyükről (Körös-Starčevo kultúra), fő elterjedési területükről (Tisza kultúra) vagy valamilyen jellemző vonásukról (Halomsíros kultúra) kapták nevüket. Az egyes kultúrákon belül jelentkező különbségek érzékeltetésére a régészek a „csoport” megjelölést használják, amelyeket ismét egy-egy lelőhely nevével illetnek (Körös, illetve Starčevo csoport). Ezzel a gyakorlattal az időszámításunk előtti I. évezred derekáig kell élni, mert csak ekkor tűnnek fel a Kárpát-medencében az első népnevek, és ettől kezdve lehet egyes leletegyütteseket konkrét nép- vagy társadalmi csoportokhoz (kötni (Szkíták, Szarmaták, Hunok stb.).

⁹ A csontanyag meghatározását Dr. Bökönyi Sándor (Budapest) végezte el

¹⁰ Butzer, K.: *Environment and Archaeology*. 145. old. London, 1965.

¹¹ Bökönyi Sándor: A Maroslele-panai neolitikus telep gerinces faunája. *Archaeologiai Értesítő 1964*, 89. old.

¹² Szekeres László: Neki aspekti istraživanja ranog neolita u severoistočnoj Bačkoj. A *Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i Srpskom Podunavlju* című gyűjteményes kötetben. 189. old. Belgrád, 1974.

¹³ Šulman, Dr. Mirko: Samnatsko-jaziski grobovi u Tavankutu i Masariukovu. *Rad vojvodanskih muzeja 1* (1952) 117. old. (Újvidék). A ludasi ásataése csak megemlíti.

¹⁴ Garašanin, D.—Garašanin, M. V.: *Arheološka nalazišta u Srbiji*. 101. old. Belgrád, 1951.

¹⁵ Hampel József: *A bronzkor emlékei Magyarhonban II*, CXLIII. tábla. Budapest, 1892.

¹⁶ Gohl Ödön: Régiségek a Szabadkai Főgymnasium gyűjteményében. *Archaeologiai Értesítő 1895*, 312. old.

¹⁷ Trogmayer, O.—Szekeres, L.: Prilog istoriji kasnog bronzanog doba Vojvodine. *Rad Vojvodanskih muzeja 15—17* (1966—1968), 19. old. A következő lelőhelyek: Ludas-Baba-halom, Hajdukovo-Pörös és Hajdukovo-Feketesor.

¹⁸ Foltiny, Stephan: Über die Fundstelle und Bedeutung der angeblich aus Kisköszeg stammenden Hallstattzeitlichen Bronzen des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz 8 (1961), 186. old.

AHOL MINDENKI KÜLTÖ...

SCHMIDT ÉVA

A magyar nép nyelvileg legközelebbi, földrajzilag és kulturálisan azonban legtávolabbi rokonai, a voulok és osztjákok, Nyugat-Szibéria végtelen tajgás-mocsaras síkságán élnek. A vogulok száma jelenleg kb. 7600 fő, az osztjákságé pedig 21 000. Olyan népek ezek, amelyeknek lélekszáma nem haladja meg egy nagyobb alföldi település lakosságáé, s ráadásul a nyugat-európai terület folyói, „életútjai” mentén szétszóródott csoportjaik sokszor meg sem értik egymás nyelvjárást.

Az őstörténészek feltevése szerint az ugor együttélés korában, 4—5000 évvel ezelőtt a finnugor népek közös ősei az Urál délkeleti oldalán éltek, és az akkori viszonyokhoz képest elég fejlettek lehettek: az ősi halászatot és vadászatot erdei lótarás (esetleg marha, juh és egyéb háziállatok tartása), a bronz és nemesfémek ismerete egészítette ki. A magyar nép anyúgy is délebben elhelyezkedő elődei később a sztyepp felé vették útjukat, míg nyelvrokonaik egyre kietlenebb északi vidékekre szorultak. A kedvezőtlen természeti viszonyok miatt itt fokozatosan le kellett mondaniuk az állattartásról és fémművességről. A XVI. században gyarmatosító oroszok újra a legkezdetlegesebb életformában, halászó-vadászó, kutyát fogató népként ismerték meg őket. Fejlettebb múltjuk emlékét csak a mitológia őrizte meg.

A vogulok és osztjákok a XX. század elejéig komplex zsákmányoló gazdálkodást folytattak: az Ob és a nagyobb mellékfolyók alsó folyásánál a halászat biztosította a megélhetés alapját, az északi mellékfolyók forrásvidékén a tajgai nagyvad- és prémállatvadászat, valamint az ehhez járuló rénszarvastartás dominált. Az északi csoportok az 1940—50-es évekig félnomád életmódot folytattak, mivel a halak és vadak vándorlása az alapul szolgáló téli falvakból állandóan az ideiglenes tavaszi, nyári, őszi településekre szólította őket. Az átlagos falu lakossága nem haladta meg egy néhány tucatból álló vérrokon embercsoport méreteit — a zsákmányoló gazdaság egy személy eltartására hihetetlen nagy terület kíván. A déli csoportok a szomszédos tatárok és oroszok hatására a múlt században áttértek a kezdetleges állattartásra és földművelésre, s

mihelyt kissé letelepültek, két nemzedéken belül asszimilálódtak is. A jelenlegi etnikus lakosság az északi vogulokból és osztjákokból, valamint a keleti osztjákokból áll.

E közös néven obi-ugorként emlegetett népek társadalomszervezete mindmáig vitatott kérdése a néprajztudománynak. Eredetileg két exogám frátriára oszlottak, melyek közül az előkelőbbet *mós*-nak, az alacsonyabb rangút *por*-nak nevezték. A frátriális felosztás a történelem bizonyos korszakában feltehetőleg patriarchális nemzetiségi szervezettel párosult, ez azonban az orosz gyarmatosítás idején, túlhaladva a vérségi leszármazás elvét, a területi szerveződés formáit kezdte ölteni. A XVI. században itt talált, egy folyóvidéket vagy annak egy részét felölelő „fejedelemségekről” tulajdonképpen nem tudjuk, hogy a hajdani törzsi, nemzetiségi vagy territoriális felosztást tükrözték-e. Az azonos őstől leszármazó, apasági nemzetséghez hasonló vércsoport emlékei az archaikusabb északi területen mind a mai napig fellelhetők a totemisztikus eredetű, ős- és hőskultuszon alapuló, helyhez és adott társadalmi egységhez kötődő bálvány-szellemek kultuszában.

Az obi-ugorok a legutóbbi időkig megőrizték ősi vallásukat, bár a XVIII. század elején Nagy Péter rendeletére erőszakkal és felületesen megkeresztelték őket. Hitviláguk legrégebb rétege a természeti tárgyak és erők (pl. égitestek, időjárási jelenségek, különös alakú térszinformák, növények) megszemélyesített tiszteletében maradt fenn. Szintén ősi, sok elemében az ugor együttéléssig visszavezethető mitológiájuk szerint az égi-időjárási jelenségeket szimbolizáló főistennek, Tóremnek hét fia van, akik különböző funkciókban, különböző területeken uralkodnak. Minél idősebbek, annál nyugatabbra és délebbre fekszik birodalmuk. Ez az észak-keletre való vándorlás késéségének egyik szembeötölő bizonyítéka. A legnépszerűbb az emberi és isteni világ közt kultúrhéroszként, mediátorként működő legkisebb fiú, a Világügyelő férfi személye. A legfőbb női istenség, Kaltes asszony, Tórem nővére vagy felesége, a születendő gyermekek számát és nemét, valamint életük hosszát határozza meg. Mind Kaltes asszony, mind az ugor kori eredű, szárnyas lovon járó Világügyelő férfi a jelenlegi képzetek szerint az Irtis-torkolattól a Nagy- és Kis-Ob szétválásáig terjedő Ob-szakasz területéhez kötődik, ahhoz a vidékhez, melynek jelentősége központi fekvése, halgazdagsága és közlekedési funkciója miatt a középkor századaiban leginkább emelkedett. Mindkét istenség a *mós* frátriához tartozik, de ugyanezen a vidéken honos a *por* frátria medve alakúnak képzelt, Karmos öreg nevű bálványszelleme is. Az istenfia generációját több nemzedéknyi helyi bálványszellem követi, hiszen minden településnek, társadalmi csoportnak megvan a maga egy-két védőszelleme, mely a bőségnek és a jó egészségnek az ura. A bálvány-szellemek folyamatos keletkezésének alapját a kiváló személvek lelkének halála utáni segítő szerepébe vetett hit alkotta, kultuszuk a lélekhit, az ős- és hőskultusz egyesülésének eredménye. A régebbi, XIII—XV. századi

bálványszellemek nagy valószínűséggel azonosíthatók a nemzetségfő (ill. törzsfő?) hadvezérek személyével, ennek megfelelően sokszor a jelenlegi északi kultúrából nem magyarázhatóan páncélos-kardos vitézként képzelik el őket. Egy régebbi, totemisztikus jellegű rétegből származik az a képzet, miszerint a bálványszellemeknek van egy állatalakja is, s ennek az állatnak az elejtésére ill. fogyasztására különböző tabuk vonatkoznak az őt tisztelő társadalmi egységben. A szellemek fából vagy fémből készített ábrázolása (bálványa), melyet, szent helyén, az erdőben tartottak, a mély tisztelet ellenére is csak átmeneti tárolóhelynek számított — az obi-ugorok nem voltak fcteiszták e tekintetben. A bálványszellemeket élő rokonnak képzelték, aki láthatatlanul segítségére van a közösségnek, s ennek fejében ellátást, tiszteletet, azaz áldozatot és imádságot követel. A hajdani obi-ugor társadalom szervezete, története kellő hozzáértéssel rekonstruálható lenne a bálványszellemek kultusza alapján. A bálványszellemeken kívül nagyszámú jó- és rosszindulatú természetfeletti lény népesíti be a hitvilágot. Az emberi és a sorsot meghatározó természetfeletti szféra között kiválasztott személyek közvetítettek eksztázis útján. E személyek kategóriái, funkciói, az eksztázis technikái igen változatos képet mutatnak a főbb territóriális csoportokban (ezek területe kb. megfelel a nyelvjárás-csoportokénak), s feltűnő az is, hogy a klasszikus szibériai sámánizmus sok képzete, pl. a különböző világokba való utazás, az állat alakú alteregó, a dob mint közlekedési eszköz stb. nem egyértelműen vagy alig adatolt az obi-ugor népeknél. A klasszikus sámánizmus több eleme is kései kölcsönzésnek bizonyul. Ennek ellenére az eksztázisra vonatkozó ugor terminológia, valamint az eksztázis valamely formájának megléte a különböző csoportoknál valószínűvé teszi azt, hogy a vogul-osztyák kultúrájának van egy autochton, korai sámánizmusra utaló rétege, s esetleg nyugati elhelyezkedése miatt nem fogadhatta be teljesen a keletről terjedő, klasszikusnak vélt formákat.

Az obi-ugor folklór gazdagsága mindig is elkápráztatta az európai kutatókat. Népköltészetükről megjegyezhetünk annyit, hogy egyik fő felosztási elve a szerzőség szerinti, közösségi és egyéni, valamint az utóbbi alkategóriájának számító konkrét csoport-szerzőségű műfajokra tagolja az énekkincset. A közösségi (azaz ismeretlen) szerzőségű műalkotások valamilyen módon mind a kultuszokhoz kapcsolódnak, hiszen az írásbeliség nélküli társadalomban a közösség számára fontos információ leginkább a természetfeletti szférába emelve, szertartáshoz kötve és a szömágia miatt állandósult énekes-verses formába öntve őrződhetett meg. Az énekes előadás mindig magasabb rendűnek számít a prózáinál: az éneknek és a hozzá kapcsolódó verses megfogalmazásnak mágikus hatalma s a valószínűleg azonos értéke van — nem véletlen az, hogy a „sámánok” egyes kategóriái pusztán a húros hangszereken való játék és az éneklés miatt számítottak kiválasztott személyeknek. A közösségi szerzőségű műfajok

közé tartozik pl. az énekes mítosz, a bálványszellemként tisztelt hajdani ősök hőstetteit előadó nagy formátumú hősenek, az énekes ima, sámáni idéző-, rontó- stb. ének, az isten fiakénti tisztelt medve eredetének, elejtésének éneke, valamint a medve megölése után tartott több napos ünnepség összes műfaja. A medveünnep jelmezben, álarcban előadott, szórakoztató jellegű színjátékai közül az újabb eredetű, tréfás-kritikus darabok átmeneti típust képeznek. Adott időben és helyen a közösségi és egyéni szerzőségű műalkotások mennyisége nagyjából azonos, bár ez a rendelkezésünkre álló szöveggyűjteményekből nemigen tűnik ki. Az egyéni énekköltés ugyanis olyannyira általános volt, hogy a régi kutatók figyelemre sem méltatták a „köznapit” énekeket.

A hagyományos vogul-osztják kultúrában az énekköltés tudománya kötelező volt, és aki nem felelt meg ennek a normának, azt szinte ember számba sem vették. Az egyéni énekeknek tulajdonképpen nincs tematikus kötöttsége — bármely témát meg lehet énekelni. Az ének szubjektív (NB, a közösségi szerzőségű énekekben is olyan erős a tendencia a szubjektivitásra, hogy az utóbbi időkben szinte nem akad ének, amelyet 3. személyben adnának elő!) és feltétlenül valóságú. Sokan osztják azt a nézetet, miszerint a mese (=próza) hazudhat, de az ének soha. A tematikus kötetlenségben az egyéni élet fontosabb eseményeinek megörökítése kezdett csak bizonyos típusok kialakulásához vezetni, így pl. a párválasztás, házasság énekei azonos szerkesztési elveket mutathatnak egy adott csoporton belül. Az egyéni énekek elvileg feloszthatók epikusakra és líraiakra, a részletező, dinamikában kifejeződő ábrázolásmód azonban a végtelenségig növeli az átmeneti műnemű alkotások számát. Tipikusan epikus énekek általában a házasodásról (férfiak esetében), az utazásokról, veszélyes helyzetekből való menekülésről költött énekek, valamint az egész életutat elmondó „sorsénekek”, inkább líraiak a párválasztást, személyi kapcsolatokat, pillanatnyi hangulatokat tükröző alkotások. A szerző érzelmi hozzáállása szerint az ének lehet pozitív vagy negatív töltésű, de a hagyományos obi-ugor mentalitás arra kötelezi a szerzőt, hogy a társadalmi konfliktusok kivételével az élet csapásaival szemben közömbös-elégikus magatartást tanúsítson.

Miféle énekkultúra az, mely lehetővé teszi, sőt megköveteli, hogy a társadalom minden tagja egyaránt legyen befogadó és valódi alkotó hordozója az énekkincsnek? E kérdés megválaszolásához nélkülözhetetlen az énekköltés technikai oldalának ismerete. Az obi-ugor műfajstruktúra alapvetően különbözik az európaítól: egyszerűen nincs meg benne az a kategória, amit Európában népdalnak neveznek, azaz közösségi szerzőségű, nem kultikus műalkotásnak. Más a poétikája is.

A vogul—osztják poétika, verstan és zene az európainál jóval szorosabb összefüggésben van egymással, ez biztosítja mindenkor az aktív reprodukció lehetőségét. A jelenlegi kultúrában az énekköltés úgy történik, hogy a szerző vesz egy közkezen forgó dallamot, melyben a zenei hang-

súlyok struktúrája egyben megadja a versmértéket is, s mivel ebben a versmértékben már számtalan éneket ismer, különösebb nehézség nélkül megalkotja saját énekét. Az egyéni énekköltésnek — attól függetlenül, hogy a hagyomány mennyire szabályozza — három kritikus eleme van: a téma, a makrostruktúra és a prozódia (a verselés egyeztetése a dallammal). Tegyük fel, hogy a téma tetszőleges. A makrostruktúra szerkesztésének jó néhány szabálya van, így a kezdő- és záróformulák alkalmazása, a téma egyes elemeinek előadási sorrendje, az elemeket elválasztó formulák alkalmazása stb. Ez a tartalmi-szerkezeti oldal. Következik a többé-kevésbé megszerkesztett tartalmi mag költészetté, azaz verssé és énekké formálása, mely a jelenlegi idősebb nemzedék körében csak akkor számít különösebb teljesítménynek, ha az ének átlagon felül hosszú (nagyon tisztelik pl. azt, aki közösségi nagyepikai műfajt, hőségeket, mitológikus éneket, a medve származásának énekét — 4—500 sorban — elő tudja adni, míg az 50 soron aluli énekeket nem is tartják, igaz műalkotásnak).

A szándékoit makrostruktúrát a szerző ösztönösen mondatokra, majd pedig mondatrészekre osztja. Az énekhagyományban a valóság lényegesebb főnévi jellegű elemeihez ki van dolgozva egy éneksornyi terjedelmű jelzős szerkezet: leírás, hasonlat stb. Ezekből a formulákból a múltban bármely 10 évet betöltött gyerek ismert néhány százat, s a szerző igyekszik e fogalmakkal kifejezni a szükséges mondatot. A formulák eleve úgy vannak szerkesztve, hogy a főhangsúlyok a helyükön vannak — prózában előadva a szüzsét, e hangsúlyok megoszlása nem változik. Ez képezi a metrikus vázat. S itt kénytelenek vagyunk kitérni az obi-ugor verselés rendszerére.

A vogul-osztiák verselés hangsúlyos, a hangsúlyok fő- és mellékhangsúlyokra oszlanak. A főhangsúlyok szigorú szabályoknak vannak alávetve, azaz a főhangsúly csak egy szigorúan meghatározott szótagra eshet. Az esetek többségében a főhangsúlyok megoszlása megfelel a szintaktikai (phrase) hangsúlyokénak, a mondat szerkezeti egységeinek határait jelzi. A mellékhangsúlyok elhelyezésének szabálvai területileg némileg eltérnek: északon, ahol archaikus, monoton dallamok használatosak, inkább megfelelnek a nyelvi szóhangsúlyoknak, míg a délebbi csoportoknál, ahol fejlettebbek s következőképp kevésbé variálhatóak a dallamok, a mellékhangsúlyok bármelyik szótagon előfordulhatnak. A nyelvi szóhangsúlyszabályok kb. azonosak a magyaréval: főhangsúly az első szótagon, utána a páratlan szótagok mellékhangsúlyosak, ha a páros szótag hosszú volta nem vonja magára a fő- vagy mellékhangsúlyt.

A dallam struktúrája tehát megadja a versmértéket pl. a leggyakoribb, a magyar felező nyolcshoz hasonló sémát (22+22), melyből minden más versmérték is levezethető, az énekes pedig hozzáilleszti a formulákat vagy saját szerkesztésű verssorait. Ehhez a művelethez nagyszámú töltőelem; jelentés nélküli szó, képző, hang áll rendelkezésére, melyeknek haszná-

latát azonban szigorúan megszabja a hagyomány. A legkézenfekvőbb megoldás az, hogy ha a szavak rövidebbek, mint azt a hangsúlyséma kívánja, a szó vége és a következő hangsúly közé valami magánhangzós töltőhangot illeszt. Ha a versmérték sok szótagú, mint pl. a Kazim folyó mellékn szentnek tartott 33 | 33-as séma, a szöveg úgy felhígul a töltőelemektől, hogy leginkább a „tuvudsz ivigy beveszéválnivi” madárnyelvre emlékeztet. De ez mit sem zavarja a szerzőt, hiszen az éneknyelv amúgy is különös nyelv, a legújabb alkotások nyelvezete is olyan archaikus nyelvtant használ, mintha az Ómagyar Mária-síralmat ismercnék fel egy magyar nótában. Az éneknyelvhez nem szokott fiatalságnak annál több nehézséget okoz a megértés.

Az egyéni ének témáját és makrostruktúráját tehát részben a szerző, részben a hagyomány adja, míg a tulajdonképpeni stílus és verselés — bár nagyon variabilis — a helyi hagyomány függvénye. Sok idő ember úgy tartja, hogy az énekköltés nem egyéb, mint a sor hosszúságú formulákkal való egyéni játék. Ezek a jelzői formulák garantálják az alkotás képszerűségét, hiszen ha az ének sorai olyan kifejezőek, mint a közkeletű „bálvány-szem sötét vészes éj” vagy „égi hó fehérségű fővenypart”, akkor az egyéni mű művészi hatása biztosított.

Az európai középkor dolgozó rétegeinek jobbágyi közösségekbe való szervezését és nivellálását nem ismerő, az újabb korban kizárólag az egyéni halász-vadász szerencsétől függő obi-ugor társadalomban az egyéni ének a személyiség jelentőségének adekvát tükröződése. Atíféle művészi személyi igazolvány, melyet minden egyes ember igyekezett hátrahagyni az utódok számára, pontosan megjelölve nevét, származását, lakhelyét a kezdő formulában. Ez volt az egyetlen biztosíték arra, hogy híre két-három nemzedékeig tovább él halála után. A XX. század elején az átlagos obi-ugor gyerek kb. tízéves korában költötte első önálló énekét 30—40 sor terjedelemben, bár fölnövekedésén kívül még nem nagyon volt beszámolnivalója. Később ezt beleépítette házasodásának, majd egész sors alakulásának énekébe — így alakultak ki a reprezentatív, valóban történeti értékű sorsénekek. Ettől függetlenül az elsajátított készség birtokában akárhány éneket költhetett lakóhelye szépségeiről, pillanatnyi hangulatairól, társadalmi viszonyairól. A reprezentatívnak szánt éneket hozsazan csiszolgatta, nem is igen adta 80 sornál alább.

Az egyéni énekkincs hagyományozódásában kiemelkedő szerepük volt a nőknek, akiknek — hacsak nem voltak sámánnök — a kultikus műfajok előadása tiltott volt, s így egyéni énekekkel kárpótolták magukat. A szerzőséget szigorúan számon tartották, de az előadásnak nem voltak különösebb kötöttségei: bárki elénekelhette emlékezésül bárki énekét. Az előadás alkalma (s részben a mű keletkezése) szerint két ellentétes szituáció különböztethető meg: az ingerszegény helyzetek, pl. hosszú csónakvagy szánút, hálókötés, varrás stb. — ilyenkor szívesen énekeltek és költöttek lírai-leíró műveket a környezetről, önmagukról; a fokozottan in-

gergazdag, érzelmi túlradást okozó helyzetek, pl. mulatozás, váratlan találkozás, veszélyből való megmenekülés stb. — ilyenkor énekelték saját dicsőítő énekeiket, megemlékezésékképp másokét is, költöttek epikus éneket az előzőekben történekről. Jelenleg az éneklés fő alkalmaként a vendégeskedés, az utóbbi típusú szituáció, ahol a pillanatnyi hangulattól vezérelve bárki bármit énekelhet. Az ilyen éneklés csak szóló formában történik (az obi-ugor énekekre amúgy is jellemző a szólós előadás), egyszerre többen kezdhetnek különböző dalokba, a hallgatóság csak az énekek elejét kíséri figyelemmel. Valamivel nagyobb feltűnést kelt, ha az énekes aktualizálja a művet, vagy ha ajándéknak szánja a hallgatóság részére.

Az egyéni énekköltésnek többféle stílusa van, melyeket a szándék és alkalom, illetve a területi hagyományok határoznak meg. Az egyszeri alkalomra költött improvizáció természetesen nem versenghet stilisztikai szempontból a sokáig csiszolatott reprezentatív énekkel. Territoriális megoszlásban az északabbi (az osztjókoknál a Kazim folyótól kezdődő) vidéken a dallamok egyszerűbbek, így a szöveg sokkal variábilisabb — bár kevésbé kifinomult. A Kazim folyótól délre eső serkáli és nizzami osztjókoknál, éppen a későbbi gazdasági és kultikus központ területén, déli hatásra bonyolultabb, invariábilis dallamok használatosak. Ennek megfelelően a szöveg kötöttségei nagyobbak, a jelzős formulák kötelezősége miatt a stílus eléri a díszitetségi maximumát. Ebben a stílusban a szerző, ha komoly, emelkedett hangú énekkel akarja kiemelni személye jelentőségét, kénytelen a kultikus énekek funkcionális okokból emelkedett formuláihoz fordulni, lakóhelyének, társadalmi csoportjának a tekintélyes bálványszellemekhez való viszonyát hangsúlyozni, különben az általános túldíszitetségen elvész a méltósága. Ez a stílus később a Kazim folyó Ob-menti torkolatvidékére is kiterjedt, s dívik mind a mai napig az idősebb nemzedék körében, bár jelenleg a bálványszellemek sűrű emlegetése nem feltétlenül tükröz valódi vallásos hitet.

Az obi-ugor népek a cári gyarmatosító politika és a kapitalizálódó orosz kereskedelem miatt századunk elejére a fizikai kihalás szélére jutottak ugyanúgy, mint a hasonló indián törzsek Amerikában. Jelenlegi létüket a szovjet nemzetiségi politikának köszönhetik, mely biztosítja számukra a gazdasági segílyt, közellátást, ingyenes egészségügyi kezelést és oktatást. Nyugat-Szibéria a gazdag kőolaj-lelőhelyek felfedezése után, az 1960-as évektől soha nem látott tempójú fejlődésnek indult. Az ipari inakasság tömeges beköltözése következtében kultúrszínvonala alig marad el a Szovjetunió más északi területeitől. Az obi-ugor őslakosság kolhozos ill. szovhozos tervgazdálkodásba szervezése és letelepítése az 1930-as években kezdődött meg, és teljes sikerrel járt. A jelenlegi fiatalság nemigen különbözik az északkelet-európai átlagtól. A régi életmódon alapuló hagyományos kultúrát és folklórt már csak a II. világháború előtti születésű nemzedék ismeri.

A továbbiakban közölt reprezentatív stílusú Kazim-torkolati osztják

egyéni ének 1980. évi expedícióm anyagából származik. Legkedvesebb osztják ismerősöm, a Tugijani faluban született, akkor negyvennégy éves Vera Grigorjevna Griskina költeménye. Olyan emberé, akinek korai halála nemcsak rokonsága és jómagam, hanem a tudomány súlyos vesztesége is.

Magnetofonfelvétel nyelve:
osztják,
kazimi nyelvjárás

Gyűjtés helye: Tugijani
(Berjozovszkij rajon)

Adatközlő: Vera Grigorjevna
Kosztyina,
szül.: Griskina, Tugijani, 44. é.
frátria: por
társadalmi csoport: „Tungúz
nemzettség”

(szó szerinti fordítás)

Gyűjtés ideje: 1980. aug.
Műfajmegjelölés: „női ének”

Íme, éneklek én:
hatalmas hátú két (bálvány)-bácsim¹
erős vállú két (bálvány)-bácsim
van, hej, énnekem.

5 A (bálvány)-bácsikáim szerezte
Kis-ló-végi nemzetsegű földet²
Kis-állat-végi nemzetsegű földet
ez az erős hátú két nagy fejedelem³
ez az erős vállú két nagy fejedelem

10 (bálvány)-bácsikám szerezte meg.
Menő ló formájú föld⁴
futó ló formájú föld
ez valóban!

Aztán mondom:

15 száz ló véráldozatú nagy házat⁵
sok állat életáldozatú nagy házat
szereztek még (bálvány)-bácsikáim.
Leány-zajos vidám jó házuk⁶
fiú-zajos vidám jó házuk,

20 áradmánytavi sirály hangos jó házuk⁷
obi sirály hangos jó házuk
van valóban!

Ennek utána,
Késes bácsi, jó (bálvány)-bácsikám⁸

25 is van nekem:
öt dolánylevél ételáldozatú isten⁹
kés véráldozatú isten
(bálvány)-bácsikám van.

Aztán mondom:

- 30 páncélos mellű hét fejedelem¹⁰
gombos mellű hat fejedelem,
— erdei bálvány hét bácsi
hegyháti szellem hét bácsi —
(bálvány)-bácsijaim vannak még.
- 35 Ennek utána
tavaszi madár énekelte földön
ősz madár énekelte földön
hosszú köpenyű köpenyes úrnő¹¹
hosszú ruhaujjú ruhaujjas nagy úrnő
- 40 (bálvány)-nagyanyám van.
Aztán mondom:
tetős házam tetején
sarkos házam sarkában
van még nekem:
- 45 cobolyos erdőháti nagy úrnő¹²
vadas erdőháti nagy úrnő,
— erdei bálvány hajfonatú nagy úrnő
földháti szellem hajfonatú nagy úrnő —
(bálvány)-nagyanyám van.
- 50 Aztán, haj, mondom:
Vászja Kosztyint, én férjecskémet
Kosztyin Vázkát, én férjecskémet
hogy hova vitték, haj, nem is tudtam,¹³
hogy hova dugták, haj, nem is láttam.
- 55 Kórfejedlemtől küldött bűnös fiatal ember
ördögfejedlemtől küldött bűnös ember
hogy hová vitte őt¹⁴, nem is tudtam.
E miatt hát
sós könny jó végét
- 60 éjjel ontom én
nappal ontom én.
A Kórfejedlemtől küldött kis Partanovnak¹⁵
e miatt majd
valamely nap drága jó végén
- 65 valamely nap drága jó végén
a lányát találják meg¹⁶
a fiát találják meg;
(hiszen) fekete vadprémes sapkájú (bálvány)-bácsimnak¹⁷
vörös vadprémes sapkájú (bálvány)-bácsimnak
- 70 leányt beültetni való teli nagy csónakja¹⁸
is van ám bizony!

- Ez a (hitvány) kis Partanov
tovább induló egyetlen kis szikrát
se találjon,¹⁹
- 75 tovább menő egyetlen kis szikrát
se lásson!
Az én hatalmas hátú két fejedelmecskémnek²⁰
erős váliú két fejedelmecskémnek
jó véráldozatot fogott véráldozatos jó kézzel
- 80 szertartását, hej elvégzem²¹
szertartását, hej, ellátom.
Sok szenvedést viselő szenvedő nő
vagyok én bár,
sok gyötrelmet látó gyötrődő nő
- 85 vagyok én bár,
testem hogy is fázna²²
szívem hogy is éhezne.

JEGYZETEK

Saját bevallása szerint Vera Griskina az éneket a gyűjtés alkalmából költötte, bár nyilvánvaló, hogy az első, a segítő bálványszellemeket számba vevő rész korábról való, kidolgozottabb, mint a második, férjet sirató rész. Eléneklése után azt mondta, hogy úgy érezte, mintha a magnetofon „sürgette” volna, ezért röviden, poétikailag kevésbé megformáltan énekelt. Az ének tehát még a végleges kialakulás előtti, variálódó fázisban volt ekkor. A 40—50 sornál hosszabb énekeket azonban máskor sem szokás szó szerint reprodukálni, mind alkotójuk, mind átvevőik a szűzsét, makrostruktúrárt és az érdekesebb kifejezéseket jegyzik meg, a többit könnyűszerrel újraköltik saját gyakorlatuk alapján. Griskina végig nagyon halkán, a második részben pedig sírva énekelt, ami szintén szokásos jelenség, a szomorú tárgyú női énekek előadásánál.

Ahhoz, hogy felmérhessük, az emelkedett stílusú egyéni ének mennyire áttételesen, jelkép-szerűen ábrázolja a valóságot, meg kell ismernünk költőjének életútját. Vera Griskina Tugijani faluban született. A II. világháború alatt a frontra vitt férfiak munkája az asszonyokra, gyerekekre és öregekre maradt, így 13—14 évesen ő is kivette részét a kolhoz hallászbrigádjának tevékenységében. A 40—50 fokos hidegben folytatott halászat, a sok megerőltetés, és gyenge táplálkozás később súlyos reumatikus szívbjait okozott. Betegsége miatt nem tanulhatott tovább, pedig a falu legintelligensebb lánya volt. Könnyebb, kiségtő jellegű munkaköröket látott el a kolhozban. Férjhez ment a Vezsakari falvi vogul Vaszilij Kosztyinhoz, megtanult vogulul (a vogul-osztyják egyes házasságok gyakoriak az érintkező és kevert lakosságú területeken, mivel a két nép kultúrája azonos, csak nyelvük különbözik), Férje szülőfalujának, mely mint a *por* fratria kultikus központja messze földön híres volt, ők voltak az utolsó lakói. Nem született gyerekeik. Verát negyvenéves korában nyugdíjazták egészségi állapotja miatt. Mikor egy alkalommal kórházban feküdt, férjét és annak fivérét megölte a kolhoz hálóinak lopásán rajtakapott három tolvaj. Ezután az elnéptelenedett Vezsakariból visszaköltözött szülőfalujába, ahol apai rokonsága mindenben segítségére volt. Bár varrással és egyéb könnyebb munkákkal igyekezett

hasznossá tenni magát, nehezen viselte, hogy lépten-nyomon rokonai segítségével szorult. 1982 tavaszán jelentkezett szívműtetre annak ellenére, hogy a falubeliek megjósolták, nem éli túl. Néhány órával az operáció után meghalt.

Vera Griskina életét tulajdonképpen betegsége határozta meg: ez tette lehetetlenné számára a tanulást, az orosz kultúra mélyebb elsajátítását (bár jól beszélt oroszul), a közéleti szereplést, a távoli nagyvárosok megismerését. Kultúrája, tudatvilága a század eleji osztjácság hagyományos mentalitásának kései tükröződése. Állandó életveszélyben töltött felnőttkori éveit a bálványszellemek különös kegyének tartotta (hiszen fiatalabban is meghalhatott volna), jóindulatukat a szertartások pontos betartásával, áldozatokkal igyekezett megőrizni. Okossága, szelíd, kifinomult jelleme miatt a környék legkedvesebb asszonya volt. 1982. évi expedícióm alkalmával nemcsak rokonai, hanem a szomszédos falvakban lakó ismerősei is számtalanszor kértek, hogy énekeit játsszam le a magnetononon. A jelen ének hallatán még a férfiak is elsírták magukat.

Az ének az összetett lírai sorsénekek típusát képviseli, melyben a szerző ugyan nem mondja el részletesen élete történetét, de a fő tények felvillanás-szerű lírai ábrázolásával egész sorsát érzékelteti. Ez a szerkesztesi módszer jelenleg hatásosabb, mint a hagyományos, részletező elbeszélés, amit továbbább unalmasnak tartanak az osztjácsok is. Az információ sűrítése mellett a művészi értéket az egymás mellé állított tematikus egységek ellentmondása és ennek dinamikája is növeli. Az ének első sora közkeletű kezdő-formula, ezt nem az egyszerű énekekben használatos nevet, származást, szülőföldet leíró szerzői ön-identifikálás követi, hanem a délebbi emelkedett stílus hatására a szerző sajátjának érzett bálványszellemeinek felsorolása. Az adott közösségben a szerző így nem csupán azonosítja magát, hanem tekintélyét és alkotása értékét is növeli. A továbbiakban következik a férj elvesztésének mint különleges fontosságú fordulópontnak a motívuma. A statikus szerkesztésű előzményekkel ellentétben ez a rész szaggatott tagadó mondatokból épül fel, míg az önmarcangoló emlékezés át nem csap a gyilkos elleni agresszióba. Mivel ez ideig nem publikáltak osztjács sirató-szöveget, nehéz megállapítani, hogy e műfaj hagyományai mennyire szűrődnek be. A szerző falujában hallott siratók saját tapasztalataim szerint az elhunyttal folytatott, a hozzátartozó kérdéseit illuzorikus párbeszéddek (miért távozot el, mikor láthatják viszon stb.), mint ilyenek, nem 3. személyű előadásúak. A frazeológiában azonban a siratók hatása kétségtelen. A gyilkost megátkozó résznek szintén megvan a maga műfaji párhuzama, az átok-ének. Vera Griskina tehát három műfaj transzformációt ötvözött össze önálló alkotássá — az egyéni énekköltés szabadsága jogot ad ilyesmire az alkotónak. Az egyetlen, ellentétes összetett mondatban megfogalmazott záró rész hitelesen tükrözi mind a mű struktúráját (49 sornyi fennmaradás, 22 sornyi pusztulás), mind a szerző hozzáállását. „Sem élő, sem holt nem vagyok” — mondta Vera —, „dőljön már el végre, hogy a férjem mellett a helyem, vagy az itteniek (rokonok) mellett. Nekem mindenképpen jó.” Tudat alatt magatartásában inkább férje társaságát választotta, mikor legközelebbi rokonai szájából a bálványszellem rendelte végzetéről, a tőle idegen orvosoktól pedig a kedvező kilátásokról értesülvén maga sürgette az operációt.

- (1) Az elhunyt ősök kultuszából eredő bálványszellemekkel az osztjácsok — a tisztelet és félelem ellenére — igen bensőséges kapcsolatban vannak Közülük azokat, melyek a vérségi vagy területiális kötődés folytán személyükhöz különösen közel állanak a közbeszédben élő embereknek kijáró terminusokkal jelölik. Így a férfi bálványszellemelet általában a magyar „(nagy)bácsi”-nak megfelelő, az apa bátyja és a nagypapa közti férfi vérrokonok osztályára, ill. általában a tiszteletben álló idősebb férfiakra vonatkozó megszólítással illetik. A női bálványszellemekre

gyakran a „nagyanya” terminust alkalmazzák, mely a nem rokon idős asszonyokra is vonatkoztatható néha. Az emelkedett stílusú delies énekek sajátága az, hogy sem magukat a bálványszellemeket, sem a hozzájuk tartozó területet (pl. falut) nem említik köznyelvi néven, hanem egy egyezményes leíró jelzői formulát alkalmaznak helyette. Aki ezt a normát megszegi, az nemcsak költőietlennek, hanem tiszteltelennek is számít.

- (2) „Kis-lo-végi nemzetségű (vagy szerű?) föld” — A Nagy-Ob mentén, a Kazim folyó torkolatától délre fekvő, Kosztyin és részben Partanov családnevű vogulok által lakott Vezsakari falu éneknyelvi megjelölése. Az oroszok által is használt „Vezsakari” név zürjén eredetű, tükörfordítása a vogul-osztják „Szent város” elnevezésnek, mely a település kultikus jelentőségére utal. A falu az 1970-es években, a szerző elkötözése után végleg elnéptelenedett. Vera Griskina nem saját szülőfalujának, hanem férje lakóhelyének bálványszellemeivel határozza meg társadalmi hovatartozását.
- (3) Vezsakari bálványszellemelek éneknyelvi nevei. A bálványszellemelek közt külön kategóriát alkotnak azok, akik „földet szereztek”, azaz gazdasági és lakóterületet hódítottak meg utódaik számára. A mondat a falu eredetére utal.
- (4) Vezsakari falu poétikus elnevezésében a „ló” elem a néphit szerint onnan származik, hogy a lapos parton fekvő településsel szemköztis hegyes part vonulata ló nyak- és hátvonalára emlékeztet. Ezen az erdős magaslaton helyezkedik el a falu fő bálványszellemeinek, a Szent-városi öregnek szent helye, melynek közelében a régészek egy középkori erődítmény maradványaira bukkantak.
- (5) Vezsakariban a Szent-városi öreg kultuszát külön közösségi ház szolgáltatta. Ez az épület, bár rossz állapotban, mind a mai napig áll, az éneknyelvben a „száz ló véráldozatú nagy ház” formula jelöli. A Szent városi öreget az egész északi Ob-vidéken nagy hatalmú, jóindulatú védelmezőként tisztelték. Fő funkciója a Kórszellem ill. más ártó lények által elrabolt lelkek visszahozása volt, a betegek lelkét egér alakúvá változtatva (a medve lelkét tartják egér, ill. vakondok alakúnak), a föld alatt közeledve szerezte vissza az alvilág határáról. Gyógyításkor az ő segítségével folyamodtak a sámánok, hiszen a bálványszellemelek társadalmában a különböző világok közti közvetítő, lélekvezető funkciójával maga is sámánhoz volt hasonló. Nem csoda, hogy régebben messze vidékekről érkeztek a közösségi házhoz a hálából lovat, rénszarvast áldozni kívánó vogulok és osztjákok.
- (6) Ez, valamint a következő formula a medvetünnepi ház hagyományos megjelölése. A Szent-városi öregget ember alakján és egér formájú lelkén kívül medve alakúnak képelték, erre vonatkozik másik neve, a Karmos öreg is. V. N. Csernyecov a por frátria medve alakú totem-öselvel azonosította. Hétéves periódusokban szokásban volt januártól áprililisig nagyszabású ünnepségsorozatot rendezni e bálványszellem tiszteletére, a repertoár — felnagyított méretekben — kb. megfelelt a medvetünnepi szokásoknak. Az ünnep színhelyül ugyanaz a közösségi ház szolgált, ahová a hálááldozatot hozók érkeztek. A házat az utóbbi időben a leszármazás jogán (a Szent-városi öreg a vogul Kosztyinok bálványszellemeinek számított) és idősebb lakos hiányában a szerző férje tartotta fenn, így felesége éveken át az ünnepek „gazdasszonya” volt (Ottlétemkor a más falvakba költözött Kosztyinok még nem tudták, hogy az 1983 januárjával kezdődő ünnepség-periódust sikerül-e —

- alighanem utoljára — megtartani. A környékbeli idős férfiak közül már nem nagyon akadt olyan, aki a szükséges énekeket elő tudta volna adni.)
- (7) A medvéünnepi közönség vidám zaját a sirály nevetésre emlékeztető hangjához hasonlítja a formula.
  - (8) A Késes öreg Vezsakari másik híres bálványszelleme. Hasonló nevű, testvéreinek tartott bálványt hat másik faluban is tisztelnek. Az ob-ugoroknál gyakori jelenség, hogy a bálványok képzete leszármazotti vagy testvéri viszonyokra hivatkozva meghétszereződik (ez a legszen-ebb szám), típusos esetekben az érintett települések lakói vérrokonnak tartják egymást, s nem házasodnak egymás közt. Je. I. Rombangyejva szigvai vogul nyelvész nő közlése szerint a Késes öreg ember korában kelések, gyulladások felvágásának volt a mestere, afféle sebész volt. Szitakötő az állat alakú megjelenülési formája.
  - (9) A Késes öreg nem követel állatáldozatot. Dohánylevelet (újban cigarettát) visznek neki, vagy famunkához is használt vékony kést — innen származik a neve — szúrnak áldozatul a szent helyen álló fába. Éneknyelvi elnevezése e képzetekre utal.
  - (10) A „Szent-városi hét öreg” elnevezésű, alacsonyabb rangú bálványcsoport. Külön szent helyük van Vezsakari mellett.
  - (11) A „Szent-városi úrnő” vagy „Ló-falusi asszony” nevű női bálványszellem, szent helye Vezsakaritól néhány km-re fekszik. Az idézőénekekben és könyörgésekben használatos formula szerint a bálványszellemek köntösük szélével ill. ujjával védik hiveiket a betegségdemónoktól.
  - (12) A szerző férjének vadászserencsét hozó házi bálványa.
  - (13) Ez arra utal, hogy a szerző épp kórházban volt, mikor a férjét megölték.
  - (14) A „vinni, dugni” szó eufeminisztikus kifejezés „megölni” helyett.
  - (15) Férje gyilkosa. A bíróság halálra ítélte.
  - (16) Az átokformula arra vonatkozik, hogy a Kórszellem találja meg és ragadja el a gyilkos utódait is.
  - (17) Közvetlen utalás a Kórfejedelemre, más nevén Vanzevát (falusi) öregre, aki az alvilág félelmetes, fertőző betegségeket előidéző ura. A Kazim-torkolati csztrjások szerint lakhelye a már elnéptelenedett Szumutnyoli (vagy Kis-Vanzevát) falu a Nagy-Ob mentén a Kazim torkolatától északra. Bálvány-ábrázolását régebben szokásban volt a szomszédos, jelenleg is létező Vanzevát falu melletti szent helyre átszállítani, így itt is őshonosnak képzelték. Állat alakú megjelenülése a fekete bűvár-madár, mely nem kizárólag a pusztulás és alvilág megtestesítője, hanem az archaikus mitoszokban a föld teremője is. A „vigyen el a „Kórfejedelem” és ehhez hasonló áukok gyakoriak a köznyelvben, a szerző azonban azért utalhat ilyen természetesen a félelmetes szellemre, mert nővére Vanzevát faluban volt férjénél és maga is sokszor megfordult itt.
  - (18) Hiedelem szerint a Kórfejedelem szolgálzellemei az északi Ob-torkolat vidékéről (ide képzelték a halottak országát) indulnak egy különleges csónakon úl felé, hogy uruk számára lelkeket fogjanak el. A ragályos betegségek különösen a gyerekeket tizedelték meg, ezért nevezi az éneknyelv „leányt/fiút beültetni való nagy csónaknak” a járművet.
  - (19) Ne csak a gyilkos, hanem egész nemzetsége pusztuljon el.
  - (20) Az ének elején említett bálványszellemek.
  - (21) A szerző a bálványszellemnek jóindulatának tulajdonította életben maradását, s mikor csak lehetett, áldozott nekik.

- (22) A formula arra utal, hogy a szerzőnek a tragikus események ellenére sem fordult rosszabbra a sorsa, hiszen rokonai minden tekintetben gondoskodtak róla.

Az éneket a formai elemek — a tematikus egységek határát jelző összekötő sorok (pl. „aztán mondom”, „ennek utána”), a formulák, az obi-ugor népköltészetre oly jellemző paralelizmusok szabályszerű alkalmazása az ősi énekhagyomány méltó folytatásává teszi.

VITA

EGY „SZAKKRITIKUS” LIDÉRCNYOMÁSAI

AVAGY A POZITIVIZMUS ÉS HUMANIZMUS VITÁJA

Mindenki szeret szépeket, jót hallani, olvasni magáról. Bizonyos határig szívesen vesszük legtöbbször a hibáinkra, tévedéseinkre rámutató kritikát is, amennyiben annak elsődleges célja a segítő szándék.

A pszichológusok (és a pszichológus szakírók) sincsenek ezzel másként. Eppúgy örülnek mások megtisztelő figyelmének, mint minden más gyarló ember. Hogyne forgattam volna hát magam is kíváncsian nagyra becsült kollégám velem foglalkozó sorait, különösen azt követően, hogy ráeszméltetett, mennyire mellőzve is voltam eddig a „szakkritika” részéről. E felismerés nyomozó gondját szerencsére mindjárt egy megkönnyebbült sóhaj váltotta fel: hál’ istennek, gondoltam, ennek a sérelmes mellőzöttségnek vége, dolgához értő szakársam méltóképpen a helyére rak majd mindent.

Olvasóm jól sejti — nagy csalódás ért. Nem a biztató hátbaveregetést, az olcsó és üres lelkesedést hiányoltam, amitől barátom joggal idegenkedik, hanem munkám *gondolati* elemzését. Elvégre Baráth Árpád személyében, amiként ennek ismételt hangot ad, eleddig nélkülözni kényszerült „szakkritikusomat” köszönhetem. Ezért talán nem teljesen oktalanul, egyre csak azt lestem, vártam, mikor tér rá a mű érdemi mondanivalójának értelmezésére vagy értékelésére; mikor fejt ki saját elképzeléseit; mikor szegezi szembe *saját gondolatait* az enyémmel, ha meglátásaimmal nem ért egyet. Csalódottan kellett végül is tudomásul vennem, hogy az, amit keresek — a vélemények egyeztetése, ütköztetése, az állítások kifejtése —, „szakkritikusom” terjedelmes írásából hiányzik. Baráth Árpád elnegy a mű lényegi mondanivalója mellett, átsiklik fölötte. vagy azért, mert az eszmei-gondolati tartalom nem érdekli különösebben, vagy pedig azért, mert valami másra figyel mindvégig.

Nem sok vigasszal szolgált számomra az sem, hogy „szakkritikusom” a termékeny gondolatcsere helyett kioktat, akadékoskodik. Ei kell ismer-nem viszont, hogy ez utóbbiban fáradnátlanak bizonyult. A figyelmen-méltatott könyvben úgyszólván semmi sem stimmel számára. Már a té-maválasztást is elhibázottnak tartja, vállaimat féltve a vitális problémák súlyától. Nyersebben fogalmazva: könyvem ismertetésébe fogva *előle-*

gezni olvasói számára, hogy alkalmatlannak ítél a vállalt feladattal való megbirkózásra. Nem valami megtisztelő gesztus, de hát önnagában véve nem baj az, ha kritikusunk kétségeinek hangot ad. Nagyobb baj az, hogy előítéletét körömszakadtáig bizonyítani is akarja, ezért nem arra figyel, amit a mű egésze sugall, hanem gáncsoskodik, ha mindjárt súlyos önelentmondások áráú is.

Elméleti, „spekulatív” hozzáállással vádol, „etikainak” tartja a pszichológiához való viszonyulásum, ugyanakkor az empirikus tudomány módszertani követelményeit kéri rajtam számon. Noha az elélegezett biztos kudarcot — egyebek mellett — azzal indokolja, hogy az általam vizsgált kérdéskörben az ok-okozati viszonyok, összefüggések tudományosan még kellőképpen nem tisztázottak, mégis munkám egészén keresztül a kutatásokat, forrásmunkákat, a korszerű irodalmat hiányolja. A meglévő hivatkozásokkal is baj van, mert azokat vagy légből kapottnak tartja, vagy megítélése szerint nem „megfelelő” irodalom az, amire támaszkodom. Nehezményezi továbbá, hogy „szakkritikusaimat” elbizonytalanítva, gyötrő kétségek között tartva, nem tettem közzé, könyvem kinek is íródott. Figyelmen kívül hagyva, hogy bizonyos tipológiákat — és típusokat — kizárólag gondolati modellként használok, szememre hányja a töméntelen tipológia bemutatásának elmulasztását. Jóllehet alap gondolatot, a típusképződést, „innovatív” tartja (nem mulasztva el, hogy közbevetőleg mindjárt aggályának is hangot adjon), a típusképződésre és a személyiség krízisállapotaira vonatkozó magyarázatommal mégis „untatom” és felbosszantom. Baráth Árpád ugyanis egyszerűen unja már, ha az elidegenedett, elszemélytelenedett, elbürokratizálódott társadalmi viszonyokat előtte szóba hozzák, s ugyanakkor a kritikus hangnem fel is bosszantja, talán azért, mert az individuális élet lehetőségeit és minőségét meghatározó intézményes viszonyokról más véleménnyel van. Mindenesetre a represszió felemlegetését sérelmesnek éli meg, a hatalmi viszonyok — és hatalmasságok — elmarasztalását, furcsamód, magára veszi, a humanusabb társadalmi-emberi viszonyokért való hadakozásom pedig — miért, miért nem — „boszorkányperre” emlékezteti.

Mindez csak izelítő a szigorú „szakkritikából”, hiszen Baráth Árpád olvasatában könyvem hibáinak se szeri, se száma. Lehetetlen volt fel nem ismernem, hogy Baráth Árpád valamiért nagyon neheztel — haragszik? — rám. Csak nem az általa olyannyira elmarasztalt bácskai olvasóim körében szerzett „sikereimet” nehezményezi, akik szerinte még hivatásunk nevét sem tudják tisztességesen kimondani?

De minek is az okokat firtatni. Beszéljünk inkább arról, ami közérdekű. Nézzük meg, hogy az eltérő beállítódások, felfogásmódok, érték-választások esetünkben mit tartanak, hogy a személyeskedés túl mi az, amit hasznos volna tisztán látnunk.

A szembenállás ugyanis korántsem intézhető el Baráth Árpád elmarasztaló kritikájával. Ez az, ami a legkevésbé fontos kettőnk dialógusában. Nézeteltérésünknek sokkal mélyebb alapja van. Eltérő tudatformák hordozóiként — szándékunk és akaratunk ellenére — részeseivé váltunk egy másfél évszázada tartó s ma is rendkívüli heveséssel zajló társadalomtudományi vitának. A pozitívizmus védelmezői és bírálói közötti küzdelelről van szó, ezt folytatjuk a magunk módján.

A két egymással nehezen összeegyeztethető világlátás személyi motívumait nyilván régóta hordozzuk mindketten magunkban, s mivel egyazon pályán mozgunk, a konfrontálódás lappangó lehetősége mindig is megvolt. Csak ok és ürügy kellett ahhoz, hogy *pszichológus minőségünkben* egymás alapállásával kapcsolatos aggályainknak kölcsönösen hangot adjunk. A szerepeket „szakkritikusom” teszi most nyilvánvalóvá azzal, hogy engem habozás nélkül besorol az ún. „humanisztikus pszichológiának” nevezett irányvonalba, maga pedig, sérelmesnek találva a pozitívista gondolkodásmód általam történt elmarasztalását, most annak eszköztárára támaszkodva igyekszik elverni rajtam a port.

A dolog rendjén is volna, ha Baráth Árpád *ebből* a pozícióból venné fel a harcot; ha nem áltatná magát és olvasóit azzal, hogy felette áll a pszichológián belüli torzsalkodásoknak, és saját álláspontját védeve nem hinné, hogy mindenkire egyaránt vonatkozó, egyetemes érvényű szabályokat kén tőlem számon. Eszébe se jut, noha sietve jelöli ki „felekezeti” hovatarozásonat, hogy „szakkritikájával” ő is csak egy „felekezet” „hitvételeit” vallja magáénak. És Baráth Árpád fejében azért nem fordul meg ez a gondolat, mert a pozitívizmus konvencionális tudományelméleti premisszáit, metodológiai-módszertani szabályait a pszichológiában kizárólagosnak és kötelező érvényűnek tartja. A klasszikus tudományra vonatkozó eszményekkel való azonosulása olyan szoros, hogy — hiszem — nincs is feltétlenül tudatában annak, hogy pozitívista irányelveket vall. Ezért is éli meg pozitívizmus-bírálatomat „a” pszichológia valamiféle „lejárásának”, s ezért nem stimmel a megismerés új igényeirez igazodó könyvemben semmi sem számára.

Baráth Árpádnak természetesen jogában álli védeni saját, illetve vitatni az én álláspontomat. Feltéve, ha — pótolva ez irányú muasztását — közöljük olvasóinkkal, hogy tudományunknak nincsenek sem egyértelmű határai, sem egyértelmű kritériumai. A tárgykor és módszerek, itt is, mint másutt, *társadalmi igényeket jelenítenek meg*, a definíció és elhatárolás *érvénye pedig erőviszonyok függvénye*. A pozitívizmus bírálói és védelmezői közötti harc különben éppen e körül — a tudomány határainak, feladatainak és felelősségének kijelöléséért — folyik leghevesebben. Ez a harc egyébként úgy fest, hogy a humanista pszichológusok (szociológusok) feszegetik, hangsúlyozzák a tudomány határainak, felelősségének és feladatainak kérdését, míg a pozitivisták a tudomány redukcionista, fizikalista modelljének régi természettudományos sikereitől megszdülve, a tu-

domány funkciója és a normatív szempontok iránt látszólag közömbösek. Mellesleg a pozitívizmus az utóbbi egy-két évtizedben a természettudományokban is védekező állásba kényszerült, ami pedig a „közömbösséget” (= értékmentességet) illeti, tudományos álarcban megjelenő ideológia a pozitívizmus is. Nem véletlen, hogy az ideológia-kritika az, ami a pozitivistákat legjobban feszélyezi. Ilyesféle feszélyezettségről tanúskodik „szakkritikusom” afölötti méltatlankodása is, hogy „sajátságos eszmei-ideológiai versengést” „diktálok”, ezért vonakodtak eddig a „hazai magyar nyelvű kollégák” a nyakam kitekerni. És természetesen a pozitivista alapállástól eltérő *indítékok és értékválaszok* is megérintik, siet is okfejtésemet a „tudomány” birodalmából kisöprözni. Arra törekszik — írja bemutatásként róla —, „hogy a pszichológia és általában a humán tudományok »tisztaságát« megőrizze; hogy ezek netán »értelmetlen«, »káros« gyakorlását fékezze”. Noha igen elmarasztalóan „spekulatívnak” és „meszianisztikusnak” nevezi eme törekvésem, hadd jelezzem vissza: változatlanul úgy érzem, hogy a tisztesség a tudományban alapvető követelmény, s hogy a pszichológia (és a humán tudományok) „tisztaságáért” a közvéleménynek felelősséggel tartozunk. Olyan „etikai” viszony volna ez, ami a pszichológiával kapcsolatban csak „elméleti”, „spekulatív” tevékenységre kínálna módot? Nemcsak hogy nem osztom „szakkritikusomnak” ezt a véleményét, hanem mindjárt vissza is kérdeznék: ugyan miféle ember az, aki szaktudását függetleníteni tudja ezektől a morális követelményektől?

De ezzel tulajdonképpen ismét a pozitívizmus—humanizmus vita egyik neuralgikus kérdéséhez értünk. Az összeugrásra okot adó kérdés így hangzik: kinek tartozik a tudós munkájáért felelősséggel?

A humanista pszichológia (szociológia) szerint a tudomány „tisztaságának” megőrzésére irányuló köteletség — gyakorlatilag az emberi élet jobbítását célzó erőfeszítések vállalását jelenti — súlyosabb annál a felelősségnél, ami a tudományos intézetekhez és azok „játékszabályaihoz” köt bennünket. A pozitivisták másként vélekednek minderről. Kutatásaikban és feltevéseik igazolásában kizárólag tudományos közösségük technikai eljárásait, metodológiai kívánalmait tartják szem előtt, függetlenül attól, hogyan s miként alakulnak egyébként a világ dolgai. Jóllehet a „szcientisták” hitük szerint egy szigorú oksági elven nyugvó, vagyis érdek- és értékmentes tudás szolgáltatói, a tudományos szervezetektől, a kutatók anyagi támogatóitól és haszonélvezőitől való függés joggal támaszt kétélyeket bennünk az érdek és értékmentes tudománnyal szemben. A humanista beállítódású kutató nem csinál titkot abból, hogy emberközpontú társadalomtudomány az eszménye, s hogy minden szellemi tevékenységet annyira becsül, amennyit annak általános emberi mondanivalója ér. Eből az alapállásból nézve az érdekelttség mindennemű tagadása, a tudomány normatív szempontjainak figyelmen kívül hagyása csak egy dolgot sejtet: hogy az ambíciózus szaktudóst kizárólag saját karrierjének szem-

pontjai vezérlik, s „pszeudotudomány” az, amit művel. Etikai kérdés ez is.

De mindez csak a felszín, az ellentét gyökerei mélyebbek. A humanista pszichológia (és szociológia) szerint a tudomány elsődleges feladata az, hogy segítséget nyújtson az embereknek életük ésszerűbb és tudatosabb megszervezéséhez, s hogy segítsen felszabadítani őket az elidegenítő gazdasági-társadalmi erők nyomorúságos viszonyai alól. A pozitívista tudományeszmény ezzel ellentétben elfogadja a világot olyannak, amilyen, és kizárólag a fizetőképes hatalom igényeihez igazodik.

∴

Nem lett volna feltétlenül szükség ennyire az ellentétek mélyére ásni, s „szakkritikusokat” ilyen „banális dolgokkal” traktálni, ha nem siet annyira álláspontjainak szakmai konzekvenciáit elbogatellizálni. Megítélés szerint ugyanis felesleges azt latolgatni, hogy a két pszichológiai irányzat közül melyik a „jobb” és melyik a „rosszabb”, mivel — így a magyarázat — „Hódi »humanisztikus-pszichológiai« világa, mint ahogyan számos más egyazon felekezetű (humanista) pszichológusé is, egyszerűen más, mint egy empirikus beállítottságú, aktív kutató-pszichológus precizitást és részletező odafigyelést követelő, matematikával és számítástechnikával telített »minivilága«”. A „másság” mibenléte azonban barátomat nem érdekli, a két szemben álló felfogásmódra jellemző indítékokkal, értékválasztásokkal, valamint a belőlük fakadó társadalmi-ideológiai konzekvenciákkal nem akarja olvasóit fárasztani.

Megítélésem szerint viszont éppen a „másság” mibenléte a legizgalmasabb kérdés, ennek tisztázása volna a legfontosabb. Annál is inkább, mivel az idézett megejtően szép gondolat a különböző alapállások azonos értékéről, a humanisztikus és empirikus beállítottságú pszichológusok „világának” békés egymásmellettiségéről a valósággal nehezen egyeztethető össze. A valóságban ugyanis az „egyszerűen más”-nak mondott beállítódások mögött egymás értékfeltevéseit, törekvéseit, témaválasztásait, módszereit, sőt egymás stílusát és nyelvezetét támadó irányzatok csapnak össze. Baráth Árpád „szakkritikája” is példázza, milyen indulattal s milyen apró részletekbe merőn.

A „másság”; azaz a pozitívizmus és a humanizmus ellentéte, a két tudományos irányzat legfőbb jellemzőinek kölcsönös tagadásában jut kifejezésre. Vegyünk a jellemzők közül néhányat közelebből is szemügyre.

Az empirikus beállítottságú, aktív kutató-pszichológusok, akiket Baráth Árpád is képvisel, a „precizitást és részletező odafigyelést követelő, matematikával és számítástechnikákkal” való „vesződésük” mellett — pontosabban „vesződésük” legfőbb értelmeként — mindenfajta „metafizikus”, vagyis az empirikus megfigyelés körén kívül eső jelenségekre vonatkozó állítást szigorúan és következetesen *kizárnak* a tudományos ismeret-

tek köréből. Az empirikus kutatók így tudtuk és akarunk ellenére is szelekciós szerepet látnak el, és ez a szelekciós szerepük tudományosságuk szempontjából fontosabb, mint „fő” tevékenységük — a kutatás és megismerés. Mivel az empirikus kutatásban minden a bizonyítékok feltételeinek van alárendelve, a „spekuláció” kizárásával együtt — ami úgymond a humanisztikus pszichológia részéről jelent állandó veszélyt — a gondolatleremtő munka is megszűnik. Gondolatok és eszmék hiányában viszont a tudomány *meddővé* válik, a tudományos kutatás a meglévő ismeretek ellenőrzésére, szelekciójára szorítkozik.

A humanista alapállású kutatók természetesen nem fogadják el az empirikus kutatók „cenzori” szerepét, sem a kijelentések igazolásának pozitivistá modélljét. Ellenkezőleg, a kvantifikálás és mérhetőség követelményére, a szigorú oksági elv számonkérésére úgy tekintenek, mint a megismerés egyik ideológiai kövületére. Olyan ideológiát látnak érvényesülni a tények álruhája mögött, ami megfosztja a társadalomtudósokat a társadalmi valóság kutatásának és megismerésének lehetőségétől.

A pozitívizmus—humanizmus ellentététől függetlenül kétségtelen, hogy a szigorú szelekció — és „öncenzúra” — eredményeként a humán tudományokban háttérbe szorult a gondolatleremtő képesség, az alkotó szellemi tevékenység. Mivel a klasszikus tudományos módszerek a társadalomtudományokban kizárólag *lényegtelen*, az emberi élet szempontjából *irreleváns* kérdésekkel való foglalkozásra nyújtanak lehetőséget, az empirikus kutatások zöme alig több *unalomfűző* tevékenységnél. Meg is van az eredmény. Tudományunk „üvegházában” bizony silány portéka gyűlt össze. A kísérleti eljárások által kiszűrt és hitelesített „igazságok” a társadalmi gyakorlat vagy az individuális életsszervezés szempontjából fából sem érnek; a könyvtárnyi irodalom jó része — amire pedig barátom oly büszke — szaknyelvbe csomagolt banalitások gyűjteménye.

Nehéz szívvel mondom ki mindezt, hiszen nagyra becsült kollégám eddig sem vette jó néven tőlem, hogy „sok helyütt elmarasztalom” azt, aminek a nevében beszélek. Ha nem tévedek, a pszichológia „lejaratása” miatt aggódik, azért tartja „érthetetlennek” és „enyhén szólva ellentmondásosnak” kritikai fellépésem. Talán el sem hiszi nekem, hogy bizony én is a pszichológia hitelét félttem. Csak másképpen. Látszólag egy gond nyomaszt bennünket, alapjában véve különböző dolgok miatt aggódunk mégis — másban látjuk a pszichológia „lejaratásának” veszélyét. Ő a klasszikus tudomány eszményeinek megkérdőjelezésében, én a pszeudotudományban, a klasszikus tudomány gondolati kiüresedésében, a társadalmi-emberi problémák megkerülésében.

De mielőtt Baráth Árpád azzal vádolna megint, hogy a fürdővízzel együtt a gyereket is kiöntöm, hadd szögezzem le: szó sincs arról, hogy a korszerű metodológiának ellene volnék. Az empirikus módszereket, kísérleti eljárásokat, a különböző számítástechnikák fortélyait ismerem és használom olykor magam is. De kitűnő barátommal ellentétben, aki —

kritikájából ítélve — hajlamosnak látszik ezeket a metodológiai elveket abszolutizálni, nekem az a véleményem, hogy az empirikus módszerek nem mérítik ki és nem is zárják ki a tudományos megismerés más lehetőségeit. Más szóval, úgy gondolom, hogy a tudomány több egy metodológiai elv érvényesítésénél, mert a megismerés érdekében szükségképpen magába foglal olyan elemeket is (elemzés, intuíció, tapasztalat, ráérzés, szubjektív élmény stb.), amelyek idegenek a pozitivista tudományeszménytől. Meggyőződésem, hogy ha valaki humanista igénnyel, intenzíven és tisztességesen foglalkozik társadalmi-emberi életünk valamely jelenségkörével, nem hozhat létre új gondolatot anélkül, hogy a tudomány korlátaiba bele ne ütközne, s nem igazolhatja állítását anélkül, hogy egyszeremind ne kényszerülne e korlátok ledöntésére. Ettől a kényelmetlenségtől csak az mentesül, aki eleve hátat fordítva a valós kérdéseknek „lerágott csontokkal” is beéri, vagy pedig addig gyötri agyát „új témát” keresve, amíg nem talál tudománya „játékszabályainak” megfelelőit.

Baráth Árpád „szakkritikája” a konvencionális és az új eszmék ütközését kiélezetten jeleníti meg. Olvasatában ugyanis munkám maga a normaszegés, számonra viszont mindez, amit kifogásol és számon kér — a konvenciók nyűgje.

Tanult barátom nemtetszésének ad hangot például amiatt is, hogy a világ még mindig kerek egész a fejemben, holott a pozitívizmus rég széttagolta és kijelölte az egyes tudományágak kompetenciakörét. Azzal vádol, hogy „számos társadalomtudományi és bölceleti ágazat határterületén” mozogva tulajdonképpen „bújócskát” játszom. Ahelyett, hogy „komolyabb, elmélyültebb” adatokhoz nyúlva „célpontul” kínálnám magam neo-pozitivistá ellenfeleimnek, „az egyes tudományok és ezek ágazatai között hagyott réseken” ide-oda „csúszkálók”, s ezekkel az „illegális határátlépésekkel” valójában megközelíthetetlenül teszem magam a kritika számára. Különbözn már „monodiszciplináris” oldalról — a szakkritikusok starthelyéről! — régen számíthattam volna a kemény bírálatra.

A pozitívizmus és a humanizmus egyik jellegzetes ütközőpontját villantja fel ez a burkolt szemrehányás is. Tudnivaló, hogy a pozitivista gondolkodású kutatók a tudomány felparcellálásának hívei. Ragaszkodnak ahhoz, hogy mindenkinek külön kis territóriumra legyen, a lehetőségekhez mérten még egyazon szaktudományon belül is. Ez a nagyfokú specializáció, ami a természettudományokban célszerű, a társadalomtudományok terén paralizál mindent, az eredményes gondolkodást lehetetlenné teszi. Egyetlen nyugtalanító, a társadalmi praxisból fakadó probléma sem oldható meg a tudományok hagyományos klasszifikációjára szert, mert minden probléma egységesen része szaktudományának, legalábbis a szűkebb értelemben vett társadalomtudományoknak: közgazdaságtannak, állam- és jogtudománynak, szociológiának, pszichológiának, demográfiának. A társadalmi praxissal közvetlenül összefüggő problémák — márpedig a társadalmi lélektan ilyeneket vizsgál — olyan

közelséget, kölcsönös függőséget és egymásrautaltságot tételeznek fel az egyes szaktudományok között, ami csaknem kizárja a „monodiszciplináris” vizsgálat eredményességét. A személyiség és a társadalmi viszonyok sajátos összefüggéseit vizsgálva nem véletlenül kényszerülök hát „illegális határátlépésre” magam is. Kitűnő barátom ama vádját pedig, hogy a vizsgált problémát ismételten „áthessegetem” „ideológiai-társadalmi szintre”, hadd jegyezzem meg: nem szükséges „áthessegetnem”, az ott van anélkül is. Korántsem nyugtalanítana téves észrevétele, ha nem volna szimpatikus. Sajnos, a helyzet az, hogy a nagyarányú specializáció — bizonyos tudati torzulásoktól kísérve — a szükséges *együttműködés* rovására megy végbe, jobbára csak *összeütközési* lehetőségeket teremtet, nemcsak a pozitívista és humanista alapállású, hanem az egyes szaktudományok képviselői között is. S mivel a társadalmi gyakorlat által felvetett valamennyi nyugtalanító kérdés *egységesen* érint számos tudományterületet, félek, hogy ha szaktudósaink fejében az mégis *szétesik* és kizárólag saját szűk látószögükhöz igazodva merül fel — ahogyan azt Baráth Árpád érvelése is példázza nekünk —, a problémák gondolati megoldását jelentős új szintézisek sokáig nem tudnak még létrejönni.

És nem elég, hogy interdiszciplináris próbálkozásaimmal Baráth Árpád előtt kockára tettem szakmai kompetenciámat, azt is szememre hányja, hogy „fedezékiül egy esztétizáló stílust, kötetlen és közvetlen”, vagyis „szubjektív hangvételt” használok. Ha jól értelmezem, a „fedezékiül” használt stílusra való utalásával nagyra becsült barátom azzal vádol, hogy a „szubjektív hangvétellel” voltaképpen csak álcázni kívántam a felkészülés, illetve a „komolyabb, elmélyültebb, konkrét adatok” hiányát. Mindenesetre előtte — hanyadszor is? — fuccs a tudományomnak.

De viszont következetes saját „tudományos” alapállásához. A pozitívizmus szerint ugyanis az „egységes nyelv” a tudományok „közös alapja”. A tudósnak minden megfigyelését azzal a szenvtelen, hívős tárgyilagossággal kell előadnia, ahogyan mondjuk a fizikai tárgyak tulajdonságait vagy a kémiai folyamatokat szoktuk leírni. Ami a természettudományok terén rendjén is lenne, hiszen ott a nyelvezet összhangban van a tudomány értékmentességével és dezantropomorf jellegével. Ám azt hinnem, hogy a kijelentések valamely „szabványosított” módjával a társadalomtudományokban is érvényesíthető valamiféle „objektivitás”, egyszerűen ostobaság, ami legfeljebb az orráig sem látó szobatudósról tételvezhető fel. Némi bölcsesség birtokában az ember tudósként sem szívesen csapja be önmagát. Nem azon töri a fejét, hogyan rendelhetné egy elvont szellem akarata alá tudását, hanem megpróbálja saját helyzetéből kiindulva megismerni a világot. Vitathatatlanul sok szubjektivitással jár ez, de legalább autentikus világlátás. S ha nem akarjuk mindenáron megkettőzni magunkat, az élet dolgaival könnyebben-nehezebben boldoguló halandóokra s kizárólag magasztos eszmékkel foglalkozó társadalomtudósokra, még a legjobb, ha a barátom által kifogásolt műfajt, az esszét

használjuk a bennünket emberként és tudósként egyaránt érintő problémák végiggondolására. Már csak azért is, mert az esszében megőrizhető a világ egysége, nem állja útját semmi a gondolati elemzésnek, a logikai összefüggések kifejtésének; az elmélet és a tények együtt szolgálhatják a vizsgált kérdéskörhöz kapcsolódó korábbi ismeretek átértékelését, az új hipotézis megjelenítését, a valóság új gondolati szintézisének megteremtését. Persze nem a műfajon van a hangsúly itt sem, hanem a probléma jellegén, ami egyedül mérvadó annak eldöntésében, hogyan és miként engedi magát megközelíteni.

Baráth Árpád további kifogásait sorra véve hosszasan elidőzhetnénk még a pozitívista—humanista alapállás különbségeinél, bizonyítva továbbra is, hogy nem szubjektív szándék kérdése nézeteltérésünk, hanem egymástól eltérő programok megvalósítására törekszünk. De úgy hiszem, további összevetésre már nincs szükség, talán sikerült tanult barátomat is rávezetnem: *kivel is vitázom*, kit is akarok meggyőzni, ami — mint panaszolja — munkám alapján korántsem volt számára egyértelmű.

*

Más értékelveket vallunk, más programok megvalósítására törekszünk, de hát ezzel elintéztetnek tekinthető-e minden? Bevallom, az elvi kérdések tisztázása mellett, engem tulajdonképpen az eltérő felfogások személyi motívumai is érdekelnének. Már csak azért is, mert nem hiszek abban, hogy tudomány és ember egymástól élesen elválasztható lenne.

A külsőségek alapján kiábrándítóan silány kép bontakozik ki. Neves intézmények jól képzett szakembere igyekeznek „vidéken” élő kollegáját ráncba szedni, aki híján a „tudósi” erényeknek, laikus olvasói körében olcsó népszerűsége telt szert. Van valami ebben az egy-két csatvonással fölrajzolt képből, ami gondolkodóba ejt. Vajon mi táplálhatja nagyra becsült barátom fölényérzetét, hogy lekezelően „adai pszichológus-fenyegereknek” titulál olvasói előtt? Magam sem hiszem igazán, hogy azoknak a feudális viszonyoknak a gondolati maradványai, amelyek a nagyvárosban élő, „fontos” szerepkört betöltő, intézményes háttérrel rendelkező embert automatikusan valamiféle szellemi többlettel ruháznak fel. Tudom, hogy barátom a konvencionális gondolkodásnak ezeket a görceit rég kinötte, elhamarkodott gesztusával mindazonáltal érzékelhető határvonalat húz közénk. Elégge szerencsétlen módon egyébként, hiszen ez a táj és nép, ha valamiféle integrációs keretet próbálnánk a magunk számára keresni, akár összekötő kapocs is lehetne közöttünk. De barátom, sajnálatos módon, elsősorban szerepével és egy értékteltesnek velt tudományos felfogással érez szoros kapcsolatot. S ha a megbírált könyvet figyelmesen olvasta, azt is tudja, hogy én ezt mivel magyarázom.

Tapintatlanság volna erről itt számot adni. De van más is, ami az eltérő felfogások személyi motívumai alapjául szolgálhat. Baráth Árpád

esetében a tudományos kutató tevékenység önálló — és az értékválasztás szempontjából igen komolyan veendő — kenyérkereső foglalkozás, míg nálam a tudományos igényű érdeklődés csak vállalt velejárója a gyakorlati munkát végző pszichológus foglalatosságának. Esetemben tehát az egyéni megismerési vágy jobban függetleníthető a tudományos intézmények elvárásaitól, „játékszabályaitól”, és az elmélet is sokkal kérlelhetetlenebbül ki van téve a gyakorlati élet kritikájának, mint tudós barátom munkájában. Helyzetünk így csakugyan más rálátást kínál a tudományunkat érintő problémákra, csak nem úgy, ahogyan beállítja fölünyekedő gesztusával. De hadd érzékeltessem kissé jobban e gesztus fonák-ságát.

Nyilván a gyakorlati élet szükséges visszajelzései híján, Baráth Árpád töretlen optimizmussal tekint a különböző terápiás módszerek hatékonyságára. Az egyes deviáns viselkedésformák pszichoterápiás vagy szocioterápiás gyógykezelésének lehetőségeivel kapcsolatos kétségeimen felháborodva, a „segítői stratégiák” „gazdag irodalmára” utalva — az élet helyett mi másra is utalhatna, mint az irodalomra! — hovatovább úgy állítja be a dolgot, mintha az általam leírt bajokkal küszködők elől céltatosan elhallgatnám a ragyogó perspektívákat.

De hát hol vannak ezek a perspektívák? Hiszen valamennyi kitűnő pszichoterapeuta együttvéve sem volna elégséges ahhoz, hogy megbirkózzon egy közepes méretű üzem alkoholizmus-gondjával. És mi lesz a tudathasadásos lelkiállapotokat előidéző narkotikumok használóiival? Ki, mikor, hol foglalkozik a neurotikusok megállíthatatlanul növekvő táborával? Ki tartja vissza utolsó elkeseredett döntésüktől az öngyilkosokat? Ki nyújt emberségesebb léthez lehetőséget az elborult tudatú emberek számára? A „segítői stratégiák” „gazdag irodalmát” olvasva nem feledkezett-e meg tanult barátom a probléma nagyságáról? S még nem is szóltunk azokról, akik „csak” kisebb-nagyobb életkorrekcióra szorulnak, akik tanulásban, munkában, házasságban boldogulni nem tudnak, kudarcot kudarcra halmoznak, s akik helyzetükre, kilátásaikra vonatkozóan valamiféle tanácsot, segítséget várnának.

És még csak nem is a kitűnő szakemberek „létszámhiánya” jelenti a legfőbb problémát. A bravúrosnak beállított pszichoterápiás módszerekkel is baj van. Kénytelen vagyok kétségeimnek ismét hangot adni, még ha kitűnő barátom „anómiikus, depresszív” hangulattal vádol is, sőt még ha „mélyebb értelmi-érzelmi vonatkozásban, szimbolikusan kifejezve, »szuicidális« színezetű” magatartást lát is szakmánkhöz való kritikai viszonyulásomban.

Azt sem tudom zavaromban, melyik lábamra is álljak. Tanult barátom csakugyan ennyire a valóságot megszépítő ideológiák foglya maradt volna? Ennyire többre taksálná irodalmi forrásmunkáit az élet valóságánál?

A „viselkedésgenetika erősen duzzadó irodalmára” támaszkodva roszszallja például, hogy én „makronívórról” közelíték az egyéni létszerve-

zódés kisiklásainak vizsgálatához. S mint aki felettébb biztos dolgában, nem áthat gúnyolódni sem, mondván, hogy értelmezésben „minden, ami rossz, deviáns, »kóros«, megrekedt stb. stb. egy emberi életben, az bizonyos társadalmi viszonyok »rontása«”. Ellenvetései egyébként magyarázattal szolgálnak derűlátására. A „makroszociális” szint háttérbe szorulásával a pszichoterápia lehetőségeit illetően mindig is megfigyelhetőek voltak a túlzott optimista remények a deviáns jelenségekkel kapcsolatos vizsgálatokban. Az optimista remények abból az illúzióból fakadnak, hogy a pszichés és szociális ártalmak következményeit könnyűszerrel ki lehet küszöbölni, meg lehet előzni, vagy helyre lehet hozni, mivel azok a szociális folyamat valamilyen „műhibájából” fakadnak. A barátom által „anómikusnak, depresszívnek” minősített szemléletmód viszont azt tartja, hogy a deviáns viselkedésnek mélyebb gyökerei vannak, amelyek a *társas kapcsolatok makrostrukturálisan szervezett rendszerébe ágyazódnak*. Más szóval, hogy az emberek közötti társadalmi (gazdasági, kulturális, politikai) viszonyok sajátosságainak meghatározott vetülete az, amit mi személyi fogyatékosként, az életszervezés ügyetlenségként, erkölcsi eltévelyedésként, egyszerűen deviáns viselkedésként tartunk számon. Akkor sem járunk messze az igazságtól, ha a különböző személyi sérülések számát az élet *minőségi* romlása mutatójaként használjuk.

Elképzelhető az élet ilyen értelemben vett minőségi javítása különböző „segítő technikákkal”? Higgyük el Baráth Árpádnak, hogy „tudománya” a társas kapcsolatok makrostrukturálisan szervezett rendszerén való szükséges változ(tat)ások *nélkül* is kínál megoldást? Nem apológia ez a javából? Mellesleg: magam is foglalkozom pszichoterápiával, de azt, a személyiségsérülések „bővített újratermelésére” gondolva, eléggé reménytelen „túlzotásnak” látom. S ha megengedi barátom, véleményem szerint a bajok orvoslására sokkal átfogóbb, következetesebb és hatékonyabb megoldást kellene találnunk.

Baráth Árpád számára nem titok, hogy én a „gyógyítást” végső soron a társadalmilag hatékony cselekvőképesség biztosításában látom, hiszen idézi is erre vonatkozó gondolatomat. A kérdés azonban az, jegyzi meg vele kapcsolatban, hogy „miben látja Hódi ezen »társadalmilag hatékony cselekvőképességek« biztosítását”.

Bár éppen ezeknek a kérdéseknek a feszegetését nehézményezi könyvemben leginkább, itt úgy tesz, mintha még sohasem hallott volna a hatalom gyakorlásának, a társadalmi-gazdasági rendszereknek, az irányításnak és szabályozásnak a különböző módjairól. És dühös kirohanásaiból ítélve nem is igényel semmiféle változást, teszem azt az igazgatás és ügyintézés módjában, a bürokratikus viszonyok leépülésében, a cselekvési tér kiszélesítésében stb. Engem viszont az ilyen változást szorgalmazó igény miatt vádol meg „boszorkányperrel”. És milyen képtelen gondolatcsúsztatások révén!

Először is megengedhetetlen módon egyenlőséget tesz az állam és

annak intézményei — a hivatali apparátus, a bürokratikus szabályozórendszer stb. — valamint a *társadalom* közé. E megengedhetetlen azonosítás révén eleve „társadalomellenes” fellépéssel vádolható az is, aki például az igazgatás és ügyintézés bürokratikus módjával nem egyezik.

Másodsor, én csak olyan „perekről” tudtam eddig, amelyek lebonyolításához hatalmi intézményekre, erőszakszervezetekre volt szükség. És ha kitűnő barátomnak eddig kétségei lettek volna felőle, most elárulom neki: semmiféle hatalommal sem rendelkezem, s érdeklődésem, törekvésem nem is vonz a hatalomgyakorlás különböző formái, köztük a pereskedés felé.

Soroljam tovább? Kockáztassam, hogy „orwellisztikus” félelemmel vádoljon megint a katonai-bürokratikus államokkal kapcsolatos aggályaim miatt? Persze a bürokratikus viszonyok — és hajlamok — elburjánzását vizsgálva beszélhetnék barátom félelmeiről és aggályairól is. Arról például, hogy az „ideológia, és értékmentés tudós”, a politikai intervencióktól való ősi félelme miatt hogyan vált könyvem társadalomkritikai hangvétele miatt lidércnyomásos olvasmánnyá számára. Vagy hallgassam el, hogy miért is utasít szorgalmasan vissza mindent munkámban, ami kérdésessé teszi az állandósult viszonyokat? Mennyi üres ismétlést és imitációt avattak már ennek árán tudománnyá, s hányszor próbálták az elkötelezett elméletre ráterelni a társadalmi és politikai felelősség hiányának gyanúját.

Vagy „démonvilágban” élnék csakugyan, s hagynom kellett volna, hogy jobban átjárjon tanult barátomnak a bennünket körülvevő világ humanizmusába vetett töretlen optimizmusa? Bíznom kellene talán a különböző hatalmakért — és hatalmasságokért — való jóállásában? El kellene hinni neki, hogy a pozitívizmus köldöknéző módszerével élve a századvég témérdek nyomorúságának, gyötrelmének, rettegésének következményei aló mentesülhetünk?

Bevallom őszintén, képtelen vagyok rá. És nem egészen értem barátomat sem. Nem érezné a korszakváltás bizonytalanságait? Az értékek, mozgalmak, intézmények válságjeleit? Nem érdekelné, hogy az ember a tudományban, a filozófiai gondolkodásban s tágabb szinten a nemzetközi kapcsolatokban, gazdasági és politikai téren új utak keresésére kényszerül? Vagy úgy véli, hogy ezek a kérdések irrelevánsak a pszichológia szempontjából? De hiszen éppen a társadalomtudósoknak — köztük a pszichológusoknak — kellene tudományos helyzetelemzéseikkel, diagnosztikus és prognosztikus felméréseikkel a jövőre vonatkozó döntési alternatívák jó részét előkészíteniük. Ha nem ezt teszik, bármilyen értékkel ruházzák is fel magasztos szerepkörüket, féltő, hogy a számítást gazda nélkül végzik és öncélúvá válik tevékenységük.

HÓDI Sándor

A PRIMITÍV MELLÉBESZÉLÉS ROMLOTTSÁGÁRÓL

„Milyen különös érzés
sütkérezni egy tehetségtelen ember
irigy gyűlöletének lángjainál...”

„Viszonzásul fogadjon eh egy jó tanácsot:
foglalkozzék néha a saját gondolataival is
a másoké helyett, csiszolgassa őket, ha egyáltalán
lakoznak ilyenek a homloka mögötti
szurokfekete éjszakában”

(Kálnoky László)

A pszichológia szerint a gyűlölködő irigy embereket sajnálnunk kell, mert — legtöbbször anélkül, hogy tudnák — elsősorban önmagukra haragszanak. Nem lehetünk azonban szentimentálisak, mert tüzött megértésünkkel akaratlanul is jelentős károkat okoznánk saját magunknak és válságos művelődési életünknek egyaránt. Fekete J. József állítólag „pár-bajozni” akar velem. Én bajvívás helyett a rozsdás bugylibicskát igyekszek kicsavarni kezéből.

Mindenekelőtt az tanulságos: hogyan viszonyul készforgatóm a nyelvhez. Fekete J. József jellegzetes epigonizmussal, úgy esküszik műközpontú elemzésre, hogy közben megvetően lektorokra bízza a nyelv ügyét. Nem az az igazi probléma, hogy nyelvismeretei fogyatékosabbak újságíróink többségénél, hanem az, hogy cinikusan viszonyul nyelvünk ügyéhez. Ha netalán bugyiforgatóm mégiscsak a tisztességes emberek útját választja, akkor majd nem fogja firkálásnak tekinteni az írást; akkor majd arra is rájön, hogy a kritikus nem szurkoló és nem is felelőtlen zsoke, hanem aktív résztvevője egy sok ezer év óta folyó versenynek, melyben mindannyiunknak egyszerre kellene nyerni... A lektornak tehát nem a kéziratok „pelenkázása”, átírása, hanem a véletlenül közbejött hibák ki-gyomlálása a feladata.

Az is régi igazság, hogy aki sokat dolgozik, az téved is. Hozzáértő emberek az én munkámat vizsgálva is fennakadtak néhol. Ha Fekete J. Józsefet — az ő színvonalának megfelelően — elkápráztattak is nyelvi

ismereteim, nem így Tüskés Tibort, a kecskeméti Forrás kritikusat, akinek éppen ebben a tekintetben van bíráló megjegyzése, kiragadott példája. Fekete J. József kisebbségi érzésének gyógyítása céljából idézek egy mondatot a szóban forgó kritikából, hogy láthassa: nincsenek abszolútumok, még a neves kritikus (Tüskés) is téved, aki pedig illyési nyelvészmenyt tűzött ki maga elé: „Vajda Gábor kritikáinak nagyobb az eszmei „hozádka”, mint az Eliot-i cél megvalósításához szükséges kifejezőerő, nyelvi megszólalás.” (Forrás, 1984. 3. sz. 95. o.) Tekintsünk el a helyesírási hibától (nem Eliot-i, hanem elioti) és csupán arra figyeljünk, hogy a „nyelvi megszólalás” nem lehet nagy; ilyen legfeljebb a „szükséges kifejezőerő” lehet. A kifejezés szerintem önmagában is problematikus, különösen, ha használója a „szöveg”, „megtörténhetőség”, a „jelentésszint” és a „vonatkozó” szavakat a múltó divathoz sorolja.

Fekete J. Józsefnél természetesen nem beszélhetünk tévedésről, mivel ő folyamatosan (hol akarva, hol pedig akaratlanul) félrebeszél — különösen rozsdás bugylibicskájának második döféssorozatában. Letagadja, hogy először leírta volna: Sinkó-tanulmányom „irodalomtörténeti adalék”, mely „részproblémákkal” „foglalkozik”. Ha először nem tudta mennyire fontos a Nietzsche-ihletés Sinkó munkásságában, akkor, döfködési folytatása helyett, el kellett volna dobnia az ocsmány szerszámot.

Becstelenség, skolasztika és dilettantizmus talán akkor hatja át a legteljesebben egymást, amikor „kritikusom” a Krleža-tanulmányomat szurkálja. Első (decemberi) főrmedvényében írásom „párizsiasságárcél”, „magabiztos (egyáltalán nem kritikus) fölényérel” locsogott. Ezzel kapcsolatban azért hamisított, mert én, Krleža műve világirodalmi összefüggéseinek kutatását illetően, Sinkót tekintem páldamutatónak, azután pedig Mladen Engelsfeld strukturalista kimutatásának eredményét felhasználva — tehát egyénieskedés helyett mások törekvéséhez csatlakozva — látok munkához. Fekete J. József második döfködéssorozatában önellentmondásként önmagát is megszúrja, mikor olyan rám szózott feladatról beszél, amit nem ért. Azt ugyanis senki sem állította, hogy ő — miként válaszfőrmedvényében írja — „a komparativizmus módszerét” „kifogásolta volna. Nem, hiszen első rohamában nyoma sincs annak, hogy értené eljárásom lényegét. Szó szerint ezt olvashatjuk nála: „... a feladatot nem is értjük egészében...” A kifogásolás egy magasabb, Fekete J. József által (egyelőre?) elérhetetlen szintet jelzett volna. Az ő részéről ordító nagyképűség a „kifogásolás”: viszont annál természetesebb a szurkolódó mellébeszélés. Mintha ez esetben lényeges lenne az a jelentéskülönbség, ami a kiszabott feladat végzése és a parancsra dolgozás között van!?

A felkészületlen kritikus ostobaságának a „hasznos” és a „jó” fogalmával kapcsolatos mellébeszélés az újabb bizonyítéka. A Magyar Nyelv Értelmező Szótára rendeltetése szerint keveset mondhat arról, hogy vajon szükségünk van-e a „hasznos” jelzőre, ha a „jó”-t a „szokás”-ra vonatkoztatva már leírtuk. Amit itt Fekete J. József — mint sulisztikát —

elsikkaszt, azt a tautológiával kapcsolatos újabb mellébeszélése csempézi vissza. Hogyan kérheti számon tőlem, hogy van-e tudomásom a tautológia stilisztikai fogalmáról egy olyan valaki, aki ily módon alapvető nyelvi (többször tautologikus természetű) baklövéseit akarja elleplezni. De az is bántó hazugság, hogy Fekete J. József második nekem-ugrásában, engem elvakultsággal rágalmazva, pusztán csekripciónak minősíti azt, ami első förmedvényében (szerintem jogtalan) dicséret volt. (Vö. a decemberi *Híd* 1448. oldalán levő második és harmadik bekezdésel. „... jól tettem, hogy végigolvastam az írást...” stb.)

Nem kevésbé gyalázatos azonban Fekete J. Józsefnek az írásaim címéhez való viszonyulása sem. A Gál-tanulmány címének jelentését csak korlátozott felfogó képességű „kritikusom” képtelen a szöveggel való összefüggésben értelmezni. A cím eredetileg hosszabb volt s csupán a tartalomjegyzékben elkerülendő szóismétlés miatt rövidítettük le a kötet szerkesztőjével. A *Rukovet* szerkesztősége mindenestre az eredeti, Fekete J. Józsefet nyilván még jobban bosszantó változatot fordította le, tudván, hogy a humorista költő belső feszültségének feloldását keresi 1448. oldalán levő második és harmadik bekezdéssel. „... jól tettem, hogy végigolvastam az írást...” stb.)

A Brasnyó-tanulmány címe valóban többet ígér, mint amit a szöveg ad, hiszen csupán egy harmadát iktattam be annak, amit 1980-ban folyóiratban közöltem. A Kiadónak benyújtott kéziratban azonban talán még van nyoma a bejelölésnek, annak ti., hogy csak részletről van szó. Ha Fekete J. József a kritikus mindenkori alapfeladatának megfelelően a könyv jegyzetét is *becsületesen* áttekinti, akkor másra is felfigyelhetett volna. Arra például, hogy a tartalomjegyzék (és a kötet anyaga) korántsem tartalmazza a jegyzetben felsorolt írások mindegyikét. Mondanom sem kell, hogy nekem semmi közöm ehhez az utólagos beavatkozáshoz...

Mivel azonban Fekete J. József második dőféssorozatában bevallja, hogy már első „szövege” „tervezése közben” — tehát rozsdás bugylibicskáját köszörülve — számított reagálásomra, nyilvánvalóan tudott a *Források és partokenak* az én felelősségemtől független problematikájáról is. Csak hát — s ez a bugylibicska-akció lényege — *éppen azt fordította ellenem, ami mellettem szólhatott volna.*

Fekete J. József többek között Villontól vett idézet pajzsával igyekszik fedezni második orvtámadását. Tudja-e vajon, hogy Villonban nem a rablógyilkost, hanem a költőt tiszteljük, s hogy előtte (Fekete előtt) a költészet a kritikánál is magasabb meredély?...

VAJDA Gábor

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

NATURALISTA TABLÓ EGY VAJDASÁGI KISVÁROSROL

Beder István: *Kecsketemplom*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983

Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján Gábor Géza fiatal építészmérnök munkába áll Monostoron, a kisváros vezetőinek bizalmába férkőzik, ám a kezdeti sikerek után aránylag gyorsan csődbe jut. Dióhéjban ennyi Beder István művének cselekménye. Ismerős, sokszor feldolgozott téma ez, a *Kecsketemplom* koncepciója azonban eltér a hasonló regényekétől.

Amennyiben a hős felől fürkésszük a szöveget, azt tapasztalhatjuk, hogy Gábor Géza korántsem a valóságon változtatni akaró, eszméktől áthatott vagy épp eszményített figura. A kora ifjúság mindenségáhitatú lázain túljutva, ha egyáltalán voltak ilyen lázai, kissé egykedvűen járja a vidék útjait. Bár azonnal és pontosan felismeri, hogy a félig falu, félig város tisztségviselőinek magatartása és cselekedetei mögött önös érdekek húzódnak meg, s a külvilág előtt csak pozíciójuk megtartása érdekében játsszák az egymással egyetértő vezetők szerepét, helyett, hogy az oppozíciót választaná, hagyja sodortatni magát. Minden kétely nélkül viszonyt kezd az elnök ostobácska, még csak nem is kívánatos lányával, Cakó Gizivel, cementet rakat félre Draškovićnak, feleségül veszi Bűn Évát, s odaköltözve hozzájuk, a családtól, különösen anyósától csaknem szó nélkül eltűr minden megaláztatást. Nem Julien Sorel tehát, aki tervszerű hideg számítással törne a maga céljainak megvalósítására, de nem is Matolcsy Miklós, akit idealizmusa miatt perzsel meg primitív környezete. Egészen egyszerűen mindennapi, szürke ember. E sajátság arra utal, hogy a *Kecsketemplom* fókuszában nem is Gábor Géza, hanem a monostori emberek „tenyészete” áll. A fiatal mérnökre elsősorban azért van szüksége Beder Istvánnak, hogy végigkialauzolhassa az olvasót a monostori mindennapok infernóján, s csak másodsorban azért, hogy az „utazás” tapasztalatait hősen átszűrve kínálja fel. Szépen kitetszik ez abból is, hogy Géza reakcióiból a regény egyetlen szegmentumában sem teljesedik ki hosszabb lélegzetű belső monológ. Még mielőtt egy-egy jelenséget, eseményt, fordulatot tisztázhatna vagy akár mérlegelhetne, rányitják az ajtót, vagy ő maga botlik valamibe, egyszóval minden helyzetben a közvet-

len emberi interakciók talajára téríti vissza a szöveget. Ezt egyelőre természetesen csak szimptomaként jelzem, hisz nincs arra recept, hogy valamely regényben milyen arányban kellene elegyíteni a klasszikus „ábrázolást”, a leírást a belső monológgal.

A monostori embertenyészetből az imént említett módszerrel egész sor érdekes alakot emel ki Beder István. Hadd emlékeztessék csak a múltból ittmaradt Stefánia bárónőre és Arthúr bácsira, Bravarra, a párttitkára, Cakó Bélára, a hatalomért reszkető elnökre, Kečanra, a meghasonlott tanárra, Csúzdira, a volt sztálinistára stb. Jó érzékkel megválasztott figurák ezek, melyeknek segítségével a jelzett időszak széles realista tablóját alkothatta volna meg a szerző. Nézetem szerint azonban az alakoknak ez a színes galériája naturalisztikus színezetet nyert, s éppen ezért kellemetlen utóíz hagy maga után.

A naturalizmusra általában mint a szexuális és más fiziológiai vonatkozások terjengős, öncélú taglalására szoktak gondolni. Ilyesmíről a *Kecksetemplom* kapcsán nemigen beszélhetünk. Beder István jóval visszafogottabban kezeli a nemiséget, mint az manapság divatos, és mértéket tart az emésztéssel kapcsolatos folyamatok leírásában is, s így az apróbb kraftausdruckok, még ha talán fölöslegesek is, semmiben sem bontják meg a regény világát.

Másra gondolok tehát. Ismeretes, hogy a naturalizmus klasszikusai mérőben ösztönlénynek fogták fel az embert, aki hasztalan próbál tudatára, etikai elveire támaszkodni, lényét ugyanis óhatatlanul ösztönei vezérlik és határozzák meg. Nem állítom, hogy Beder István is ezt az elvet vallja, annyi azonban bizonyos, hogy alakjai zömmel ilyen emberek. Akárha minden tartásukat elvesztették volna, különös kedvteléssel szidják, becsmérlik, gyalázzák egymást Gábor előtt. Kečan Cakót, Cakóék Kečant, Csúzdi Cakót, Cakó Csúzdit, Kučan Bravart, Bravar Kečant és így tovább, mintha a gyűlölködés egy irracionális taposómalmába lennének fogva. Ez a második hibáin való éldelgés, az egymás feketítésének ez a nem múló láza problematikus, annál inkább, mert a fő alakok lelkivilágába nem nyerünk bepillantást. Valahányszor megjelennek a „színen”, annyit tudunk meg róluk csupán, amennyit Gábor közvetlenül lát belőlük, illetve amennyit szavakkal elárulnak magukról. Azt viszont, hogy valójában mit gondolnak és éreznek, nem is sejtjük, hiszen Beder István nem találta szükségesnek, vagy nem talált rá módot, hogy a belvilágukat is föltárja. Érthető hát, hogy egyoldalúaknak tetszenek. Ha külön-külön találkozunk velük, minden ellenük beszélő gesztusuk, furfangjuk, műveletlenségük ellenére is emberként mutatkoznak meg, de amint eltávolodunk tőlük, többfelől is zuhogni kezd rájuk a mocsok, ami nemcsak őket, hanem a mocskolódókat is beszennyezi, ugyanannyira, hogy végül az egész monostori társaság az „alacsony ösztönök” reménytelen foglyaként járja előttünk vitustáncát.

Félreértés ne essék: nem az eszményítést hiányolom. Mindnyájan tud-

juk, hogy a vidéki — és persze nemcsak a vidéki — érdekszövegségek csakugyan megfertőzik az emberi kapcsolatokat. Gondoljunk csak Bosnyák István *Laskói esték* című naplójára a hatvanas évekből. Mennyi rokonság a két mű között. És mekkora különbség ugyanakkor! Míg Bosnyák a naplórészletekkel haragvón, a közvetlen reagálás hevével le akarta leplezni a laskói kiskirályokat, addig Beder István páratlanul szép-prozai szintre óhajtott emelni egy „valóságdarabot”. Míg a napló a meghurcolt szubjektumot emeli ki, nem támasztva hiányérzetet a meghurcolók lelkivilágának homályban maradása miatt, addig a regény epikai távlatokat nyit, s a „valóságdarab” teljességének művészi megjelenítését tűzi ki célul, ám ezt mégis szinte kizárólag csak a negativitások vonatkozásában valósítja meg.

A *Kecske-templom* nyelve egyébként kimunkált, tiszta nyelv, semmilyen tekintetben nem érezni rajta az anyaggal való küzdelmet. Emellett Beder István helyzetteremtő képességének néhány emlékezetes példájára is felhívhatom a figyelmet. A Stefánia bárónővel való találkozásnak, a szenilis úriasszony megkocsikáztatásának vagy a vadászat után rendezett társas-ebédnek a leírásában pl. csakugyan remekelt Beder István. Sőt, nem túlzok talán, ha azt állítom, hogy a helyzetek jó része olvasmányos, csak épp az összkép sugallatai kérdések.

UTASI Csaba

VERSEK FELNŐTT GYEREKEKNEK — GYERMEK FELNÖTTEKNEK

Csorba Béla: *Tücsökmadarak a hóban*. Fórum, Újvidék, 1984

Csorba Béla második könyve a „versek gyerekeknek” alcímet viseli. Ez az ajánlás azonban megtévesztő lehet, mert néhány olyan költeményt is találunk a könyvben, amely csupán a felnőttek intellektusa számára hozzáférhető.

A *Tücsökmadarak a hóban* versanyagára a változatosság jellemző. Csorba Béla nyugtalanul, érdekes kísérletező költők közé tartozik, akiknél az ötlet, a szellemesség fontosabb a már elnehezedettnek, megállapodottnak tekinthető egyéni kifejezésmódnál. Félreértés ne essék: nem hivalkodik ő a más tollával és a mondanivalónak sincs szűkében. Csupán az impulzusoknak, a konkrét lehetőségeknek ad előnyt az embernek önmagát és kifejezésmódját béklyózó törekvéssel szemben. Folyton átváltozik, számára nincs hitelesnek tartott forma. Éppen ezért műveit minősítve, a versek különféle típusairól kell beszélnünk.

Csorba Béla verseskönyvében nincsenek ugyan hagyományos cikluscímek, de jól felismerhetők a belső egységek határai; nem függetlenül Penovác Endrének a versek élményszerűségét elmélyítő illusztrációitól. Első

helyre a gyermeki képzeletet az értelem aktivizálása nélkül mozgósító, hanghatásokra épülő kiszámoló, mondókák, szürrealisztikus tréfák kerülnek. Ennek kapcsán azt az ízléses és szellemes betétet is meg kell említenünk, amelyet azonban szülői vagy pedagógiai magyarázat segítségével sem foghatnak fel maradéktalanul a gyerekek. A nullák tömegével és bevágással megoldott „vonatablak” ugyanis a „Kihajolni veszélyes!” felirat segítségével legföljebb a felnőtt számára oldja zseniális humorba a semmi-élményt. A gyermek fogalmilag képtelen megközelíteni a semmit, ő legföljebb csak emberek, tárgyak és a létfenntartás eszközeinek hiányát érzékeli. Jelen esetben a vonatablakon át megpillantható őszi táj hiányát. Éppen a többlet marad érzékelhetetlen számára.

Csorba versei között több olyat találunk, amelynek a nyelvben rejlt játékos lehetőségek kihasználása a célja. Az ügyesen egymás mellé helyezett földrajzi nevek nála értelmes mondatokat alkothatnak, igaz, csak a megfelelő előtudással rendelkező idősebbek felvilágosításával. Az ilyen kísérletek az erőltettség nyomait is magukon viselik. A hét napjaival való játék során Csorbánál a szombat szó műveltető képzős igeként kap sajátos életet. A szót a tudatosan értelmet nélkülöző egyértelműség kedvéért kétszer is le kell írnia: „te is szombatsz / ő is szombat” — ám a harmadszori ismétlés — „lassan mi is / elszombatunk” — szószaporításnak tűnik. Ugyanez a probléma az epikus mozzanatot tartalmazó hosszabb verseknél is feltűnik. A *Szerelem* című azt mondja el, hogy miként tréfálta meg a ravasz kisdíákot a lány, amikor az órán írt neki szóló tömör sort — „szere-lek” — csak szó szerint volt hajlandó értelmezni, nem pedig a fiú által, az esetleges nyilvánosság elől eltitkolni szándékolt jelentése szerint: „szeretlek”. Az ötlet és a helyzet kiváló; kár azonban, hogy bőbeszédű bevezető előzi meg, holott az előzetes információt, helyzetmagyarázatot a lényegyet tartalmazó sorokba is be lehetett volna építeni. Ezzel szemben az *Apó mesél* című jóval terjedelmesebb költeményt nem érezzük túlírttnak, mert a „mese” egységeinek itt önálló jelentése van. Szó esik benne „fabicikli”-ről, melynek „a gumija gyékény”, lovakat vásárló „török csiszárok”-ról, de főleg Tikviczky állatorvos „elveszett egyensúlyá”-nak kereséséről — amely a nyolc év fölötti gyerekek számára rendkívül mulatságos lehet.

Csorba gyermekverseiben az esztétikai örömek nemegyszer ismeretbővítés az előfeltétele. Ahhoz például, hogy a *Csali mese* szellemes költészete élvezhető legyen, először meg kell ismerni az elsősorban állatnevek átvitelével alkotott növényneveket, sőt, magukat a növényeket is. A megfelelő ismeretek mellett aligha lesznek érdektelenek többek között a következő rímbe szedett sorok: „Károg két debella varjuháj / betyárkoró királydinnyére les / mint ordító vad oroszlánszaj / sátángomba jár-kel prédát keres.”

Hogy a verseskötet szerzője a gyermekvers fogalmát tudatosan tágabb értelemben talán az ironiától sem egészen függetlenül használta, azt a

két befejező, kiváló vers szemléleteit. Közülük az utolsót, az *író—olvasó találkozáson* címűt említtem meg, mely a művésztől és a művésztől való idegenkedés kérdéseit sorolja elő, a szokásaikba, mindennapi szemléletükbe ragadt emberek értetlenségét karikírozva.

Sajátos szemszögéből Csorba Bélának teljesen igaza van, amikor a felnőtteket is gyerekeknek látja.

VAJDA Gábor

VÁLTOZATOK EGY TÉMÁRA

Dési Ábel: Félelem és fájdalom. Forum, Újvidék, 1984

A kötet négy kisregénye négy variáció egy témára — az élet, halál, művészet, szerelem —, a filozófia máig megválaszolatlan kérdéseire. Okok és megoldások után Dési Ábel sem kutat. A lét-nemlét határkövén mondja el reflexióját az életről: mi az élet? — félelem és fájdalom; mi az iradalom? — a félelmek és fájdalmak kiírása, egyfajta pszichoterápia. „Beszélgetéseink alkalmával azt javasoltam neki, hogy minden fájdalmát és minden félelmét írja meg. Egyik könyvének azt a címet adta, hogy FÉLELEM ÉS FÁJDALOM. A cím valójában tőlem származik. Én javasoltam neki, hogy minden hallucinációját, minden látomását írja meg, írás közben ne gondoljon senkire és semmire, csak arra, ami bensőleg és mélyen foglalkoztatja. Megfogadta tanácsomat és megírta az álmait. Temetőről, koporsóról, halottakról, a bolondokházáról írt. Az író számára az írás olyan mint a sebek tisztogatása.” — mondja a pszichológus a *Szemben a temetővel* című írás. Egy beszélgetés és egy vallomás c. részletében.

Újrafogalmazása ez az 1958-ban született verseknek (*A remény elve*. Forum, 1961), amelyek egyikében (*A költő világa*, 1958) Dési már megírta:

„A költészet furcsa tudás
lázadás és hasonulás
nem közöny és szájalom
de félelem és fájdalom...”

(Talán ezekre a versekre céloz a *Szemben a temetővel* c. kisregényében: „S gondterhelten mondogatta: nagy kár, hogy az a néhány gyenge verse mégis megjelent nyomtatásban...”)

Felvetődik a kérdés, jogosult-e a „kisregény” meghatározás, szem előtt tartva a modern regény és kisregény változatait, amelyeknek jellemzője a fragmentumszerűség, a kontingencia, az abszurdum az, absztrakció, akárcsak a kontinuitás (a logikai, térbeli, legkevésbé időbeli rendezettség) hiánya. Még akkor is kétes a megnevezés, ha a próza és líra köztes és ke-

vert műfajait vesszük figyelembe. Kisregényről legfeljebb az epikai keret alapján lehet beszélni. A szűzsé szegény, csupán ürügy a filozófiai szándékú, de alapjában véve lírai ariettákra.

A *Villanás és köd* egy panaszdal-fűzés hatását kelti, bár szegmentumként váltakoznak a reflexiók és a külső események (a kórházi ágyban haldokló beteg előtt felvillanó beszédfoszlányok, arcok, érintések). A szegmentumok ide-oda vibrálása az élettel való csendes perelés, az „átélhető idő” megmarkolása utáni vágy formai kifejezője. Eleinte szabályos ritmusú váltakozás ez, később a reflexiók uralkodnak el, azzal párhuzamosan ahogy a külvilág érdektelenné válik a haldokló számára. Itt is, ott is a „színtelen és formátlan homály”, a „fehér köd” győz. (A „fehér köd” azon „fix-kifejezések egyike, amelyek motivikus hálózatot hoznak létre a négy műben.)

Szervesen kapcsolódik a *Villanás és köd*höz a *Félelem és fájdalom* története. Egy süketnéma lánnyal kötött házasság csendje rádöbbsenti a hőst eddigi élete céltalanságára, sarokba szorítja, a bűntudat és félelem „vizeslepedőjét” húzza rá.

A kifejezéstechnika mindig ugyanaz, a narráció nézőpont hol első személyű, belső, hol harmadik személyű, külső. Két sík vetítődik így egymásba: a hős külső állapotát érintő dolgok és a belső visszajelzések, amelyekben viszont az idősíkok váltogatják egymást, a múlt emlékei és a pillanatnyi helyzetre történő reagálás.

Sajátos, nyomozásszerű eljárás figyelhető meg mind a négy kisregényben. A hősről szóló információ minimális, külső körülményeinek legfontosabb adatait a mellékszereplők mondják el (a *Boldogtalan tudatban* az ápolónő; a *Szemben a temetővel* c. „kisregényben” egy fiatal író titokban készített interjúja, később az ismerősök és a pszichológus). Az eljárás célja a hős lelkiállapotának igazolása a kívülről is észlelhető viselkedés alapján.

A mellékszereplők funkciója azonos: egyfajta megoldást képviselnek, a szerelem, a házasság, munka, orvosi segély megtestesítői, amelyek sokszor kábítószerként hatnak, cél és értelem látszatát keltik.

Mind a korábbi verseknek, mind a kisregényeknek alapélménye a kiábrándulás, a reményvesztettség szülte félelem. Nyugalom és biztonság hiányzik a világból, az a hit, hogy létezik a „fehér ruhás ember”, aki „már minden életet ismer, mert minden élet után ő következik mint vég és lezáródó értelem”, és „akinek hatalmát az adja meg, hogy nem függ az élettől, az élet nagyon is belőle él”.

A *Villanás és köd* 31. szegmentuma az egész kötet fókuszja, a hiányérzet és szükségérzet bő monológja: egy lényeges villanás a tudatban, hogy az egyetlen kórházzá változott világban a földi fehérruhások — orvosok és pszichológusok — egész raja sem pótolja az újra meg újra megtagadott „fehér ruhás embert”.

FEHÉR Katalin

EGY HIÁNYPÓTLÓ KIADVÁNYRÓL

Bíró Miklós. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984

Kezdjük patetikusan, mert helyénvalónak és többszörösen is jellemzőnek érezzük a kérdést: Kinek mond valamit Bíró Miklós neve, szűkebb és tágabb közösségünkben a szakmabelieken és jóbarátokon kívül? Ki ismeri és ki tartja számon a rajzait, melyeknek létrehozására kicsivel több mint tíz év állt rendelkezésére. Nem sokan. Talán a szabadkaiak — akiket előszeretettel rajzolt, mutatott be groteszk optikáján át. Holott a 27 éves korában elhunyt grafikus, mint azt méltatói hangsúlyozzák, nem csak szabadkai vonatkozásban érdemel megkülönböztetett figyelmet, „alkotásai szélesebb közösségünk művészetének is értékes részét képezik.” Most végre megjelent egy monográfia a Forum Könyvkiadó gondozásában, amely összefogja, nem engedi szétfolyni, feledésbe merülni Bíró Miklós opusát. Ennek a főleg dokumentatív jellegű küldetést betöltő kiadványnak a legnagyobb erénye, hogy legalább párszáz befogadó számára hozzáférhetővé, láthatóvá teszi a grafikus jelentős művei némelyikét — melyeket tudomásunk szerint Bíró Miklós szülei őriznek gonddal szabadkai otthonukban.

A „szerencsésebb” művészeket még életükben éri a könyvbefoglaltatás tisztessége. Olyankor jóval könnyebb a dolga a kötet szerzőjének és szerkesztőjének is, hiszen nem nehezedik rájuk a végérvényes értéktétel elvárásának a súlya és nem kell néhány művet kiemelve az egész opust érzékelteniük. Gondolunk itt például a budapesti Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat tenyérnyi formátumú, a művek megközelítését illetően némiképp formabontó, szép és hasznos sorozatára kortárs művészekről. Úgy érezzük, a Bíró Miklósról megjelent monográfia is ezzel rokonítható. Csakhogy nem szabad szem elől téveszteni, itt már egy lezárt életművel állunk szemben, amely alapos, tudományos elmélyültségű feldolgozásra vár. A monográfia kapcsán támadt hiányérzetünk is ebből a tényből fakad. Sebők Zoltán és Slavko Matković a magyar és szerbhorvát nyelven megjelent kiadvány bevezető tanulmányának szerzői, akik egyben a képek válogatói, alapozó és „betájoló” munkát végeztek, mintegy elindítva a Bíró Miklós rajzvilágával való foglalkozást. Sebők rövidlélegzetű bevezetőjét olvasva, annak a végére érve egyszerűen keressük a folytatást — majd csalódva megállapítjuk, nyilván az ívszámkorlátozás, vagy még ennél is inkább prózai okok fojtották belé megfigyelési elmélyült elemzésévé való kiteljesítését. Szerzőnk mindjárt a tanulmánya elején elveti a szubjektív irodalmi olvasatok lehetőségét és a tudományos megközelítés mellett dönt. Sorra veszi, beszél e különös, valamiféle lebegő, teatrális mégis őszinte hatásmódról tanúskodó „szociórajzok” térkonceptiójáról, Bíró Miklós látás és alkotásmódjáról, tematikájáról. Érdekes, helytálló megfigyelése, Bíró Miklós úgy rajzol, hogy amit papírra vet, az eltűnően van. Figurái, melyeket ideges, vékony vonalakkal varr és tart egybe, lebegnek

a síkban súlytalanul, minden pillanatban várhatjuk eltűnésüket. „A figurák általában robusztusok ugyan, de szinte sohasem keltik tömény plasztikai tömeg benyomását: nem foglalnak el teret. Egy végtelen, definiálatlan vagy csak mellékesen jelzett vákuum peremén sorakoznak, egyetlen síkra feszülnek, mintha nem lenne mögöttük semmi. A spontán tövises vonal mintegy belevés ebbe a vákuumba, de csak a »kérgét« preparálja ki — nem szeleteli fel festészeti térré, s csak nagy ritkán kelti a háromdimenziósság benyomását” — írja Sebők Zoltán, aki felveti még a továbbiakban „az átlátszóság kérdését”, „a rajzlap mint fényforrás”, „a egyetlenül sárga röntgenlapok” témáját. Végezetül megállapítja: „Bíró életműve alapján véve zárt, személyes és komplex. Mint láttuk, munkái akár középkori eredetű szempontok segítségével is értelmezhetők, de némi erőfeszítéssel belekényszeríthetők egy egészen új kategóriába is, nevezetesen az »individuális mitológia« címszó alá.”

Amit Sebők tanulmányában elmulaszt megtenni: nem vázolja és nem dolgozza ki a viszonylatrendszer, amelyben Bíró opusa szemlélhető, nem helyezi el képzőművészetünk tágabban értelmezett „koordináta rendszerében”; nem beszél az elődökről, például a B. Szabóval, Hangyával és Stupicával közös (és mégis egészen más) törekvéseiről, nem jellemzi a kort és az időt, amelyben Bíró élt és alkotott, világképeinek, képei belső igazságának forrásait, másrészt nyilván a rendelkezésére álló terjedelem igencsak korlátozott volta folytán nem bocsátkozik bele a rajzok jelentésrétegeinek a boncolgatásába.

Slavko Matković a jóbarát személyes lírai vallomással kíséri meg elmesélni ki is volt, milyen is volt Bíró Miklós. Némiképp pótolja ezzel a monográfiának azt a hiányosságát, hogy elhagyták belőle a legfontosabb életrajzi adatok időrendi felsorolását.

BARTUC Gabriella

ÍRÁSOK AZ OSSZELEGEZTETÉS MŰVÉSZETÉRŐL

Nádas Péter: *Nézőtér*. JAK füzetek. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983

A szerkesztő elv nem minden kételyt eloszlató zárópoénnak, nem is hivalkodó nyitánynak, hanem a kötet tengelyébe tette azt az interjút, melyben az egybegyűjtött színházi írások szerzője, Nádas Péter, arról nyilatkozik, mit jelent számára a színház: „... Valami sötétet. Olyan, mint gyermekkorban egy délutáni ébredés. Forró sötét. És csend van. Hiába beszélnek, akkor is csend van. A deszka recseg, ruhák suhognak, sikítás, két kard összecsendül, vagy két kehely, ordítanak, sóhaj — és ezek a hangok nagyon fontosak. Sötét és csend, meleg és fény, hangok. És lélegzetvételek. A lélegzetvételek is nagyon fontosak. Nekem a színház azt

jelenti, hogy lélegző, sötét burokokban ülök, és a távoli fényben, egy irdatlan fehér oszlop alatt, Tőkés Anna a melléhez kapja, torkára csúztatja a kezét, teste mereven, mintha fa készülne kidőlni, előrebillen, és mond is valamit, sőt nagyon hosszan mondja, de ennek az egésznek csak az a lényege, hogy nagyon szeret valakit, aki nem szereti őt, mert mást szeret, és ezért elment, és Tőkés Annát otthagya az oszlop alatt állni. És akkor én is ugyanúgy kezdek lélegezni, mint ő. Lihegek, még ha fegyelmezem is magam. És mások is, ugyanígy, pedig ők is fegyelmeztettek. Közösen. Pedig mindenki csak a maga tüdejét használja. Jó lenne tudni, hogy mit jelent ez, és nemcsak nekem, hanem úgy, egyáltalán: a színház. Tömeghisztériát, megszabott keretek között? Azt, hogy az ember mégiscsak szereti, ha beleavatkoznak legsajátabb ügyeibe, a lélegzervételébe? Összelélegzést, de önkéntesen? Rituális rendetlenkedést? Az érzékek egy húron pendülését, rendet? Ez is, az is, talán. De ez csak egyetlen megközelítés. Kezdehetném előlről?”

És kezdi újra, de nemcsak ebben az interjúban, hanem a kötet minden írásában, szüntelenül azt keresi, az érdeklí, mit jelent számára a színház. Erre — a színház szempontjából leglényegesebb kérdésre: mit jelent valakinek, valakiknek — kutatja a választ, a lehető válaszokat Nádas Péter kezdve a kötet élére szerkesztett, előszónak is tekinthető *Vagyunk-tól* („hosszú időkre érvényesnek mutató színházi előadás olyan elementáris cinkosságot teremt színtér és nézőtér között, ami elől senki nem tudhat kitérni”), melyet a magyar vándorszíneszet emlékeit egybegyűjtő *A borzasztó torony* c. kötet elé írt, és befejezve a záróírásul tett *Egy próbanapló utolsó lapjaival* („... a színházban az élő testek között kialakuló viszonyrendszer érdekel...”), amelyet *Takarítás* c. drámája bemutatójának előkészületei során készített. És természetesen ezt keresi azokban a színházi esszéikben, melyeket a kötet matematikai és gondolati tengelyétől jobbra és balra (hat-hat szöveg található az interjú előtt és után a nyitó-, illetve a záróírásig!) helyezett el a könyv szerkezetét kialakító koncepció. A három pesti előadásról készült *Shakespeare, hétköznapi használatban* kiindulópontként említi azt a szempontot, amely nem csak e három előadás, vagy a Shakespeare-előadások esetében, hanem általában a színházra jellemzően érvényes: „Ha Shakespeare-t játszik, önmagának tart tükröt a kor. De ha a színház nem tisztázza önnön, szellemi viszonyát saját korához — Shakespeare tükrében torzkép vigyorog tükrök helyett.” Ez után kérdez a keletnémet előadások brechti hagyományának számbavételekor Wekwerth, Besson, Karge, Langhoff rendezésében, melyekben a színház lényege abban mutatkozik meg, hogy „a színház nem látványosság, hanem a látványosság gondolat. Abban, hogy a díszlet nem dekoráció. Abban, hogy a kosztüm nem előnyös vagy előnytelen ruha. Abban, hogy a színészi munka nem exhibíció, hanem közvetítés. Abban, hogy egy jelenet megoldása nem a színészi odaadás hőfokában, hanem az elemzésben keresendő...” S a fenti idézet színészre vo-

natkozó töredékével összhangban a színház lényegét keresi abban a remek esszéjében, melyben a színészi munka legfontosabb elemeit szeretné működésükben tetten érni (*Egy színész gondolatai életről, halálról*). Ronyecz Mária néhány szerepének elemzése során. „Annak a karakterisztikus ténynek, írja, hogy Ronyecz Mária soha nem a szerephelyzetekbe akarja magát *beleoldani*, hanem szerepek belső feladványát igyekszik *megoldani*, messzemenő következményei vannak. A legfeltűnőbb következmény az, hogy nem belülről közelíti a figurát, nem a beleélések sorozatával vált ki érzelmet vagy gondolatot, hanem módszeresen elemez és elemzéseinek eredményeiből csak pillanatnyi részleteket, mehökkentő metszeteket nyújt, elsősorban szellemi és nem érzéki-teszt munkát végez tehát, s érzékeiből, testéből, csak éppen annyit ad, amennyi ahhoz szükséges, hogy a situációk analitikus metszetei testi-érzéki szinten legyenek felfoghatók. A részleteket azonban úgy adagolja, olyan hangsúlyos ritmusban adja elő, hogy a figurateremtés *általá meghatározott* pillanatában azok *egy személyiség teljes képeként* adódjanak össze. Ezek a drámai pillanatok viszont a teljes belső átélés, a néző és a színész azonosulásának pillanatai is. A felépített figura igazságának pillanatai. Ami testi és szellemi, egyidejűleg.” Sajátos megfogalmazását adja Nádas Péter színházeszményének Sophin Serranóról, a berlini utcai énekesről írt esszéjében: „Boldog város, gondolom, nem minden irigység nélkül, melynek ilyen színvonalú utcai énekese van. Az ilyen város biztosan tudja, hogy a színház nem egy épület. Hanem az utcán és a fürdőszobában kezdődik. És ott is ér véget. Egy ilyen város bizonyára tudja, hogy a színház épülete csupán egy olyan kiválasztott hely, ahol eljátszhatjuk az utcát és a fürdőszobát.” S ennek a színházeszménynek a képe jelenik meg a novellának is kiváló próbanaplóban, amely teljes egészében a teremtés, az alkotás fájdalmas, de megállíthatatlan folyamatát hangsúlyozza; dráma. Ebben olvasható: „Ha két ember beszélget, akkor gesztusaik, szemük fénye, testük hőmérséklete és szaga sokkal fontosabb, mint amit szavakkal egymásnak mondanak.” Ezt a fajta kapcsolatot (színházat!) keresi az előadásokban Nádas Péter, és fogalmazza meg színházat meghatározó elvként: „A színház az egyetlen közösségi művészet. A rituális összelélegetetés művészete.” Vagyis: találkozás színtér és nézőtér között, amely akkor valósul meg a legteljesebben, amikor a színpad a legtávolabbra terjeszkedik: „a néző fejébe költözik”. A találkozásnak megvan a sajátos előfeltétele. Nádas szerint jó színházat nem lehet csinálni „olyan szellemi légkörben, amelyben természetes gesztussá vált minden sarkot és élet lefaragni, minden egészséges és egészségtelen végtetet letompítani”. S következik a magyarázat, ami szintén a színház lényegét érinti: „Verset írni, regényt, vagy képet festeni talán”, mindig és mindenütt lehet.” Az, ha jó, eláll. Ha rossz, akkor meg mindegy. De a színpadon nem lehet sekélyes kis lelki kompenzációkkal drámát helyettesíteni. Hétszáz ember alszik el. És a színházat holnapra sem lehet eltenni, mert ma kell.”

A „ma” színháza után kutat Nádás Péter, kinek írásai olyképpen kritikák is, hogy kielégítik ugyan a műfaj három követelményét, de az *informálást* a leglényegesebbre szűkítik, a *vélemény* viszont nem kezdő- vagy zárópoénként kiugratott ítékezés, hanem az *elemzésből* következő konklúzió, mit legtöbbször az olvasónak kell levonna, megtalálnia, bár nem lényeges, mert Nádás írásai esszék is, s ilyen értelemben funkciójuk is más, mint a szabványkritikáké. *Színházi esszék* ezek a szövegek, amelyek kivétel nélkül a színház felől, a színház oldaláról végzett lázas keresés, elemzés eredményei. Nádás a színház *saját* világát vizsgálja, faggatja, a „színházszerűt, keresi, azt, ami a színház igazi arcát mutatja meg neki mint nézőnek. Pontosabban, mint gondolkodó nézőnek. *Nézni tanítanak* ezek az írások! Sohasem konkrét előadásoktól függetlenül, hanem ezek rostjai közé hatolva, működését vizsgálva. Miközben nem az író szempontjai, hanem a néző és a színház szempontjai érvényesülnek. Amikor három Shakespeare-előadásról, a jó részletek ellenére, kénytelen megállapítani, hogy írása nem a színház, hanem a „Shakespeare-művek elemzésébe fut”, ezt mentegetésként említi, tartja maga elé, mivel „az előadások szűkös horizontja másfajta szellemi tevékenységre nem sok lehetőséget ad”. Holott a színház lehetőségei szinte korlátlanok. „*A forma: távlat*” — mondja ki a színházi emberek számára legkedvesebbnek és legigazabbnak hangzó színházi igazságot. Aki így gondolkodik, így nézi a színházat, az kétségtelenül többet, mást is lát egy-egy előadásban, mint a dráma- vagy szövegközpontú néző. Az előadást látva talál rá Othello és Jago elválaszthatatlan összetartásának titkára („Othello azt tudja, amit a világról őszintén hinni szeretnénk. De a valót Jago ismeri.”), és ismeri fel a *Bánk bán* Gertrudisának igazi „életszerepét”: „Amikor rájön, hogy Melinda megőrült...: tekintete félreerebben, a királyi póz megreped, az álca alól elővillan egy érzelmeiben érintett ember közönséges szeme. Villan, kutat, átéli az örületet, a másik embert éli át, részvétet mutat, s ez a játék és a Melinda felé tett mozdulat visszaütal, hitelesíti, emberivé melegíti életszerepét. Amit viselni kell. Ám azonban az emberi szenvedés látványával megzavarható. De amikor cselekedni kell, már a következő pillanatban, nem hiányolható. És ismét, szinte reflexszerűen ölti magára. És ettől kezdve úgy viseli, mint egy keresztet. A Bánk bánnal való jelenet is csak ezt a dimenziót mélyíti. Hatalmához és szerepéhez nem érzelmek fűzik, ez éppen olyan természetes, mint az, hogy karja és lába van, ez az övé, ez ő, iszonyatosan szegény ez a királynő, ezen a szerepen kívül nincs semmije, s ezért is kell olyan végtelenen ragaszkodnia hozzá, ezért ravaszodik, ezért élt és fokozza, bár tudja, hogy szerepe miatt meg kell halnia. Ez a kényszerű ragaszkodás adja tisztaságát. Ronyecz Gertrudisa nem szörnyeteg, nem fúria. Vétsége annyi, mint minden emberé: szerepévé vállalta helyzetét.” Mi mindent rejt, árul el néhány színészi mozdulat, néhány színházi pillanat annak, aki látni tud. Nemcsak évtizedek irodalomtörténeti közhelyei dőlnek le Gertrudist összetett lény-

ként, emberként láttatva, hanem a színház igazi arca, lényege is megmutatkozik a fenti néhány sorban.

Nem nyomatékostott, de állandóan jelenlevő szempont Nádas Péter esszéiben, hogy tekintetét sohasem veszi le a magyar színházról. Idegen előadásokat nézve is fel-felötlik benne a hazai színházi állapotok képe, amit nem tart korszerűnek. A kaposvári *Ördögök*ről írva említi: „... mintha először vetné le azt a nyugót is, ami a magyar színházi kultúrát évtizedek óta oly sivárrá és korszerűtlenné teszi; megszabadul a naturalizmustól.” S ez a könyv egyetlen helye, ahol Nádas egyértelműen ki mondja: „... évek óta először itt éreztem igazi színházban magam.”

Nádas Péter írásai a színházról, ennek lényegéről szólnak, de a szerzőről az utóbbi évek talán legjelentősebb és legkorszerűbb magyar drámáinak írójáról is vallanak.

GEROLD László

HUSZONNYOLC MAI MAGYAR ELBESZÉLÉS

Körkép 84. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984

Azzal a nyilvánvaló szándékkal szerkesztette a huszonnyolc író huszonnyolc elbeszélését tartalmazó vastkos kötetet Kardos György, hogy betekintést nyújtson napjaink magyar elbeszélés-irodalmába, s hogy a műfaj legfrissebb alkotásaival körvonalazza a magyar elbeszélésírás állapotát. Hozzáértését mutatja, hogy a *Körkép* 84-be felvett elbeszélések legtöbbjei formai-tartalmi szempontból érdekes, „irodalmi csemege”. Ennek ellenére jogos a kérdés: vajon a kiválasztott szövegek képviselhetik-e teljes egészében a mai magyar elbeszélési irodalmat? Esetleges fenntartásaink ellenére felesleges vitatkozni a szerkesztővel — egy antológia sohasem készülhet a teljesség igényével — mivel a kötet egy sor olyan elbeszélést tartalmaz, melyek méltóak a mai jelzőre. Sokkal lényegesebb kérdés: milyen tapasztalatokkal szolgál az antológia az elbeszélés-írás — s valame-lyest a prózairodalom — értékszintjéről, állapotáról és távlatairól?

Egy mai antológiától talán joggal várjuk el, hogy a szerkesztő a kísérletező, az újszerű megoldásokat kereső és nyújtó szövegeket részesítse előnyben a hagyományos elbeszéléssel szemben. Alkalmassint ezzel magyarázható, hogy sok a kötetben a kísérleti szándékúnak minősíthető egyes szám első személyű beszámoló, az önéletrajzszerű történet, a fiktív naplókából, levelekből, emlékiratokból kiragadott részlet. Első személyű közlésként olvassuk Kolozsvári G. E.: *Egy darab az életünkből*, Kolozsvári P. László: *Piruettképzés*, Nádas Péter: *Table d'hôte*, Pályi András: *Másutt*, Tandori Dezső: *Hány éves a kor szelleme* c. szövegét, melyekben az énfarmájú elbeszélés hitelesíti a belső történéseket. Ugyanakkor a narrátor pozíciója nem rögzített, nem állandó, olykor külső szempontú. Ács

Margit *Vendégek a kertben* c. elbeszélése lehet arra a típusra a példa, melyben az asszociációk, az észrevételek nem az elbeszélő megnyilvánulásai. Sajátos elbeszélő szituáció figyelhető meg Boldizsár Iván: *Éjszaka, autóban*, Sándor Iván: *Közben*, Sőtér István: *Rózsaszín és kék*, valamint Thury Zsuzsa: *Félek* c. művében, melyekben az elbeszélő két sík metszéspontján áll, saját adott helyzetének és emlékeinek, asszociációinak találkozáspontjában. Az egységes szűzsét és a nyomon következő cselekményszálat számolja fel Esterházy Péter *A fogadós naplójában*. Másutt a vissza-visszatérő kijelentések, képsorok motívumokká, motívumkörökké rendeződnek, melyekben a fokozatosan kibomló narratív szöveg ír körül más-más oldalról láttatva, a jelentésköröket szűkítve vagy tágítva (Csaplár Vilmos: *Az atya katona képében megjelenik*). Találunk a kötetben olyan műveket, melyek beszédformája egyes szám első személyű, de a narrátor nem részese az elbeszélésnek, mégha ezen belül kerül is, mégha aktívan részt is vesz az eseményekben, csak passzív, megfigyelő vagy közvetítő magatartás jellemzi (Császár István: *Gyilokjáró*, Szász Imre: *Sümege, régi kikötőnk*). Az elbeszéléseket a látszólagos formai egyarcúság ellenére belső változatosság jellemzi.

Az elbeszélések témái a hétköznapok vagy a hétköznapok csodái. Sajátos mozzanat, hogy az írók közül többen megkerülhetetlennek érzik az 50-es éveket, a személyi kultusz időszakát, melyről szólva nem csak a kispolgárt tűzik tollhegyre, hanem mindazt, ami a korszakot a magyar társadalomban meghatározta, jellemezte. Néhányan a régmúltból merítik tárgyukat (inkvizíció). A századforduló, az első és második világháború emberének életét dokumentum jellegű írások idézik (Pályi: *Másutt*, Sükösd Mihály: *Kemény Zsigmond levelet ír a császár és királynak*).

Külön sajtáságként említhető, hogy a kötetben olyan elbeszélések kaptak helyet, melyek szerzői kerülnek a hagyományos formanyelvi megoldásokat, szívesen élnek a kihagyásos módszer azon megnyilvánulásával, amely az olvasó aktív hozzáállását kívánja. A hagyományos formával, megoldásokkal való szakítás a *Körkép 84* legegységesebb ismérve, s mint ilyen a magyar elbeszélésirodalom további alakulásának is ez lehet az irányadója.

POZSVAI Györgyi

AZONOSSÁGTUDAT ÉS CSELEKVÉS

Hankiss Ágnes: *Kötéltánc*. (A társadalmi azonosságtudat válsága) Magvető Kiadó, Budapest, 1984

Martinovics Ignác, Karády Katalin, Bethlen Gábor, Nyikita Mihalkov: a „jakobinus”, az énekesnő, a „reálpolitikus”, a filmrendező... Hankiss Ágnes *Kötéltánc* c. tanulmánykötetében egymás mellé kerül e négy ismert,

de szerepét, jelentőségét tekintve igencsak különböző, közel se azonos „fajsúlyú” személyiség. A szerző hite szerint ugyanis a lényeges összefüggések nem föltétlenül csakis nagy, és fontos dolgokban ragadhatók meg: „Gyakran épp a mikrojelenségek, a jelentéktelennek látszó dolgok... mutatják meg a legnagyobb érvénnyel az emberek alapvető életérzéseit, vágyait és feszültségeit.” Hankiss Ágneszt könyvének mind a hat tanulmányában lényegében azonos probléma foglalkoztatja: a társadalmi azonosságtudat és a társadalmi cselekvés lehetősége, illetve lehetetlensége — és az ebből származó konfliktusok. Így kerül egymás mellé történelmi személyiség és falmrendező, ünnepektől díva és „vértanú”. „A téma nem allegorikus” — jelenti ki a szerző a Martinovics tanulmányban, s ezt a többi írásról is elmondhatjuk. Hankiss Ágnes valóban arról ír, amit témául megjelöl, de azzal a lényeges jelentéstartalommal, amelyet a Martinovics tanulmányban is megfogalmaz: „Martinovics életének és sorskonfliktusának megvan a maga aktualitása, minthogy meglehetősen hasonlít a Martinovics-típusú mai értelmiségi élethelyzetére és sorskonfliktusára bárhol a világon.” A témák aktualitása az évszázados történelmi távlatok ellenére is vitathatatlan, s ez az, ami izgalmassá és érdekessé teszi a kötetet. Bravúros mutatóvány ez is (ha úgy tetszik: kötél-tánc): egyrészt megmaradni a választott téma tárgy körében, ugyanakkor azonban a történelmi szituációk számos fordulata után felismerni a módosult formákban létező analógiás helyzeteket.

Hankiss Ágnes a szociálpszichológusként vizsgálja a jelenségeket: a Martinovics-tanulmányban a sorskonfliktust, a Karády-tanulmányban a társadalmi azonosság válságát, a Bethlenről szóló írásban a politikusi személyiség dilemmáját, és így tovább. „A feldolgozásmód nem történelmi, hanem lélektani... A tények és élethelyzetek... valóságosak, az értelmezések azonban önkényesek... csupán lélektanilag valószínűsíthetők.” — írja a Bethlen-tanulmányban. A szerző nem törekszik újabb kutatási eredmények felvonulására, hanem a meglevő tényanyag, „másodlagos elemzésével”, a már rendelkezésre álló szövegek „újraolvasásával” igyekszik megtalálni azt a sajátosságot, ami a választott témát, az egyéni konfliktust tipikus jelenséggé emeli.

Mindezekon túlmenően azonban Hankiss Ágnes nézőpontja hangsúlyozottan értelmiségi. A társadalmi azonosságtudat válságáról szólva, az autentikus lét hiányát fájlatva, a társadalmi cselekvés problematikáját feszegetve tulajdonképpen az értelmiségi szerepének és társadalmi kifizetési lehetőségeinek korlátozottsága miatt aggódik. Különösen kifejezésre jut ez a Martinovics-tanulmányban, melyben a „tehetséges, ambiciózus és öntörvényű” ember képességei által predestinált cselekvő pozícióba kerülésének akadályait vizsgálva figyelemreméltó észrevételeket tesz a hatalom „természetrájáról”: „a konszolidált társadalomban a veszélyesnek minősülő személlyel szemben megnyilvánuló ellenállásnak épp az a fő jellemvonása, hogy cseppet sem erőszakos... Nem fosztja meg a másikat

alapvető létfeltételeitől, ... csupán gondosan távol tartja a tevékenységek, énmegvalósító lehetőségek bizonyos körétől." A szerző Martinovicst az „öntörvényű értelmiségi” típusának láttatja, és hipotézise szerint az ilyen alkotó értelmiségi jellemző tulajdonsága, hogy „semmiképpen sem lehet meg politikai-közéleti szerep nélkül” és „semmilyen politikai-közéleti szereppel nem tud másként azonosulni, mint a maga öntörvényű és belülről vezérelt módján”. „Kívül maradni és belülről kerülni egyszerre — minden elkötelezett, de öntörvényű értelmiségi örök vágya” — vallja a szerző. S ebből a prekonceptióból — mellyel lehet egyetérteni vagy vitatkozni — szükségszerűen eleve megoldhatatlan konfliktusok következnek: történelmi szituációtól függően tragédiák (Martinovics), ironikus rezignáció, nosztalgia, vallásos hit (Nyikita Mihalkov filmjei), de az ellentmondásoktól nem mentes az ún. politikus személyiség élete sem (Bethlen). Hankiss Ágnes — az értelmiségi lét „szemléleti prizmáján keresztül nézve a világot” — szükségszerűnek tartja az „öntörvényű értelmiségi” konfliktus magatartását a mindenkori társadalmi viszonyok közepette.

Mindezek a gondolatok a lélektani beleélés során, a más tanulmányokban felvetett problémák pedig elméleti megközelítés útján bontakoznak ki. Így a kötet bevezető tanulmányában, *A nem autentikus létben* a szerző a „hibás társadalmi mechanizmusokról” szól, amelyek a „kétértékű társadalmi szituációkban” megfosztják az embereket az „autentikus cselekvés” lehetőségeitől. A gondolatmenet nem konkretizálható, a bevezetett neologizmusok (pl. „kétértékű társadalmi szituáció”) feltehetőleg éppen ezt a célt szolgálják. Újszerű észrevételeit azonban ez a spekulatív megközelítés sem rejti el. Többek között érdemes figyelni a közösség ügyéért való fáradozás és az egyéni érvényesülés egybeesésének, valamint a kimagasló teljesítmények megítélésében a környezeti körülmények szerepének fontosságára. Figyelemreméltó észrevétel az is, hogy a „hibás társadalmi mechanizmusok” (torzult hatalmi viszonyok?) is ellátják az egyént rendfokozattal, presztízzsel, társadalmi szereppel, de mindezek csak imitálják az ún. „autentikus létet”, annak lényegi tartalma nélkül. *Szemantikai csapdák* c. írásában ugyancsak érdekesítő gondolatot fejteget: nem véletlen, hogy a rádióbeszélgetésekben gyakran „üresjárat” foglalja el az érdemi információk helyét, hiszen minden beszélgetés fővonalát tekintve arra irányul, hogy „kifejezze, megerősítse, vagy igazolja a tömegkommunikációs intézmény legitim mondanivalóját az adott témával kapcsolatban.” Nem csoda hát, ha az információcsere helyett riporter és riportalany a legkisebb feszültséggel járó „mellébeszélést” választja, azaz beszél a „kommunikációs csapdába”.

A *Kötéltánc* c. kötet feltehetően legnagyobb népszerűsége számot tartó írása a „letűnt korszak kétes tehetségu szononékesnőjéről”, Karády Katalinról, kérdésfeltevésénél, megközelítésmódjánál fogva harmonikusan illeszkedik a többi tanulmányhoz. Karády Katalin lemezének hihetetlen népszerűsége 1979/80-ban — néhány hónap alatt négyszázezer lemez fo-

gyott el —, s az énekesnő személyét fedő homály és tisztázatlanság alkalom Hankiss Ágnesnek, hogy e meglepő jelenséget vizsgálva — és nem az énekesnő körüli homályt oszlatva — e társadalmi méretű nosztalgiahullám mélyére nézzen, mivel — mint írja — ezek a jelenségek „mindig jóval többet mondhatnak el egy társadalom jelenbeli feszültségeiről, közérzetéről, értéktörekvéseiről, mint a múltnak arról a darabjáról, amely tulajdonképpeni tárgyuk.” A szerző különböző értelmezési kísérletek után a társadalmi azonosságtudat válságaként fellépő apolitikus magatartásban találja meg e zavarbaejtő jelenség magyarázatát.

„Mit tegyek, hogy ne kövessenek az értelmetlen évek és tettek” — idézi Hankiss Ágnes könyvének befejező soraiban az egyik Mihalkov filmhős szavait. Ez a gondolat foglalkoztatja és permanensen nyugtalanítja korunk emberét, s erre a kérdésre próbál választ keresni a maga számára is a szerző. Mindenekelőtt azzal, hogy hiteles problémákat él meg, és lényeges összefüggések felismerésére hívják fel a figyelmet. Választott módszere szerint azonban az egyéni életszerveződés és a társadalmi, környezeti viszonyok kapcsolatának tisztázása során túlsúlyba kerül a spekuláció, s így könyvének végkicsengése valamelyest elbizonytalaníthat bennünket. Mert aligha hihetjük igazán, hogy pusztán spekulációval közelebb kerülnek hozzánk az „értelmes” évek és tettek.

HÓDI Éva

A NÉPEK MESÉI SOROZAT KÉT ÚJABB KÖNYVÉRŐL

Fukar Marok lakomája. Észak-Amerika nyugati partvidékének indián mítoszai és meséi. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983

A Népek meséi sorozatban megjelent *Fukar Marok lakomája* című kötet az észak-amerikai őslakosság legösszetettebb kultúrájú népcsoportjának, a „totemoszlop-faragó” indiánok folklórijából ad ízelítőt Ignác Rózsa fordításában.

A régészeti leletek szerint a partvidék benépesülése már az i. e. III. évezredtől nyomon követhető. A vidék törzseinek eredetét illetően megoszlanak a vélemények, de akár honnan is érkeztek oda, egy bizonyos: Amerika felfedezése és a partvidék gyarmatosítása előtt valamennyi indián törzs létfenntartását a halászat, a tengeri vadászat határozta meg évszázadokon keresztül.

Minden törzsben szigorú munkamegosztás alakult ki a nemek között, ami döntően befolyásolta kultúrájukat. A halászat, vadászat, a fa- és csontmegmunkálás, a házépítés férfimunka, míg a halászszákmány feldolgozása, a gyűjtögetés, a főzés, szövés és a ruházat elkészítése a nők feladata volt. A férfiak rendkívüli ügyességet értek el a fa megmunkálásá-

ban. Hatalmas cédrusokat vágtak ki, melyekből a törzs mitikus őseit ábrázoló totemoszlopokat faragták; de harci vértéken, a fegyvereken, háztartási eszközökön is kifaragták vagy ruháikon, arcukon, házuk homlokzatán megfestették totemük képét. Mítoszaik szerint ezek a totemállatok (holló, bálna, lazac, medve) bármikor emberi formát is ölhetnek és fordítva. Úgy tartják, hogy az ember valamelyik állat „ruháját”, azaz bőrért magára véve állattá változhat (*A fehér boszorka*). Ez a szemlélet egyéni bájt köicsönöz a kötetben szereplő mítoszoknak, meséknek.

A XVIII. században a gyarmatosításkor a nemzetiségi társadalomban a rabszolgatartás kialakulása társadalmi rétegződést eredményezett. A mesékben, mítoszokban gyakran visszatérő rendkívül összetett és érdekes szokás az „ajándékosztó ünnep”, a „patlecs”. Az ünnepség alkalmával a nemzetségfők hatalmas vagyonokat osztottak szét (*Fukar Marok lakomája, Az első Ajándékosztó lakoma, Esőcsináló*). A nemzetiségi társadalom hagyományainak értelmében ugyanis javaikat csak addig birtokolták magántulajdonként, amíg összegyűjtötték. A tulajdonost, mert vagyonáról „lemondott”, közössége továbbra is „gazdagnak” tartotta és egyben méltónak valamilyen társadalmi pozíció betöltésére. Az ajándékosztó ünnepek óriási hatást gyakoroltak a népköltészetre, a népi színjátszás, a táncművészet fejlődésére, ugyanis a nemzetség tagjai totemjeiket ábrázoló ruhákat öltöttek, eredetmítoszokat bemutató táncokat adtak elő, ami közvetlen vagy közvetlenül a törzsek hagyományainak, vallási gyakorlatának és szokásainak megismerésére és tiszteletére nevelt.

A mítoszokban és mesékben a törzsek életének, szokásainak és hitvilágának a legbensőségesebb mozzanatai elcsenednek meg. A gyűjtemény jó néhány története (*Teremtés, A repülő lánc, Holló és Köd asszony, Fejdzs hatyútollból*) foglalkozik a világ keletkezésének kérdésével, de egységes kozmológiai rendszer nyomai nem bontakoznak ki belőlük. A védőszellemek tiszteletét szintén eredetmítoszokkal igazolták, melyekben elmondják, hogy a nemzetség ősei, „mikor még fiatal volt a világ”, vándorlásaik során elnyerték valamely szellem pártfogását (*Totemjelvény az óceánból, Medve anya, Útmutató bűvármadár*). A mesék egy része, a szegények és az árvák védelmében, arról szól, hogy akik bántalmazzák őket, azok elnyerik büntetésüket (*Két próbatétel — három totem, A lusta fiú*).

A kötet ízelítőt ad egy ősi kultúra és gazdag folklór-kincs maradványából, és közelebb hozza az európai ember számára az egzotikus indián világot.

A madáron vett menyasszony. Bambara mesék. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984

A kötet 43. meséjét Veronika Görög-Károly és Gérard Meyer gyűjtötte két afrikai útjuk alkalmával 1972-ben és 1975-ben. A bambara indiánok ma Mali államban élnek, de Szenegálban és az Elefántcsont-

parton is megtalálhatók. Szavannás vidéken, kis falvakban lagnak, fő foglalkozásuk a földművelés. Hivatalosan a XIV. századtól kezdve útleírások említik a bambarákat, akik a XVII. században két kisebb királyságot alapítottak. A hagyományos bambara társadalom három rétegből állt: 1. szabad emberek, 2. hivatás szerint tagolt kasztok (kovács, famunkás, bőrmunkás stb.). Ez utóbbiak csak csoportjukon belül házasodhattak. Legfontosabb ember a kovács volt, aki különféle rituális funkciókat látott el: házasságközvetítő, sírásó, hóhér, tolmács stb. volt. A harmadik csoportot a rabszolgák alkották, egészen a századfordulóig elterjedt volt a házírszolgatartás.

A mesékből megtudjuk, hogy a bambaráknál a többnejűség volt divatban. A nagycsaládban együtt él a családfő feleségeivel, az első feleség (kedvenc feleség) a ház asszonya, a főfeleség, a gyerekek jogai egyenlőek. A családfő felül a családtagok erkölcsi és anyagi jótétéért, akik viszont neki engedelmességgel tartoznak.

A bambara genezis szerint a világ teremtése után a kezdeti időkből a jó és rossz harcban állt egymással. Faro, a bambara panteon legfontosabb személyisége a kezdeti katolikus idő után újrateremtette a világot, amely azonban még nem tekinthető véglegesnek. A hiedelem szerint az ember imákkal, áldozatokkal és adományokkal befolyásolhatja sorsa alakulását. A rituális tevékenységek lehetnek egyéniek, családiak és az egész közösséget érintők. Az ősi animista vallás mellett az iszlám népszerű még.

A bambarák nem ismerik az öncélú művészetet; gyönyörű maszkjaikat a kovácsok faragják, s tevékenységükkel kapcsolatot teremtenek az élők, a holtak és a túlvilági erők között. A maszkok egyik legismertebbje egy antilopot ábrázol, mely a napot és a holdat szimbolizálja.

A kötet meséiben olyan problémákról, konfliktusokról van szó, amelyek létfontosságúak a közösség számára: a vérségi és a házasság által létrejött kötelékek fontossági sorrendje, a poligám családban felmerülő feszültségek (*A király, aki meg akarta tartani a lányát, A megtalált anya, A féltékeny társ-feleség*); a nemzedéki nézeteltérések (*A boszorkány és fia, Nkolomu*). Kedvelt téma a kiszolgáltatott árvák sorsa, akiket a túlvilági hatalmak védelmeznek (*A két árva a bozótban, A bűnös fiú és a nővére, Az árva lányka fügefája*). A koraérett gyerekek hőstettei (*A nemes Mamadi és a szolgáló Mamadi barátsága, A ravasz fiú*) is gyakori témái a meséknek.

Legnépszerűbb meselemek az említett mesékben a bizarr természetű próbák, melyeket a hősnek végre kell hajtania, hogy vállalkozását siker koronázza (*A házasság próbája, A madáron vett menyasszony, A vadász és a kölesgombóc*); átalakulások sorozata mint a hős megmenekülésének útja (*A kígyó-férj, Szirimán, a vadász*).

A mesék felépítése egyszerű, stílusuk realista, szókincsük a mindennapi élet nyelvéből táplálkozik. Szinte kivétel nélkül minden mesében megtaláljuk az énekbetéteket, hangutánzó szavakat, ismétléseket, és gyakran a

történet végén a mesemondó lévönja a tanulságot is. A mesék kezdő- és záróformulái a szövegek 95 százalékában ugyanazok: „Hát jó. Egy öregasszonyról (fiúról, leányról, stb.) fogok mesélni...” „Mesét mondok most...”; vagy: „Ahol ezt a mesét leltem, oda teszem vissza” — fejezik be a történetet.

A büntetéssel végződő mesék, ha „szomorúak” is, megnyugtatóak, hiszen győz bennük az igazság (*A béna fiú és a nővére, A lány, aki elhagyta öccsét*), a gonosz nővér szégyenében léggé válik és, elrepül a bozótosba. Néhány mese — számunkra szokatlanul — a rossz győzelmével végződik; az elűzött árvák kénytelenek elhagyni a földi világot (*A két árva a bozótosban*), az elkényeztetett fiú által hazavezetett orosz-lánykölyök mindenkit elpusztít (*Az orosz-lánykölyök, aki mindenkit megölt*), a leányt, akit apja feleségül akar venni, felfalja a hiéna, (*A bezárt szép lány, akit felfalt a hiéna*).

A mesék lépten-nyomon a szokások és a hitélet elemeihez kötődnek; szellemlányok, kedvenc feleség, jövőmondók, kis vörös szél (titkos hatalmakat idéz), fa nő ki a gonosz nővér feje tetején (megzavarodott) stb.

A kötet egzotikus világba kalauzol bennünket, olyan mesékkel ismerkedünk meg, melyek az európai mesekincsben esetleg csak töredékeikben ismertek.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

JÓSLAT VAGY VALÓSÁG

Vladimir Páral: *Gyilkosok és szeretők. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983*

Aktuális régény. A ma emberének problémáját, a „kifutási” lehetőségek beszűkülését, az eszmények elvesztését, a hamis igényeket ábrázolja az író, Kafkára emlékeztető módon vízióvá növeszti és befejezetlenné tágítja a valóságelemekből kibontakozott mondanivalót. Páralnál a létnek csak két dimenziója van, a többrétű régényszimbolika szerint a „pirosak” és „kék-kek”, az „ostromlók” és „ostromlottak”, a „földszintiek” és az „Első emeletiek”, a Borek Trokan-féle feltörekvők és az Evžen Graf-féle ernvált, túlfinomultak léteznek — egymással állandó harcban. Az életnek egyetlen célja van: a küzdelem, melynek értelme feljutni az „első emeletre”. Harc a megvetett ellenség, az árulók a befutottak — az igazgatók! — helyének elfoglalásáért. És ami ezzel jár: a státusszimbólumok (kocsi, nyaraló, sok szobás lakás) megszerzése. A régény ördögi metafizikája szerint a küzdelem örök: mihelyt sikerül az „emelet” lakóit megsemmisíteni, a helyüket elfoglalók automatikusan a nyomukban feltörekvő földszintlakók potenciális áldozatai lesznek.

„Folytatása következik” — ezzel a gonoszkodó fricskával tesz befejez-

hetetlen regénye végére pontot az író, véget nem ér boszorkánytánccá növesztve az egzisztenciális nyomorban élők, a hamis ábrándokat kergető fiatalok és a már befutottak hosszú sorát. Egyedül Julda Serafin nem vesz részt ebben a „hiúság vásárban”, Misikin hercegre vagy Aljosa Karamazovra emlékeztető figurája nem illik ebbe a panoptikumba, érthető, ha a többiek sietnek szabadulni tőle.

A regény alcíme — „a szenvedélyek és kielégülés magazinja a 2000 előtti évekből” — szerint a szereplőket felfokozott szexualitás uralja, amely legtöbbször a társadalmi előrehaladás útját jelenti a regényhősök életében. Differenciált, mély, sokarcú érzelmi kapcsolat éppúgy nincs a szereplők között, mint ahogy életük egyéb vonatkozása is csak a Life-magazin kínálta jólétsmodell szálnalmas utánzására szorítkozik.

Páral aktuális témájához illő regényformát választ. Előadásmódja szaggatott, montázsszerűen „szenzációs” magazin híreket illeszt művébe. Regényének állandó motívumai, tartópillérei vannak: a színek („kékek”, „pirosak”), a tárgyak (a ház, a víz, mely csak az első emeleten folyik, a közös szoba falikútjából nem) és a személyek (Julda, Alex — ez utóbbi majomszerűen szőrös testével a szexualitás szimbóluma) —, ezek egyszerre valóságok és jelképesek. A színhely — mint Páral többi művének, szülőhelye — Usti nad Labem, de most inkább szűkíti a szereplők mozgáskörét. Életük a vegyigyárban és főleg a gyár tulajdonában levő házban zajlik. A ház Kafka kastélyát idézi: a feljutás az „első emeletre” éppoly életcél, mint a kastélyba való bekerülés.

H. É.

S Z Í N H Á Z

A GLEMBAY LTD.

Panoptikum.

Színpadfényi fekete dobozban tablóba merevítve állnak, korhű ruhákban a szereplők. A Glembayok. Mind. A jelentősebbek, a család tagjai, a kevésbé jelentősök, rokonok, barátok, útitársak, haszonlesők, kibicék. A teljes Ltd. Mörder und Falschspieler. Kivéve Leonet, ő nincs a képen. A proscéniumon áll. Rajzai, rajzlapjai fölött, között. Tekintete az állókép és a földön heverő rajzlapok között sétál. Egy pillanatban arra kell gondolni, hogy a panoptikum, a kriptába helyezett állókép egy Leone-rajz, hogy a papírlapokról panoptikumká lett a Ltd.-tabló.

Leone rajzlapjai a kívülálló védőbástyái, a kívülállás bizonyítékai. S bizonyítékai a konfliktus lehetőségének. A drámának.

Megelevenedik a tabló, megmozdul az állókép: kezdődik a dráma.

A rendező, Petar Veček, olvasata szerint a *Glembay Ltd.* tartóváza három nagy konfliktusjelenet. Puba, a család jogtanácsosa és a család,

elsősorban a családfő között; Leone és az apja között; Leone és mostohája, a szép báróné között. A rendező olvasatát színészválasztása is segíti, és igazolja. Kulcspont Leone szerepének kiosztása. A konfliktus-dráma konstrukciójához eszményi Leone — Rade Šerbedžija. Stílusa más mint a többieké. Összetéveszthetetlen. Sajátos hanghordozása, gesztusai vannak, amelyek olykor modorosak lehetnek, de megkülönböztető jegyekként ebben az olvasatban dramaturgiai, drámai funkciót kapnak. Rade Šerbedžija nem az az überspannt-típusú színész, amilyenekre Leone szerepét szokták osztani. Ő inkább lázadó típus — ezért lehet Veček eszményi Leoneja. A többi színészt is úgy választja a rendező, hogy koncepciója minél tökéletesebben érvényesüljön. Ignjat Glembay, a Glembay-cég 69 éves igazgatója, a családfő: Krešimir Zidarić, Silberbrandt, a báróné gyóntatója (és aktuális szerelme, ágyasa): Zlatko Vitez, Angelika Glembay, dominikánus nővér (és kékharisnya): Vlasta Knezović, Glembayné, Castelli bárónő: Dubravka Miletić. Zidarić, Vitez, Knezović, Miletić — s az epizodisták, elsősorban Pero Kvrgić és Josip Maroti — jó ismerői és művelői a lélektani színjátszásnak, s itt mást nem is kérnek tőlük. Az árnyalatokat a szerepek határozzák meg. Zidarićnak a hatalmast mutató külső és egy fáradt, szorongó ember ellentmondásait, Viteznek és Knezovićnak a bigottságot, Miletićnek viszont a fölény látszata alatt vibráló ideges félelmet, veszélyérzetet kell megmutatnia, lélektanilag — emberien hitelesen.

Amilyen fontos Leone, majdnem olyan fontos Puba jó kiosztása is. Izgágaságával Božidar Alić ideális Puba.

A rendezés koncepciója három színjátszói stílust, három színészi réteget igényel. Eszközeiben ez az előadás heterogén, de ez nem zavaró, ellenkezőleg: a különböző színészi eszközöknek együtt, egymás mellett, egymás ellenében van funkciójuk.

A három nagy konfliktus három menetben zajlik.

Puba és a család. Puba, aki általában félénk, mint egy szegény vidéki rokon a gazdag háznál, időnként megkockáztat egy-egy észrevételt, megjegyzést, de gyorsan visszahúzódik, ezúttal agresszív, támadó. Nem lehet meggyőzni, szándékától eltéríteni, nem lehet lerázni, mint a pióca állhatatos és szívós. Nem csak megjegyzi, hogy a támadó szocialista sajtóval szembe kell fordulni, meg kell leckéztetni, hanem makacsul ki is tart elképzelése mellett.

A konfliktus — ebben az egész életre kelt tabló részt vesz — szerepe, hogy kiderüljön: a Glembayok, a nagyok, a hatalmasak, a gazdagok félnek a nyilvánosságtól.

Leone és apjának felvonásnyi jelenete, konfliktusa szakaszosan épül fel, lassan, akadozva bontakozik ki, de ez szándékos. Leone szeretné elkerülni az összetükközést, amelyből — jól tudja — végső leszámolás lesz. Leone már elhatározta, hogy itthagya ezt a Glembay-barlangot, megy. Már modellként nézi hozzátartozóit, ismerőseit. Rajzolja őket. A sza-

kaszos építkezés ellenére elkerülhetetlen a konfliktus, s noha többször indul, jut el a csúcra, s ugyanennyiszor lanyhul is az összecsapás lendülete, fokozatosan és elkerülhetetlenül eljut a végső, a nagy pillanatig, amikor már nincs vissza, nincs lankadás. Az utolsó nagy lökést az adja, amikor az apa megsérti Leone anyaemlékét, s erre még rálicítál azzal, hogy ócsárolja fia képeit, művészetét. Leone tudja, hogy ő nem nagy művész, de mivel festő volta éppen az elkülönülés nagy lehetősége, sőt bizonyítéka is annak, hogy ő más, mint a többi Glembay, az apa kritikája végig sérti. (A rajzlapok, amelyekről itt már volt szó, ismét fontos drámai funkciót kapnak!) Nem kímélheti tovább az öreg és beteg embert, a szemet szemért elv alapján leplezi le mostohája, Castelli bárónő erkölcstelen életét. A vég az apa halála. A szíve nem bírta ki.

A rendező nem előre tervezett leszámolásként képzei Leone és apja jelenetét, végülis azonban elkerülhetetlen a leszámolás. A lappangó tragédia bekövetkezik.

Az apa halála kétségtelenül az előadás lehangsúlyosabb helye a vég kezdete, de nem metszi el a cselekmény fonalát. Az egyik csúcstról a rendező zseniális ötlettel átvezeti a drámát a másikra, Leone és a bárónő nagyjelenetéhez.

Az apa a ravatalon fekszik, ugyanazon az asztalon, amelyen előbb biliárdoztak, majd üvegek sorai jelezték az elfogyasztott ital mennyiségét, jobbról és balról díszörség, valaki egy bársonypárnán a kitüntetések tartja, jobbról bejön Leone. Kezében lavór, karján törölköző, olyan fehér amilyent a borbélyok tesznek a borotválkozást kérő kuncsaftok elé, zsebéből körömvágó ollót vesz elő és megmossa apja lábát, majd levágja a halott körmeit. Groteszki és szívszorító egyszerre. Olyan, mintha a feladatot teljesítő idegen lépne a ravatalhoz, teszi, amiért fizetik, ugyanakkor van benne alázat, sőt sajnálkozás, megbánás, már-már szeretet is. Leone szereti az apját? Már régen nem, de most ez az apa halott, s ő a fia! Ezt játssza el Šerbedžija, pontosabban jelzi, semmiképpen sem akar belefeledkezni, beleveszni a bűnbánó fiú szerepébe. Legfőbb fegyvere, cinizmus most sem hagyja el. Leteszi a lavórt, a benne levő vízben megmártja a fehér borbélytörölközőt, ezt kicsavarja, majd kirázza. Ez a mozdulat mintha felesleges ráadás lenne. Aztán, hogy sikerült lespriccelni a díszörséget, kiderül, mégsem felesleges, Leone cinizmusából következik, így fejezi ki véleményét apjával, a jelenlevőkkel szemben. Ez a gesztus folytatódik a körömvágás díszöségével kísért jelenetében.

Leone elárulja és igyekszik leplezni is kettősségét, azt, hogy Glembay, s hogy nem akar Glembay lenni. Igaz, amit Angelika mond neki, hogy szüntelenül szidja a Glembayokat, de ez akkor hangzik el, amikor Leone apja mögött áll s mossa a halott arcát. A vád jogos, de éppen akkor halljuk, amikor a rossz fiú szeretetének, mégha ez megkészt is, jelét mutatja. A törődés, a szeretet megnyilvánulásának kell felfogni azt is, hogy elkészíti apja halotti maszkját, noha ez a művelet sem nélkülözi a

groteszk jegyeket, mögüle ki-kiütözik Leone cinizmusa. Amikor leveszi apja arcáról a halotti maszkot, akkor azonban mintha megtisztítaná bűneitől is. Jelképes pillanat: megszabadítja az álarctól, amelyet egész életében saját arcként viselt.

Ekkor lép be a bárónő. Színrelépése, első mondatai, mozdulatai még zavaróan teatralisak. Ebből hogy lesz nagyjelenet? — ötlük fel a gondolat. Majd váratlan fordulat következik: Leone a ravatal mellett, apja, a férj kiterített teteme mellett szájon csókolja mostohaanyját. Ezzel a meglepő cselekedetével leleplezi és egyben lefegyverezi a bárónőt: megmutatja neki, ő tudja, hogy a túlzott teatralizmus lényegében álarc, a belső nyugtalanság, a feszültség eltitkolását szolgálja. A bárónő szerepet játszott, de amikor rájön, hogy Leone ezt tudja, nem lehet becsapni, eszközt vált — támad. Érzelmében sérti Leonet, nemcsak az apját sértegeti, hanem Angelikát is. S ezzel kihívja maga ellen végzetét. A körömvágó olló lesz a gyilkos eszköz.

Leone nem a kulisszák mögött öl, mint Krležánál, hanem a színen. A nagy konfliktusok vége csak direkt leszámolás lehet.

Egy pillanatnyi sötét következik, csak annyi, hogy ismét állóképbe merevedjenek a Glembayok.

Panoptikum.

De ez már más. Mint az azonos verskezdő és verszáró sorok esetében. Minden ugyanaz, de csak látszólag, mert a két sor között valami történt. Valami lényeges. Mondjuk a vers.

Ebben az esetben: színház.

GEROLD László

KÉPZŐMŰVÉSZET

ŠAVA ŠUMANOVIĆ RETROSPEKTÍV KIÁLLÍTASA

A ŠIDI MAGÁNYOS

Előbb áprilistól júniusig a belgrádi Modern Művészetek Múzeumában, majd júliusban és augusztusban Újvidéken s végül szeptemberben Zágrábban retrospektív kiállítás keretében közel 150 mű került közönség elé, mintegy újraértékelésre. A szerző, a šidi magányos, az 1942. augusztus 29-e és 30-a közötti éjszaka óta a mitrovicai tömegsírban nyugszik.

Az usztasa örület értelmetlen, véres büntette óta ez a senkinek sem ártó, kétségbeesett remete csupán a művésztársak és a nagyszámú tisztelő emlékezetében él. Alkotásai azonban erőteljesen jelen vannak, méghozzá leginkább a gyűjteményes kiállítások által! 1952-ben, egy évtizeddel a festő halála után, édesanyja, a „legbőkezőbb mecénás” — ahogyan annak idején

fia nevezte — a közönségnek adományozta a műveket és a házát a Sava Šumanović Képtár megalakítása céljából. A 356 olajfestményből álló šidi gyűjtemény 1952. szeptember 21-én nyílt meg. Valamivel később dokumentumfilmet készítettek, majd megjelent a róla szóló monográfia.¹ Halálának 20. évfordulóján Šidben megalakult a Sava Šumanović Emlékközpont, Belgrádban pedig kiállítást rendeztek.

Életében 6 önálló kiállítása volt. Az utolsót és egyben a legsikeresebbet 1939-ben láthatta a belgrádi közönség.

Halála után sokkal, de sokkal több kiállítása volt: 1958-ban Zrenjaninban, Belgrádban és Zágrádban; 1959-ben Mitrovicán; 1960-ban Zemunban; 1961-ben Zágrádban (Moša Pijade és Jurica Ribar alkotásaival együtt); 1962-ben a már említett belgrádi kiállítás; 1965-ben Šidben, Jajcában és Vinkovciban; 1968-ban Újvidéken; azután még Zomborban, Szabadkán, Bácspalánkán, Rumán, Indián, Stara Pazován, Ilokon, Vukováron, Vrnjačka Banján, Kragujevacon, Kruševacon, Smederevóban, Pancsován, Šabacon, Gajdobrán, Aleksinacon, Leskovacon, Kumanovón, Vranjében, Pirotban, Prištinában, Loznicán, Svetozarevón . . .

Különféle tematikai kiállításokat állítottak össze: Szerémségi tájak, Sava Šumanović rajzai, Női akt, Akvarellek stb. A *Sava Šumanović alkotóművészetének utolsó évtizede 1932—1942* elnevezésű vándorkiállítás, amelyet a šidi képtár anyagából állítottak össze, számos városba elkerült. Közben ezeket a képeit festette, úgyszólván ki sem mozdult Šidről. Ezekkel a festményekkel most számtalan ember folytathat dialógust: a szakemberek, a tisztelők, a szomszédok, a barátok és a kiállításokra betévedő látogatók. A szerző ebben az utolsó évtizedben magányosan élt, amiről az 1939-ben megrendezett kiállítás előszavában is vall: „Ma olyan stílust követek, amelyet magamban »ahogy érzem és tudom-stílusnak« neveztem el, amely sem akadémikus, sem baloldali, hanem olyan, amilyennek azt a motívum, a tudásom és a hangulatom meghatározza.”²

A ma minden bizonnyal legnépszerűbb alkotásai, közöttük néhány remekmű is, ebben az utolsó évtizedben keletkeztek, amikor a szerző úgy festett, ahogyan azt a „tudása” és „hangulata” sugallta.

Ennek az időszaknak a termését 1939 szeptemberében Šumanović olyan bőségesen tárta a belgrádi közönség elé (több mint 400 művet), hogy máig sem volt ilyen nagyszámú kép egyetlen önálló kiállításon. A tárlatnak rendkívül nagy sikere volt, és nagy visszhangot keltett a kritikusok körében.

Erről az 1939-es évről Miodrag B. Protić a mostani katalógusban így ír: „Teljes lelki és formai szintézis, kifinomult szerénység a látszólagos naivitás jegyében, amely mögött azonban a legalaposabb festői tapasztalat rejtőzik; majdnem naivista egyszerűség és tisztaság, a sárgával hangsúlyozott teljes szürkeség színlépcsőzete, kifinomult tónusegység, régies sima felületek, könnyű, tiszta, közvetlen vonalak, arabeszkék, félárnyékok — a látott világ legbensőségesebb egysége.”³ Majd pedig kimondja azt az

értékítéletet, amelyet több szaktekintély is elfogad: „Az *Eső előtt* című vászon is, a kultúra és a naivizmus egybekapcsolásával, a hideg, fényes tónus kristályosságával, a háztetők és a fák árnyékának feketeségével, az úton végighúzódnó hosszú vonalakkal, a felület alsó és felső, jobb és bal oldala közötti feszültséggel — a mai posztmodern szenzibilitás előhírnöke.” (B. D. kiemelése)

Az anyag vastag rétegeiben (1932—34) „az enformelt lehet sejteni”, mondja Lazar Trifunović,⁴ Sava Šumanović viszont a sűrű szerkezet, dombjairól, ereiről, megvastagodásairól” azt állítja, hogy „... szomorú és nyomorúságos életem darabjai”. Stílusáról pedig, ugyancsak a kiállítás előszavában, így ír: „Ez a stílus kínban fogant, s így az enyém, akár csak a többi, amelyeket falumban alkottam. Eltökéltem, hogy kitarok e harcban, s hogy egész művemem, mint a festészetre vonatkozó nézeteimet is, magam alakítom ki, amely nem sokban különbözik az általánostól. S attól, ami ma történik a korszerű festészetben, de amely mégis saját törekvéseim által jön létre, s így a sajátommá válik. Nem akartam mindenáron eredetiséget, amelytől viszolygok, mert túlságosan olcsó, közönséges és »Párizsnak« jó, hanem őszinte és komoly eredetiségre törekedtem.”

Nem akart tehát „mindenáron való eredetiséget”, viszolygott tőle. Sokak számára pedig ma ez az egyetlen kizárólagos vezéreszme az „őszinte és spontán alkotásban”.

A szenzibilitás nyilvánvaló, a kritika pedig később kiemelhetette ennek „posztmodern” jegyeit. Az enformelt szintén később határozta meg, hogy „sejteni lehessen” Šumanović művészetében.

Egy valami azonban vitathatatlan!

A tanulás éveiben számos hatás érte. Ő maga vallja: „... Jung professzor magántanfolyamára jártam, aki az impresszionista festészetre tanított Cézanne és Van Gogh modorában. Emellett abban az időben sokat tanultam iskolatársaimtól, Slavko Vorkapićtól is, akinek abban a szerencsében volt része, hogy a gimnáziumból Ljuba Ivanović úr iskolájába iratkozhatott.⁵ E barátom révén tanultam meg a ceruzatechnikát és a természetben való rajzolást. Ma is, ha gyöngének érzem magam, előke-resem ezeket a rajzokat, meg egy abból az időből származó olajfestményt, s akkor látom, hogy nem voltam tehetségtelen és gyenge, hanem már kora ifjúságomban is annyira tudatos és iskolázott voltam, hogy minden későbbi tanulás fölösleges volt, csupán szabadságra volt szükségem, hogy átengedhessem magam a szenvedélyemnek.” (B. D. kiemelése)

Párizsban „Lhôte volt rám hatással, de nem kizárólagosan, mert Picasso, Gromaire és Herben is befolyásoltak. Nem voltam eredeti, azonban minden egyes művem különbözött az övéiktől”.

Az André Lhôte-nál való tanulásnak köszönhetően (akinek egyik legjobb tanítványa volt) Sava Šumanović — elsajátítva ezen iskola elveit — 1921-ben megfestette a *Szobrász a műtermében*, valamint a *Kompozí-*

Akt, 1926 körül, olaj, 92 × 73

ció órával című vásznait. Ez a két kép jelenti „a szerb festészet első és igazi kubista vásznait” — állapítja meg L. Trifunović.

A módos šidi család „egykéje”, a „jól nevelt” fiú — ahogyan nem minden büszkeség nélkül maga Šumanović is hangsúlyozza, tudásra szomjazik, elismerésre és dicséretre vágyik, célratörésében alapos és kitartó, ugyanakkor azonban rendkívül érzékeny és sebezhető.

Más művészekéhez hasonlóan népszerűségének görbéje még csak nem is sejtett magasságokba ívelt (a kiállításon minden képe elkel), hogy utána a meg nem értés szakadékába zuhanjon. A kritika nagyobbrészt értékelte, elfogadta és ihletetten magyarázta. Művészete lebecsülésének különösebb jelét nem találjuk, nem számítva az avantgarde művészek mellőzöttségét és a konzervatív kritikusok értetlenségét.

A meg nem értés, s a meghasonlás, a „zaklatás” inkább túlérzékeny lelkében történt, s ez „provokálta az őrületet” — ahogyan maga említi betegségét, az 1928-ban Párizsban történt idegösszeroppanását.

A képek azonban ciklusokban sokasodtak:

— zemuni és zágrábi iskolázás után 1920—21-ben először volt Párizsban, és „a túlságosan valóságos esztétikuma” szerint a posztkubizmus és a konstruktív expresszionizmus áramlatában az első szerb „kubistává” vált;

— Párizsból való hazatérése után (1921—25) visszatér a hagyományokhoz, a neoklasszicizmust kutatja, és nagyra tartja Poussint⁷. „a legkorábbi kezdetektől fogva a franciákhoz vonzódik” (S. Š.);

— második párizsi tartózkodása (1926—27) idején a kolorizmus hívévé válik, és szenvedélyes lendülettel két éjszaka alatt megfesti a *Részeg hajó* c. képet, a színek és gesztusok expresszivitását tekintve legismertebb művét; 1928 elején ismét megbetegedett, šidi felépülése után következik az 1928. évi belgrádi kiállítás, amelyen minden festménye elkel, s ismét Párizsba utazik; megbecsülik, Párizs ismert személyiségeivel barátkozik, megfesti a *Vörös élim* című női aktot, talán a legérzékibbet számtalan női aktja közül; a betegsége kiújul, és Šumanović örökre búcsút mond Párizsnak;

— 1930-tól, hosszabb gyógykezelés után, megkezdődik a šidi magány és az „ahogy érzem és tudom”-stílus.

„Betegségem a faluhoz kötött . . . , s megszűnt a vágyam, hogy Párizsban állítsak ki. Számomra Párizs az elmúlt ifjúságot jelentette, amikor gyakran lelkesülten néztem a párizsiak jelentéktelen munkáit is” — így summázza Sava Šumanović a képzőművészet világgözpontjával való találkozásait. Alkotóművészetének legjelentősebb évtizedében, amely ezután következik, ismét tanítót „fedez” fel magának, Dörner professzor könyvét — amelyet „iskoláim tankönyvének” tart.

Attól függetlenül, hogy a festői receptek e gyűjteménye nem szolgálhatott alapul Šumanović Šidben készült remekműveihez, megdönthetetlen bizonyítékát nyújtják annak, hogy a művésznek állandóan *támaszra* és

igazolásra volt szüksége, s hogy a kiválasztott példaképek: Jung professzor, André Lhôte, Picasso és mások iránt mély tisztelettel viseltetett.

Több tekintélyes kutató is tanulmányozta Sava Šumanović művészetét, maga a szerző is nagyban elősegítette néhány írásával festői poétikájának és metamorfózisának a megközelítését.

Az André Lhôte melletti tartózkodását teljes biztonsággal megvilágították. Párizsi munkásságát a szakirodalom részint feldolgozta. Az édesanyja, Persida mellett eltöltött magányos űdi évek újra és újra elemezhetők. A zimonyi éveket azonban még mindig homály fedi.

Lazar Trifunović gyakran hangoztatta, szükséges lenne megismerni, milyen képzőművészeti áramlatok érték a vajdaságiakat az ismert nagybányai művésztelep felől. A századforduló, az első világháború évei és egy bizonyos háború utáni időszak is szorosabban kapcsolódott a pesti művészeti történésekhez, mintsem gondolnánk.

Miodrag B. Protić a nagy retrospektív kiállítás előszavában, Jung professzort említve, ezt írja: „Az ezekből az évekből származó festmények, tájképek és portrék, a modernizmus felé való törekvésekről tanúskodnak... A modern irányzatokkal való próbálkozás a természetbe való kirándulás volt — a természetet a kulturális teizmus közvetítése nélkül szemléli, ez később jut nála kifejezésre...” Lazar Trifunović, szintén Jung magántanfolyamával kapcsolatban megállapítja, hogy „... még az első világháború előtt zimonyi gimnazistaként hallott valamit Cézanne-ról és Van Goghról; a szecesszióról és Hodlerről” (97. old.).

Ki volt Jung Izidor professzor? (Jung Rezső?)

Kétségtelenül jelentős alakja Šumanović pályakezdésének. „Nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy Cézanne elvei, amelyekkel Šumanović még a zimonyi gimnáziumban Jung Izidor tanfolyamán megismerkedett, alapul szolgáltak művészi eszközeinek és a művészetről alkotott felfogásának kialakításához” — ahogy Miodrag B. Protić állítja.

Sajnos, a titokzatos Jung Rezső festőről, valószínűleg vidéki gimnáziumi tanárról (eddig még) nem tudunk semmit. Vajdaság művészetében számos hozzá hasonló ismeretlenre bukkanhatunk. Emlékezzünk csak Streitmann Antal becskereki professzorra, a gyermekrajz titkaival foglalkozó első képzőművészeti pedagógusra. 1903-ban az akkori Nagybecskereken megrendezte az első gyermekrajz-kiállítást!

Jung Rezső azért is figyelmet érdemel, mert nyilván azokhoz a pesti körökhöz tartozott, vagy rokonszenvezett velük, amelyek a modern művészeti törekvéseket meghonosították a magyar festészetben. Ez egy forradalmi jelentőségű festőcsoport az úgynevezett *Nyolcák*⁹ korszaka volt. A csoport 1909-ben alakult meg, nevét 1911-ben vette fel. Könyvében Passuth Krisztina (*A Nyolcák festészete. Corvina, Budapest, 1967*) azt írja a csoportról, hogy „jelentősége túlnő a festmények művészi jelentőségén; stílusa az első világháború előtti időszak egészére rányomja a bé-

lyegét, és szemléletmódja a további stílustörekvések egyik kiindulópontjává válik” (7. old.).

Nem vitás, hogy Jung elsősorban a fiatalok híve, akik 1896. május 6-án megalakítják a nagybányai művésztelepet, tüntetően állást foglalva a természetben való közvetlen festészet élménye mellett, és szembefordulva a millenniumi ünneplés műtermi historizmusával. Nagybányától a Nyolcak felfogásáig csupán egyetlen lépés — amely az európai központok avantgarde áramlatainak az elfogadása miatt jelentős. „A Nyolcak stílusa Cézanné festészetében gyökeredzik” — mondja Passuth Krisztina.

1924-ben Cézanne-ról írva Šumanović hangsúlyozza a festőnek az impresszionizmustól való eltávolodását: „Mindinkább felszabadul a »szép színnek« hatása, az impresszionizmus öröksége alól, s egyedi kíván lenni. Cézanne olyan hajtóerő, amely ma is érezteti hatását. Művészetéből fejlődött ki a korszerű festészet, és nincs ma valamirevaló festő, aki ne lenne némiképp adósa. Pablo Picasso, az egyik legerőteljesebb mai festő, Cézanne hatása alatt fest...”⁹ Adjuk hozzá ehhez Passuth Krisztina szavait: „A nyolcak viszont határozottan szembefordulnak az impresszionistákkal; stílárisan is, rendszerkeresésükben is Cézanne-hoz kapcsolódnak. Aktos csoportképeikben is — szinte kizorítva minden más stíláris elemet, a kompozíció lesz az egyeduralgkodó.” (136. old.) És ismét Sava Šumanović: „Amikor témát keresünk képeinkhez, meglegésünk az emberi test formáival, vagy olyan tárgyakkal, amelyeket a természet sem csinálhatott volna meg gazdaságosabban (henger alakú üveg). Ez elég ihletés számunkra.”

Végül térjünk vissza még egyszer a Nyolcak csoportjához. „Az elvont meg gondolások megfestésére, nem adódik megfelelő téma: az emberi testet választják tehát, de nem mint közvetlen élményt, hanem mint vizuális látványt, mint jelenséget, hanem mint a lényeg megtestesítőjét, hordozóját. Így csoportképeiken az akt, amely legkendőzetlenebbül ábrázolja az embert, egészen személytelenné válik... S éppen ezért alkalmasak arra, hogy a Nyolcak eszméi bennük öltsenek testet, rajtuk keresztül jussanak kifejezésre.” (141. old.) Onmagától kínálkozik ide Šumanović 1939-ben írt katalógus-előszavának részlete: „Úgy hiszem, nem unják meg a űdi fürdőző nőket, akik valójában nem is léteznek űdiben (mert a patakban csak gyermekek fürödnek és néha egy-egy lány a bokrok közé rejtőzve). *Régóta kínozt az a vágy, hogy saját magamnak alkossak egy ilyen ciklust, ahol ugyanazok az alakok ismétlődnek, mert láttam, hogy a festők gyakran ezáltal jutottak el stílusuk egységéhez...*” (B. D. kiemelése)

Sava Šumanovićot a Nyolcak csoportjához közelítve — ami valójában lehetetlen, hiszen az ő pesti tevékenységük idején a fiatal festőnövendék elhagyja Zimonyt, és Zágrábon át a messzi Párizsba utazik — Jung hatását szándékoztam hangsúlyozni, amelyet a rendkívül fogékony lelkű ifjúra sugárzott, akiről később azt állították, hogy „hiszékeny volt a tudással szemben”. Sava Šumanović sohasem tagadta a hatásokat, amelyek érték, de kitartóan arra törekedett, hogy sajátos arculatú festészetet te-

remtsen, amit nagyszerűen sikerült is megvalósítania. Jung hatását azonban csupán mellékesen említik a kutatók, aminek éppen az az oka, hogy a századforduló vajdasági képzőművészeti történeiről nagyon keveset tudunk.

Még sokáig foglalkoztatja majd a szakértőket a felmérhetetlen alkotói feszültséggel telített festő, Sava Šumanović, aki saját rendkívüli tehetségét a példaképek hatásával és segítségével igyekezett kiteljesíteni. Ugyanakkor felejthetetlen műveit éppen legteljesebb magányában, sőt, súlyos betegen, idegösszeroppanással küszködve alkotta. A belső feszültség, az idegesség, a színek rubensi robbanásával hozta létre a *Részeg hajót*. A párizsi barátkozások nyugodt percei az életöröm és a vágyakozás kifejezésekként szótták a meleg női akt költői, lírai ílimjét. A sötétségtől való félelme ellensúlyozásaként határtalan mennyiségű fényt vitt képeire, és „azon az érzékeny határon, ahol a fény és a szín találkozik, Šumanović megfestette a šidi tájakat, megteremtve a fény lírai és izgalmas poézisét” (L. Trifunović). Fegyelmzetten követve a művészeti folyamatok változásait, jelentősen hozzájárult az objektivista harmadik évtized analitikus korszakához. Amikor a század negyedik évtizedében a természet válik az eredetiség jelképévé, a világ szubjektív látásmódja lesz Šumanović mozgató-

Részeg csónak, 1927, olaj, 190 × 250

ereje, ennek alapján rajzolódik ki Šidnek, saját, magányos világának a képe. Egyeseket, mint például Jovan Bjelićet, elragadta az indulat és a színek tűzijátékának izgalma. Mások a bensőséges kifejezőmódot választották, és az érzéseket lobbantották lángra — Šumanović számára a tragikus sors volt a meghatározó.

Egyik tökéletes vásznan — *Iloki országút télen, 1942* —, amelyen, akár csak a többin, az út a horizonton a végtelenbe vezet, a szikrázó tél, a hideg magányosság süket csöndjébe. Hamarosan, kézcsókkal búcsúzva édesanyjától, ügynökök kíséretében lidérces rémképek vették körül, s a hozzá hasonló ártatlanokkal együtt a halál várt rá.

Utolsó évtizedében a festő, aki Modiglianival, Derainnel, Picassóval, Cocteau-val, Rasko Petrovićtyal, Konjovićtyal barátkozott, mindazokkal, akik Párizsban megalapozták a mai művészetet, visszavonultan, magányosan a legkiválóbbak közé tartozott.

„Az üllő aktok... strukturalista rétegződéseiben, visszafogott színeiben rejtőzik metafizikai üzenete, amely még mindig nem jutott kifejezésre művészetünkben” — állapítja meg Lazar Trifunović abban a meggyőződésben, hogy ez a magányos, egyedi életmű még mindig a kutatás kincsesházául szolgálhat.

A Jung professzor tanfolyama például olyan jelzést sugall, miszerint Šumanović többek alkotói útjához kötődött a vajdasági képzőművészetben belül.

Betegsége miatt a szülői ház burájába zártan Sava Šumanović utolsó alkotói évtizedében úgy festett, hogy motívumként csupán szűkebb szülőföldje, Szerémség, illetve Šid és környéke szolgált neki.

A nyugodt harmóniában a magányos művész néma párbeszédet folytatott őszinte csodálata tárgyával. Izgatta a végtelen tér, a titokzatos horizont, a kanyargó utak és a magasba nyúló csodálatos fák. Megismerte a pannon táj sajátosságait, ahol a mindent belepó finom por a harsány koloritást is tompítja. Ahogy írja, mintha „bepúderezve” állnának a fényben a motívumok. Nyilvánvaló azonban, hogy Sava Šumanovićot az őszinte lelkesülés ellenére sem hagyta el a Zimonyban fölfedezett Cézanne iránti ifjonti rajongás. Cézanne nagysága abban van, hogy le tudta egyszerűsíteni a festői eszközöket. Šumanović így vall: „Az impresszionizmusból szolidabb, tartósabb dolgot akarok csinálni; Poussin természete szerint akarok alkotni.” A természettől kért tanácsot, s ennek alapján festette tiszta „nyelvezetű” képeit.

A szerémségi képek éppen ilyenek, sajátosak, de cézanne-i fogantatásúak. „Tiszták”, szolidak és tartós értékűek. Mint az egy darabból faragott emlékmű a végtelen időben. Akkor, amikor a negyedik évtized végén és az ötödik legelején háborús viharfelhők gyülekeztek a vajdasági ég alján is, s ennek a vérzivataroknak ő is áldozatául esett.

Nem voltak tanítványai, sem követői. Abban az időben más vajdasági festőkkel sem volt kapcsolatban, közös kiállítások révén sem. Művé-

szí látásmódját egyedül alakította ki, egykori tanulmányaira emlékezve. Ily módon mégis kapcsolódott a vajdasági művészek sorsához és korai tanulmányaihoz. Így, a szülőföld iránti szeretettel és temperamentummal rajzolta meg Vajdaság képét, akárcsak Pechán József, vagy a szintén magányos Nagy István (1873—1937), aki Baján halt meg elborult elmével. Szinte ugyanakkor, amikor 1933-ban Šumanović megfestette a *Tél Szerémségben*, a *Hólepte židi híd* és hasonló témájú képeit, akkor keletkeztek Nagy István Sajkás környéki pasztelljei és az ismert *Fűzfák*, amelyet Gardinovacnál festett. Habár két különböző irányból, de mindketten Cézanne-ért és Van Goghért lelkesedve, műveikkel a vajdasági tájban találkoztak.

Különös módon mindketten látnokként éreztetnek bizonyos szorongást, előrevetítve az elkövetkező esztendőök valóságát.

Sava Šumanović az *Iloki országút télen* karcsú fainak sorfala előtt, a végtelenbe vezető úton, elment örökre...

Tanúságtétele erről a földről azonban tartósan megmaradt, és művészeti életünk számos, még felderítetlen tényére emlékeztet bennünket.

KARTAG Nándor fordítása

Bela DURANCI

Legyzetek:

¹ Dimitrije Bašičević: *Sava Šumanović*, Društvo historičara umjetnosti Hrvatske, Zagreb, 1960.

² Sava Šumanović: *Mesto predgovora*, Katalog izložbe Save Šumanovića, Novi Univerzitet, Beograd, 1939 szeptembere.

³ Miodrag B. Protić: *Uvodna studija Kataloga Sava Šumanović 1896—1942*. Retrospektív kiállítás. Muzej savremene umetnosti, Beograd, 1984.

⁴ Lazar Trifunović: *Srpsko slikarstvo 1900—1950*. Nolit, Beograd, 1973.

⁵ Ljubomir Ivanović festő és grafikus (1882—1945).

⁶ Lhôte, André (1885—1962).

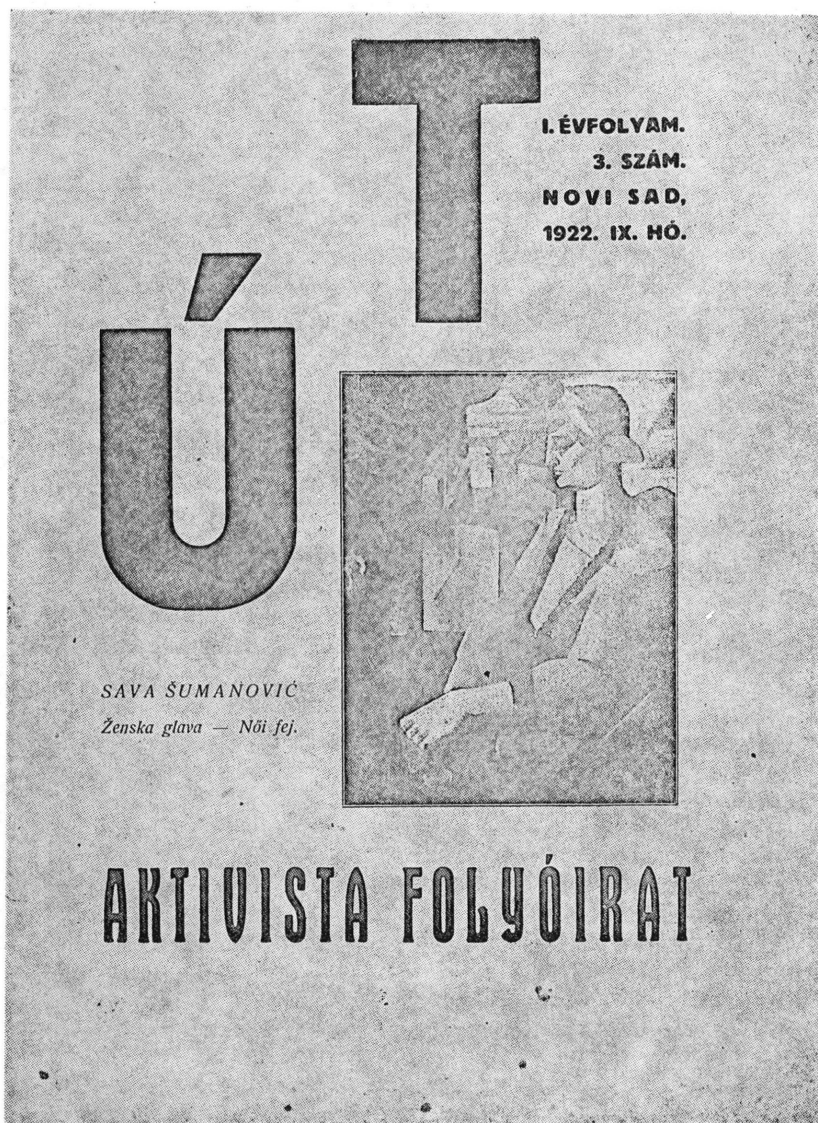
⁷ Poussin, Nicolas (1594—1665).

⁸ Nyolcak, művészcsoporth, 1909—1912, tagjai: Berény Róbert, Czigány Dezső, Czöbel Béla, Kernstok Károly, Márffy Ödön, Orbán Dezső, Pór Bertalan, Tihanyi Lajos.

⁹ Sava Šumanović: *Slikar o slikarstvu*. *Književnik*, Zagreb, 1924 májusa, 1. szám 20—24. oldal.

AZ EURÓPAI SZERÉMSÉGI

Sava Šumanović festészeti átváltásai cseppet sem nevezhetők irreverzibilisnek, s épp ebben rejlik rendhagyó mivoltuk. Munkásságának belső fejlődése nem lineárisan expanzív, hanem önvisszaható: elrugaszkodik az adott lehetőségektől, hogy aztán önmagába forduljon vissza, de már egy összetettebb festői nyelvstruktúra hordozójaként. Ha az izmusok időrendi egymásrakövetkezését elfogadjuk egy fajta fejlődésnek, művészeti prog-

Egy érdekes dokumentum. A Csuka Zoltán szerkesztette Út címoldalon közöl Šumanović-festményt, akkor, amikor a kritika még nem ismerte föl a festő tehetségét

resszióknak, és ezzel a visszafordíthatatlan folyamattal vetjük össze Šumanović öntörvényű pályáját, akkor egy valóban ritka példáját látjuk annak, hogyan pattan le az európai kéregről egy balkáni piktor, hogy vagy nyolc esztendő párizsi tapasztalatszerzése és edződése után egy a kontinens kulturális lerakódásaitól leginkább független piktúrában realizálja torzóban maradt életművének élvonalbeli reprezentánsait. Festészetének sorsfordulója talán az a pillanat, amikor a poszt-kubista fázist követően nem a lineáris fejlődés kínálta purista utat választja, mert nem tudja elképzelni a festészetet érzelem és spontaneitás nélkül, hanem bejelenti a neoklasszicistákhoz való retrográd csatlakozását. Vagyis: lemond az avantgardista dicsőségről, ihletőjévé nem a formatisztulást, hanem *ember és sorsa*, a mohumentális témameghatározás válik. Ezzel a sorsválasztó gesztussal lényegében a picassói enigmához, a stílusok egyidejűségének problématikájához közelít, amit ő nem az *állandóban*, hanem a függőlegesen *változóban* valósít meg: visszatérés a hagyományhoz, végül pedig a realizmushoz; az európai kulturális hordalék eltaszítása, azonosulás a természettel, az eredettel. A *visszaút* távlatában Šumanović belső összegzést végez, nem az eredetiség az eszménye, hanem egy fajta szintézise mindannak az elméleti és gyakorlati tapasztalatnak, amit életútja során felszedett. Lázad Párizs ellen, ahol mindig csak idegen volt, de küzd a šidi magány bénító elszigeteltsége ellen is. Megkísérli elvetni a festészet civilizatórikus képződményeit, a történelmet és a kultúrát, s — úgy tűnik — mások beszédét is képtelen megérteni. Immár a természettől, az „elveszett paradicsomtól” várja betegségének és emberi magányának orvoslását. Tájékepein nincsenek áttételek: természettel való azonosulása közvetlenül emberi és emberien közvetlen; nem kíván a természet fölé emelkedni, hanem vele elegyedve eljutni annak lényegi összefüggéseihez. Nem a múzeumoknak dolgozik többé, hanem önmaga lelki megnyugvására, nem a művészettörténetnek fest, hanem az egyéni sorsnak. Életútjának és életművének rendhagyó természete így csak parabolikusan definiálható: a szerémségi európeér — az európai szerémségi.

SZOMBATHY Bálint

A KORSZAK FESTŐJE

Vannak festők, akik alkotói nyugtalanságukkal és a szellemi áramlatok közötti bolyongásukkal fejezik ki korszakukat. Ilyenek közül való Sava Šumanović is. Kíváncsi, főhős és bűnbánó egyidőben, jelképes alakja a két háború közötti művészeti időszaknak, a festészet univerzális jellege révén nagymértékben a két háború közötti kultúrának is: a jugoszláv festészet fő poétikájának és az akkori párizsi festészet néhány alapvető poétikájának a megszemélyesítője.

DIONÜSZOSZI LELKESEDÉS

Utazásaiban felfedezte az „előrehaladás” és a „visszatérés” jelenségét mint a művészi fejlődés logikáját és azt az egyedülálló dialektikus folyamatot, amelyben az egyik rész nem választható el a másiktól. Így kifejezett fejlődését kezdetétől a végéig egész sor kapitális mű fémjelzi, amely tele van az egyes művészi, és egzisztenciális megnyilvánulás min-táival.

Ha álláspontjainak összességében figyeljük a művészt, nem pedig részleteiben, csupán két-három „fontos”, „f5”, „igazi” szakaszát véve alapul — akkor Šumanović opusa a szimfonikus, epochális monumentalitás új körvonaláival bontakozik ki előttünk.

A zágrábi Művészeti Iskola elvégzése (1914—1918) után Šumanović bibliai vásznak ciklusát alkotja cézanne-isztikus — szimbolista-expresszionista szellemben, nagy hangerővel és lélegzetvétellel. Ezután Párizsba megy, ahol 1921-ben létrejön a jugoszláv művészetben egyedül álló posztkubista művek ciklusa.

A valóság minden vizuális adatát mértani, ütemesen kifejlesztett szerkezeti vázlatrajzba sorolja, ami által a kép kifejezetten konceptuális képzetként hat. Úgy érthető, mint magával a valósággal párhuzamos névtelen realitás. Minden plasztikus jelnek az egész plasztikus rendszerrel szemben van értéke, nem pedig a képen kívüli meglevő világgal szemben. Rastko Petrović, ezért magának a képnek posztkubista létértelmezését „a túlságosan valóságos esztétikájának” nevezte el.

Szintén 1921-ben, az év vége felé Zágrábban — szintén a posztkubista geometrizmus keretében — megkezdődik a neoklasszicizmushoz, Poussinhez, Ingres-hez való „visszatérés”, amelyet felnagyítás és a korábban széttört formák nehéz alkotórészeinek az összerakása követ. Ez tulajdonképpen a visszatéréshez való visszatérés, a festészet festészete volt — a hagyományokban keresték a modern kép és a képről alkotott modern tudat alapjait. Tovább tartanak a konceptuális előadások, az egésznek a teljes elsőbbsége a részekkel szemben, a tér illuzionizmusa, az alap és a történelmi táj egysége. Az általa épített plasztikus szerkezet objektív törvényszerűségeinek kutatójaként kibontakozva Šumanović ekkor, de a későbbiek során is az egyéniesség és a szubjektivitás ellen van, „amit ismert esszéjében is kifejez: Miért szeretem Poussin festészetét (1929).

1926-ban Párizsban véget ér a „konstruktív-szintetikus” euklideszi esztétika. A szenzibilis valóság felé fordulva Šumanović átengedi magát a dionüszoszi lelkesedésnek, a szín és a gesztus expresszionizmusának, a belső és a külső világ, a vizuális adat és a képzőművészeti jel feszülő egyensúlyának.

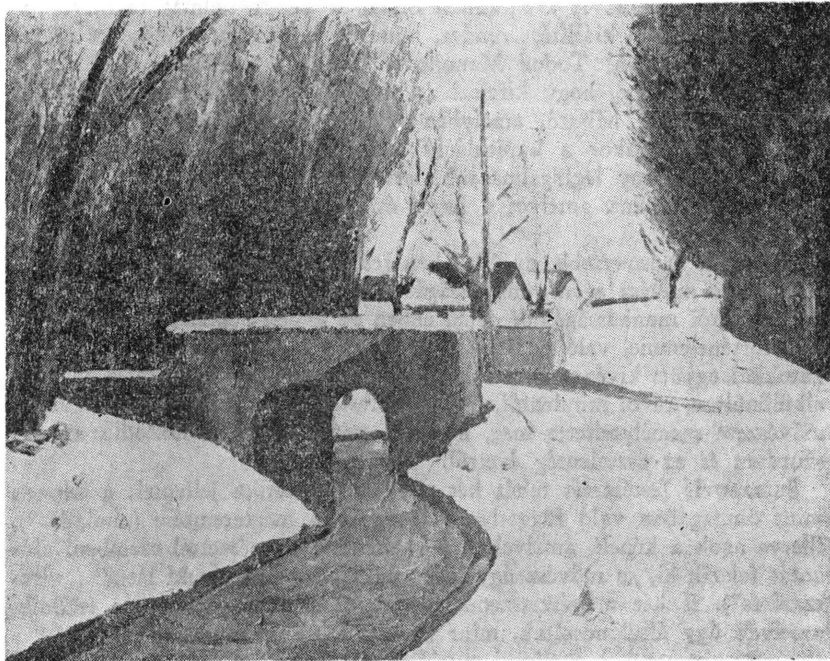
A forma, a vonal, a szín, az ecsetvonás megszabadul az egység önkényétől. A forma erősen hangsúlyozott és megnyújtott, a vonal éles, esetenként fekete vagy piros, a színek spektruma változatos, a hangulatos

színátúsztatásoktól a hangsúlyos vörösig vagy zöldig. A felszabadított vizuális és szellemi energiák ellenére sem dobja el a szerkezet korábbi klasszikus rendjét, a nagy formát és jelet, amelyekről a női aktokat bemutató híres vásznai tanúskodnak, mint amilyen a *Reggeli a fűvön*, különösen pedig *A részeg hajó*, amely Šumanović legburjánzóbb, leglendületesebb műve. A ritmus, az orgiális lendület és hangzás ritka egysége tapasztalható, amit a francia és a hazai kritika is lelkesedve üdvözölt.

A TERMÉSZETHÉZ ÉS A SZÜLŐFÖLDHÖZ VALÓ VISSZATÉRÉS

A közvetlenséghez való visszatérés e rövid időszaka egyúttal a valóság-hoz és a természethez való visszatérést is jelentette, s ez a törekvés szintén az akkori párizsi festészet keretein belül volt, amely elveken kezdte elvetni a korábbi intellektuális programokat és lelkesedést. Dorival öt jellegzetességét sorolja fel: az intellektualizmussal, az ezoterizmussal, a díszítéssel, a kizárólagossággal és a modernizmussal szembeni ellenállás. Mégis, Šumanović költői-realista visszatérése alapján véve másmilyen, dráma után dráma, s legmélyebb epochális tapasztalatok és jegyek sora.

A képek ciklusában, amelyekben a látvány felháma alatt a reflexió

Havas híd a Šid patakon, 1933, olaj, 73 × 92

telítése érződik, magányos tájak tűnnek elő, s ezeken túlvilági, titkos, egzisztenciális borzongás fut végig. Ezeket az 1929-ben keletkezett ismert képek követik, a *Vörös szőnyeg* és a *Hid a Szajánán*, továbbá a *Luxembourg-kert*, amelyeknek rendkívül expresszív töltésük és értékük van. Szerkezetük racionalizmusában ott morajlik a racionális, az ötletdús, az élményszerű is. Mindenütt egzisztenciális megkomolyodás, mélybe hatolás. A művész személye beleszövődik a valóságképzeletébe is és a jelek megfelelő, rendszerébe is.

A természet ilven költői-realisztikus esztétikája, miután (betegsége gyógykezeltése miatt) el kell hagynia Párizst és hazatér szülőföldjére, sajátos módon bontakozik ki. A šidi magányban nyelve fejlődik, képeinek erkölcsi és eszmei alapja változik. Az első években az anyag válik alapvető tényezővé — domborzatos, magasba nyúló, durva; e hegyek miatt Šumanović „vadállatinak” nevezi ezeket a vásznait. Fontosabb azonban, hogy megszűnik az utópista tudat korábbi formáinak hatása (biblikus időszak, neoklasszicizmus stb.), s érezhető az a törekvés (amelyet ő „ahogy tudom és bírom”-stílusnak nevez), hogy visszaszorítsa a ráérszakolt, a kultúrával befogadott jelképrendszert, hogy a természettel való párbeszédben egyedül legyen, minden közvetítő nélkül.

1939-ben Šumanović Belgrádban óriási, a képek számát tekintve azóta is egyedülálló kiállítást rendez, amelyen több mint 400 képet mutat be. Ez alkalommal Todor Manojlović találóan állapította meg, hogy Šumanović lényege, hogy kifejezi „a meghitt érzéseket, az intellektuális szerkezetben”. A háború, amelyben részt vesz, félbeszakítja nagy munkalendületét. Amikor a kapituláció után kiszabadul a hadifogságból, megalkotja néhány legizgalmasabb művét, mint pl. a végsőkkig leegyszerűsített téli tájakat, amelyet a festői és az emberi bölcsesség tüneteként élünk át.

Az egyik legismertebb, az 1942-ben festett *Iloki országút*, amely ezt a ciklust s a művész egész munkásságát is a távozás jelképes motívumával zárja. Festői munkásságának delén ebben az évben Šumanovićra a sorssal és a történelemmel való találkozás is várt: az usztasák más ártatlan áldozatokkal együtt kivégezték a mitrovicai temetőben — betegen, a világtól elkülönülten, távol mindentől, ami nem festészet... A korszakot egyfelől művészete személyesítette meg, másfelől pedig halála tanúskodik az abszurdum és az esztelenség éveiről.

Šumanović festészetét tehát két ellentétes esztétika jellemzi: a képnek mint önmagában való független valóságnak a megteremtése („haladás”), illetve azok a képek, amelyek a művésznek a természettel szembeni alázatát fejezik ki, „a művész úgy látja, mint ahogy mindenki látja” („visszatérés”). E két művészetszemlélet mögött két világszemlélet érződik amelyek úgy általánosultak, mint az élet kétfajta expressziója.

Az egotizmus és a szolipszizmus értelmében szkeptikus az eredetiséggel szemben (Poussinról írt tézisei), a szellemi egység kifejezőeszközére áhí-

tozik, a szubjektum és az objektum kölcsönös megvilágítására törekszik, ezáltal Šumanović a meghatározott történelmi és egzisztenciális körülmények között a képet a saját művészeti szemlélete szerint alkotta, a kép pedig kifejezte világszemléletét és érzéseit is.

Ritka az a jugoszláv művész, akinek az alkotásaiban ilyen magas értékszínterben ütköznének össze a modern idők reményei és gyanakvásai, mivel egy művész nagysága nem független azoknak a dilemmáknak a nagyságától, amelyekkel küzdött, és amelyeket megoldott — Šumanović a legnagyobbak egyike és mindenképpen a XX. századi szerb és jugoszláv művészet hatalmas jelképes alakja: a modern művészet egyik megteremtője s a posztmodern előhírnöke.

KARTAG Nándor fordítása

Miodrag B. PROTIĆ

FILM

PULA '84

KIBŐVÍTETT KÉPALÁÍRÁSOK

A 31. JUGOSZLÁV JÁTÉKFESZTIVÁLON látott legújabb filmtermésen, melyet a — nem kis bonyodalmak után kinevezett — háromtagú zsüri szedett kosarakba, mi (az alcímmel összhangban) csupán az első benyomás csalóka vezérletével futhatunk végig.

Mindenekelőtt szóljunk a kosarokról és mércékről.

ZSÜRI

„A zsüri bírálva, a film díjazva jó” — ez a pulai aszfaltbölcselet egy lehetséges és, tegyük hozzá, elég divatos fesztiváli magatartásforma képlete, amelyet a hozzáértők és a tájékozatlanok is szívesen alkalmaznak. A fesztiválon mi sem természetesebb, mint napernyők alatt, citromos gin-tonic vagy kapucíner mellett a zsüri hozzá(nem)értését firtatni. Még akkor is, hogyha, ezt a megiszteltőn hálátlan munkát olyan becsülettel végzi, mint Krsto Papić (Zágráb), Petar Latinović (Újvidék), és Franci Slak (Ljubljana) az idén.

A kizárólag szakmabeliekből összeállított zsüri műközpontúan, elsősorban az esztétikai ismérveket szem előtt tartva igyekezett bírálni és rangsorolni. A filmkörökben is divatos sógorkomaságot pedig (amennyire erejéből telt) mellőzni. Ennek az lett az eredménye, hogy a 31. hazai játékfilmfesztiválra beérkezett 29 film közül csak 11 került a díjra feljogosító versenyműsorba. A szigorú elbírálás — vagy ahogy a sajtótereken neveztek: nagytakarítás — sokaknak nem tetszett, mégis többen voltak, akik örültek az elvyszerűségnek.

DEBÜTÁNSOK, KOMÉDIÁK ÉS ÖTLETES DILETTANTIZMUS

A legfrissebb jugoszláv filmtermés jellemző vonásai legegyszerűbben a fenti cím alá vonhatók.

DEBÜTÁNSOK

Ronald Holloway amerikai filmkritikus, a neves *Variety* munkatársa szerint nálunk évente több elsőfilmes jelentkezik, mint bármely más kelet-európai filmprodukcióban. (Félő, hogy a „jugo” filmgyártás rejtett értékei ezzel ki is merülnek.)

Az idei fesztiválon is aránylag sok debütáns mutatkozott be. A rendezők közül tizenegyen: Dejan Šorak (*Kis vonatrablás*), Predrag Antonijević (*A holtakról jót vagy semmit*), Svetislav Bata Prelić (*Cukrosvíz*), Božidar Nikolić, Dušan Kovačević (*Balkáni kém*), Žare Lužnik, Mitja Milavec, Boris Jurjašević (*Három adalék a szlovén bolondsághoz*), Boštjan Vrhovec (*A döntés éve*), Aleksandar Fotez (*Lázár*) és Gordana Bošković (*Mi van veled, Nina?*) igyekezett bebizonyítani, hogy a filmkészítés fortélyait legalább annyira ismeri, mint szerencsésebb, illetve idősebb társaik, akik már átestek a pulai tűzkeresztségen.

A sok új arc láttán több újdonságot vártunk. Keveset kaptunk. A középkorú kezdők alkotásai többnyire megrágott és jelenleg menő, vagy rosszabb esetben túlhaladott filmnyelvről és filmbeli jártasságról tanúskodnak. Mégis az idei játékfilmfesztivál középszerűségébe beleillő debütánsok keze alól került ki a filmtermés jobbik fele.

Kis vonatrablás — avagy az első jugo western, amely egyetlen részletében sem hasonlít nagy ösére az 1903-ban készült első westernre, Edvin S. Porter: *Nagy vonatrablására*.

Dejan Šorak — az új generáció egyik legtehetségesebb rendezője, 79-ben stúdiói befektetéssel először színházi rendezőként próbált szerencsét, majd a filmhez pártolt és saját forgatókönyve alapján filmezett *Kis vonatrablásával* az idén került a játékfilm elkövetői közé. A Šorak-féle vonat nélküli vonatrablás az első világháború és a világ végére, a Velebit lankáira kalauzol bennünket, ahol — filmjében — a betyárból lesz a legjobb pandúr-féle igazság ölt testet. Ebben, a jól irányított színészek és Karpo Godina (kamera) kiemelkedő munkája van segítségére.

A másik debütáns rendező, aki még biztos hallat magáról, Predrag Antonijević fiatal belgrádi alkotó. Tavaly diplomált, és úgymond az iskolapadból került a filmhez, de ezt csak életrajzából tudjuk meg. A jól megválasztott színészgárdának, a producernek és tehetségének köszönve első egész estet betöltő játékfilmjén ezt nem tapasztalni.

A holtakról jót vagy semmit — úgy időszerű, hogy a múlttól, a kötelező beszolgáltatásról, a politikai beruházásokról, a helyi kiskirályokról — vagy ahogy maga a szerző vallja — jelenlegi gondjaink egyik lehetséges forrásáról szól, nem kis humorérzékkel.

Ezt a filmet — amely az idei velencei filmfesztiválon képviselte filmgyártásunkat — szatirikus hangvétel, jó párbeszéd, korrekt forgató-

könyv és neošijani képi megformáltság jellemzi. Közönségsikere majdnem biztos.

A debütánsok közül talán említsük meg a szolid szlovén filmek egyikeként, a *Három adalék a szlovén bolondsághoz* című omnibusz filmet, amely csak címe szerint az. Valójában Lužnik, Milavec és Jurjašević dolgozatai állnak legközelebb a szerzői filmhez. Az egészen fiatal ljubljanaai szerzők vizuális nyelve volt az idei termés viszonylatában a legmodernebb vagy inkább az egyedüli igazi filmnyelv. Forgalmazása kamara jellegű művészmozikban lenne elképzelhető, célszerű.

Nem így a belgrádi iskola komédiái, amelyek a szerzői filmmel ellenében a gyors közönségsikert tartják elsődleges céljuknak és ennek érdekében, ha kell, a filmesztétikát is messze elkerülik.

KOMÉDIÁK ÉS ÖTLETES DILETTANTIZMUS

Az utóbbi években feltörő, magának tisztos helyet kiharcoló hazai játékfilm — amely többek között olyan alkotásokkal gazdagította filmművészetünket, mint a *Csak egyszer szeret az ember*, a *Petrija koszorúja*, a *Ki énekel ott vagy az Emlékszel-e Dolly Belle* — mintha erejét vesztené. A filmkomédiák, illetve a komédiaelemekkel fűszerezett, felületes-ségükkel időszerű filmek továbbra is túlsúlyban vannak. A műdal mintájára komponált filmesek sikere még mindig tart.

A feltételesen *belgrádi komédiának* nevezhető forma, Jelićtyel, Čalićtyal és Šijannal az élen ismétli önmagát, több-kisebb sikerrel variálja korábbi témáit és főleg stílusát.

A jól ismert nézőcsalogató recept alapján készült filmekből szépszámban volt az idei fesztiválon is, annak ellenére, hogy az igénytelenebb nézők is lassan elfordulnak tőle.

Mindennek tudatában és a jó bevétel reményében a forgalmazók és egyes producerek továbbra is azt hangoztatják, hogy: *A nézők ezt kívánják*. Ez a visszajára fordított bölcsélet eredményezte, hogy a *Vigyázz, mit csinálsz*, a *Feszés bőr* és a hasonló, kocsmahumort felvonulatú álkomédiák néhány év alatt elárasztottak bennünket, és a piac törvényszerűségeire hivatkozva, a giccses életérzés egyik hatásos szócsövévé váltak. *A szerelem alakulása* (Šta se zgodi kad se ljubav rodi) típusú filmkomédiák, melyekből a legtöbb volt az idén, csak kvázi-szociokomédiák, amelyek aktuális gondjaink álarcá mögé rejtőzve a rossz viccek színvonalát sem haladják meg.

Mintha a mai jugoszláv film jócskán lemaradna a színházi és az irodalom mögött, amely bátrabban nyúl jelenünkhöz és közelmúltunkhoz.

A világ legnagyobb szabadtéri mozijában tartományunkat (O yes!) külföldi színészek (Veljko Bulaić: *Nagy transzport*) és Ladik Katalin képviselte.

Angyalmarás. Az emlékezetes paradicsombéli almaügy következtében népszerűvé vált női kielégületlenség gazdag irodalmát toldotta meg film-

jével a többszörös pulai bajnok Lordan Zafranović is, aki csokorba fogott fallikus szimbólumaival és orgazmus szemléletével, de különösképpen a benevezési bonyodalmakkal hívta fel alkotására a figyelmet. A film legjobb részei az idegenforgalom szolgálatába állítható, szemet gyönyörködtető tengerképek, melyek mögött Karpo Godina (kétségtelenül egyik legjobb operatőrünk) mestermunkája áll. Újra bebizonyosodott, hogy jó forgatókönyv nélkül nem lehet jó hagyományos filmet forgatni. A sok öncélúságot, a film második felét kitöltő verbalizmust Ladik Katalin számunkra már ismert játéka sem oldhatta fel.

A film legnagyobb erénye talán az, hogy zenéjével és kameravezetésével a csodálatos Visconti filmet: a *Halál Velencében* című filmművészeti remeket juttatja eszünkbe.

Meglepő, hogy az *Angyalmarás* túlnyomórésztében Zafranović is a verbalizmus áldozatául esik.

Rendezőink mintha elfelejtenék, hogy a film elsősorban látvány és, hogy az üzenetek továbbítására a posta a legalkalmasabb.

Nagykövet. A következő rossz példa Fadil Hadžić nevéhez fűződik; Fadil Hadžić — festő, író, rendező, forgatókönyvíró és még ki tudja mi — olyan szöveget filmesített meg, jobban mondva fényképezett le rekord rövid idő alatt, amely bármelyik napilap vasárnapi kiadásában színes, satirikus, aforizmákkal tarkított írásként elmenne, de filmként aligha. Az egysíkú szövegfelmondás a lágyan rajzoló lencse, a korrekt képi megformáltság ellenére sem tud igazi alkotássá lenni. Szerintünk a generációs konfliktusokat így nem lenne szabad tálalni, mégha a közhangyént hangzó szentenciák bizonyára el is nyerik majd az átlagnéző³ tetszését. Ez a szépen fényképezett, papírízű film sajnos mélyebbre nem nyúl, sőt az sem derül ki, hogy a hétköznapi ember, a volt forradalmár és nagykövet, vagy az elfajzott gyerekek szemszögéből közelít-e a tetszős témához.

KÉT KIVÉTEL

Az élet állkapcsában olyan édesbe hajló keserű komédia, amely a „film a filmben” képletet alkalmazva bonyolítja Dunja, a rendezőné és filmje hősné, Štefica Cveknek az életét. A párhuzamosan haladó két történet végül mindjobban hasonlított egymásra.

Rajko Grlić, Dubravka Ugrešić nagysikerű regényét a *Štefica Cvek az élet állkapcsában* című könyvét írta át filmre, forgalmazta újra úgy, hogy a végeredmény: a film, amely könnyű és többféle olvasata ellenére is a dolgok mélyére nyúl. A giccsről beszélve nem üvegfigurákat vonultat fel és állít pellengérré, hanem mai életfelfogást és magatartásformát.

Grlić az olcsó szerelmi történetek modelljét alkalmazva jut el a mai ízekhez és ahhoz a szarkazmushoz, amely segítségével felépíti és egyben meg is semmisíti a modellt.

Az élet állkapcsában, a pulai fesztivál erkölcsi győztese. Aktualitását és értékét nemcsak a rendezésért járó díj és az azóta véget ért Vrnjačka Banja-i filmszemle forgatókönyv-díja jelzi, hanem a viharos reagálásairól ismert arénabéli közönség rangsorolása is. A publikum Grlić filmjét nyilvánította a legjobbnak. *Az élet állkapcsában* meglepően őszinte film, amely forgalmilag nem hozott különösebbet, mégis — a *Balkáni kém*mel karöltve messze maga mögött hagyta az idei mezőnyt. Ez a film nyújtja a legtöbb azonosulási lehetőséget. Az ügyeletes marxisták és frusztrált entellektüelek alakjában sokan magukra ismerhetnek. *Az élet állkapcsában* ezenfelül példát ad arra, hogy a művészi és kommersz is összeegyezhethető.

Rajko Grlić negyedik játékfilmjével újból megerősítette, hogy Goran Marković-tyal együtt a jugoszláv újhullám legmarkánsabb rendezője.

Dušan Kovačević *Balkáni kémje* rövid idő alatt a legnépszerűbb drámaszöveg lett határainkon belül. Filmszalagra rögzítve Pulába is eljutott és annak rendje-módja szerint a fesztivál nagydíját is elvitte. Dušan Kovačević saját átdolgozott drámaszövegét társával, Božidar Nikolić szintén debütáns rendezővel és olyan jeles színészek közreműködésével rögzítette filmre mint Danilo Stojković, Mira Banjac, Bora Todorović és Zvonko Lepetić.

Ilija Čvorović ideológiai buzgalmában legszívesebben hurkot kötne minden kisiparos nyakára, mert bennük az imperializmus hírnökeit látja. Ez a tragikomédia a sztálinista szellemmel, a dogmatikus tudattal számol le a komikum könyörtelen fegyverével. A történetben sok minden magyarázatra szorulna, ha a film lényegét csupán a fabulában keresnénk. A groteszkre hangolt fejleményeknek és a színészgárdának, különösen az Ilija Čvorović szerepében remekelő Danilo Stojkovićnak köszönve a film képileg egészen egyszerűnek, helyenként túl egyszerűnek tűnik. S talán ebben az egyszerűségében rejlik a film egyik fő értéke.

MINŐSÉG

Marija Komatowska a varsói *Film c.* folyóirat munkatársa néhány évvel ezelőtt többek között a következőket írta legrangosabb filmfesztiválunkról: „Egyes pillanatokban olyan érzésem volt, hogy amatőrfilmeket nézek. Forgatási hibák, rossz dramaturgia, a ritmus, a tempó hiánya mind olyan hiányosságok, amelyek egy profi filmgyártásban ritkán fordulnak elő.” Ezt változtatás nélkül akár az idén is leírhatjuk, mert úgy tűnik, mi még mindig nem tanultunk meg filmet csinálni. Mít ér egy-két jó ötlet, ha a színészek dialógusa a rossz hangminőség miatt élvezhetetlen, és sorolhatnánk tovább azokat a — nemzetközi piacon minimumnak számító — kívánalmakat, melyekkel filmjeink sokszor nem dicsekedhetnek, elsősorban a gyártási folyamatban tapasztalható hiányosságok miatt.

IDŐSZERŰSÉG?

A jugoszláv film sajátos arculata. Ha egyáltalán beszélhetünk olyan ismertető jegyekről, amelyek filmtermésünknek sajátos, felismerhető vonásokat kölcsönöznek, akkor a hollywoodi maszkok, manírok, a kispolgári koktélok és kölcsönzött álarcok mögött rejlő tarkaságot kell elsősorban szóvá tenni.

Mezei Mária mondja egyik interjújában: „Álarcok mögött fejlődik a színész igazi arca.” Reméljük, hogy ez, a magát kereső jugoszláv filmre is vonatkoztatható.

Manapság, amikor egyhangúságra aligha panaszkodhatunk, amikor jelenünk nemcsak a témákat kínálja, hanem a dramaturgiát is, filmünk többnyire megelepszik a stílusparódiával, a felszínességgel. Filmművészetünk a hatvanas évek után tapasztalt lépésvesztését mintha kezdené behozni, de ez még mindig nem az az őszinteség, amelyet elvárunk tőle, legalábbis azért a 120 milliárd régi dinárért, amennyit például a múlt évben filmjeinkre költöttünk.

LÉPHAFT Pál

KRÓNIKA

ÍRÓKONGRESSZUS ÚJVIDÉKEN. A Sztrugai Költészeti Napok elnevezésű nemzetközi irodalmi rendezvény keretében ülésezett a Jugoszláv Írószövetség kongresszusát előkészítő bizottsága, amelyen több határozat született. Többek között az, hogy a jugoszláv írók soron következő kongresszusát jövő év áprilisában tartásuk meg. Színhelyül Újvidéket ajánlották az írószövetség elnökségének. Ugyanez a testület terjesztette elő, hogy e nagyszabású értekezlet fő témája az író és az irodalom mai helyzete legyen. A téma természetesen felölelné a jugoszláv irodalmak és az oktatási rendszer viszonyát, az írói alkotómunka megbecsülésének és felelősségének a kérdését, a könyvkiadás és a javadalmazás viszonyát, és foglalkozna a szövetség státuskérdésével is. A megvitásra kerülő kérdések téziseinek kidolgozására munkacsoportokat neveztek ki. Munkájuk végeztével a kongresszust előkészítő vitaindítókat megküldik a köztársasági és tartományi íróegyesületeknek közvitára.

ÓSI KÍNAI KULTÚRA — KIÁLLÍTÁS ZÁGRÁBBAN. Szeptember másodikán (számunk nyomdábaadásának idején) Zágrábban megnyílt az a nagyszabású kiállítás, amely az ősi kínai kultúrát mutatja be. A neolitikum és a VII. században uralkodó Tang-dinasztia közötti több ezer éves időszakot 14 kínai tartományból való 160 reprezentatív műkincs mutatja be. Ez eddig a leggazdagabb kiállítás, amelyet Kínáról külföldön bemutatnak. A zágrábi kiállítás megnyitóján jelen volt a pihenőn, majd hivatalos látogatáson Jugoszláviában tartózkodó Li Hszien-nien kínai elnök is. Az év-

tized művészeti eseményének kikiáltott zágrábi kiállítás december 3-áig tekinthető meg.

DESANKA MAKSIMOVIĆE A NJEGOŠ-DÍJ. Ugyancsak lapzártakor érkezett a hír, hogy Desanka Maksimović kapta az ország legrangosabb irodalmi díját, a Njegos-díjat. A három év irodalmi termését jutalmazó díjnak, a 13 tagú zsűri utolsó ülése előtt még öt várományosa volt, a díjnyertes mellett Danilo Kiš, Szlavko Janevszki, Radomir Konstantinović és Dušan Kostić egy-egy könyve szerepelt a szűkebb listán, majd többszöri szavazás után, Desanka Maksimović *Slovo o ljubavi* című tavaly megjelent verseskötete egy szavazattal kapott többet Danilo Kiš *Enciklopedija mrtvih* című regényétől. A nyolcvanhat éves költőnő e díj nyolcadik tulajdonosa. Előtte Mihailo Lalić, Miroslav Krleža, Meša Selimović, Branko Ćopić, Blazze Koneszki, Oskar Davičo és Josip Vidmar részesült ebben az ismerésben.

A JUGOSZLÁV ÍRÓI LEXIKON ÚJ KIADÁSA. A nyáron jelent meg az újvidéki Matica srpska kiadóvállalat gondozásában a *Jugoslovenski književni leksikon* második, bővített kiadása. Az előző, 1971-ben készült kötet anyagához viszonyítva jelentősen bővült kötet mintegy ezer új névvel és fogalommal egészült ki. Az új kiadás mintegy három ezer címszót tartalmaz. Szerkesztője Zivan Milisavac.

ELHUNYT DUŠAN RADOVIĆ. Belgrádban hatvankét éves korában elhunyt Dušan Radović író és publicista,

a mai szerb és jugoszláv gyermekirodalom legnépszerűbb alkotója. Szatírák és drámai műveket is írt.

VELJKO PETROVIĆ NOVELLÁI A TÉVÉN. A belgrádi és az újvidéki tévé közös vállalkozásként Veljko Petrović novellái alapján hat tévédrámát forgat. Minden elbeszélést más más rendező ekranizál. A belgrádi stúdióban készülőket Slavoljub Stefanović Ravasi, Miša Radivojević és Aleksandar Đorđević, az újvidékiekét pedig Branko Milošević, Balázs Éva és Branko Mitić rendezi.

JUGOSZLÁV FILMEK KÜLFÖLDÖN. A pulai filmfesztivál legjobb alkotása Dušan Kovačević *A balkáni kém* című Božidar Nikolić rendezte mű képviselte országunkat a montreali filmfesztiválon és a 23 film mezőnyében elnyerte a legjobb forgatókönyvtől járó díjat. Rajko Grličnek *Az élet átkapcsai között* filme képviselte Jugoszláviát a mediterráni országok valenciai fesztiválján, a kritika szerint sikertel.

ÚJ INTÉZETI KIADVÁNYOK. Augusztus folyamán jelent meg az újvidéki bölcsészkar Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének több érdekes kiadványa. Az *Értekezések, monográfiák* sorozat harmadik kötetként jelent meg a *Jugoszláviai magyar folklór* című kötet, Jung Károly válogatásában és szerkesztésében, amely négy nagyobb tematikus egységbe foglalva mintegy húsz szerző idevágó tanulmányait közli. A könyv külön fejezetben foglalkozik a jugoszláviai magyar folklór-észleltikai kutatástörténettel, a naptári ünnepek folklórészleltikai hagyományával, az emberélet fordulóihoz fűződő szokásokkal és a népi hiedelemvilág valamint a praktikus mágia kérdéseivel. A kötet célkitűzéséről a szerkesztői utószó a következőket mondja: „Gyűjteményünk a második világháború utáni jugoszláviai magyar folklórkutatás egyik aspektusának tudományos eredményeit kívánja számbavenni, figyelmét azokra a tanulmá-

nyokra és anyagközlő dolgozatokra terjesztve ki, amelyek ennek a diszciplínának mintegy három évtizedet meghaladó fejlődése során tudományos, vagy katalizáló szerepüknél fogva lényegesnek bizonyultak.”

Az intézetben folyó rendszeres földrajzi névgyűjtés eredményeképpen jelent meg a *Becse és környéke földrajzi neveinek adattára*. A sorozat kilencedik kötetének szerzője Penavin Olga és a nemrég elhunyt Matijevics Lajos, akik a kötetben a Tisza menti községek (Becse, Bácsföldvár, Drea és Péterréve) földrajzi közneveit, utca- neveit, dülőneveit... örökítik meg, megvizsgálva a tárggyal kapcsolatos nyelvi és nyelvváltozati jelenségeket is.

Ugyancsak most hagyta el a nyomdát a Hungarológia Közlemények két újabb, az 52. és 54. száma. Mindkét szám tematikus. Az előbbi kapcsolat-történeti tanulmányokat közöl: azokat az értekezéseket, amelyek az Intézet és az MTA Irodalomtudományi Intézete, *A periodika szerepe a magyar-délszláv irodalmi kapcsolatokban a XVIII. század végén* című komparatívészleltikai értekezleten hangzott el.

Az 54. szám két nagy tematikai blokkot is tartalmaz. Az elsőben az 1982 decemberében megtartott Szarvas Gábor-értekezletre készült szakdolgozatok találhatók, a másodikban pedig *A kontrasztív nyelvészeti kutatások II. országos értekezletére* készült intézeti szövegeket. E számot Papp György szerkesztette.

ÉVADNYITÓ SZABADKÁN ÉS ÚJVIDÉKEN. Közzétette műsortervét a két hivatásos vajdasági magyar színház, a Szabadkai Népszínház és az Újvidéki Színház is. A szabadkai társulat Ranko Marinković *Glóriájával* kezdi az évadot, majd Tabarin *A megóvott szüzesség* című színművet viszi színre. Az évad derekán mutatják be Dér Zoltán Csáth Gézaról szóló dokumentumdrámáját *Ember a határon* címmel és Dürennmat *A mezeját*. A színházi évad többi darabjai: Milan Grgić: *Ébredj fel, Katám,*

Vasvary János: *Bubus, Slade: Jövőre veled, ugyanitt és egy zenés kabaré.*

Az Újvidéki Színház az év végéig három bemutatót tart majd. Egy kínai szerző Kao Hszing-csien *A busz-megálló* című darabját rendezi Harag György kolozsvári rendező, akinek a nevéhez ebben a színházban is több sikeres előadás fűződik. Ezt követően kerül színre sajátos értelmezésben Madách *Tragédiája* Paolo Magelli rendezésében és elkészül Fehér Kálmán poémájának a *Kantáta a szabadságról* színpadi változata is.

A MODERN SPANYOL FESTÉSZET KIÁLLÍTÁSA BELGRÁDBAN ES SZARAJEVÓBAN. A belgrádi Nemzeti Múzeum és a szarajevói Collegium Artisticum Műcsarnok a spanyol külügyminisztérium és művelődésügyi minisztérium, valamint Spanyolország belgrádi nagykövetségének köz-

remüködésével megszervezte a modern spanyol festészet kiállítását, melyet a nyári hónapokban Belgrád közönsége láthatott, utána pedig a szarajevóiak tekinthetnek meg.

Tizennégy spanyol festő — és a tizenötödik, Pablo Picasso — műveit állították ki, összesen 63 alkotást. A már említett Picassón kívül Joan Miró, Salvador Dalí, Jose Guerrero, Antonio Tapies, Manolo Millares, Antonio Saura, Luis Gordillo, Rafael Canogar, Manolo Quejido, Guillermo Pérez Villalta, Miguel Angel Campano, Jose Manuel Broto, Alfonso Albacete és egy művészkettős, az Equipo Cronica művei kerültek a Nemzeti Múzeum falaira. Dalí és Picasso kivételével — akiknek több műve látható — 3—3 festménnyel szerepelnek a művészek, Albacetétől 2 olaj került a tárlatra. A tárlat szeptember elejétől Szarajevóban tekinthető meg.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

- Brasnyó István: *Majomév* (regény)
Gobby Fehér Gyula: *Testek és álmok* (regény)
Bognár Antal: *Eligazodni* (elbeszélések)
Saffer Pál: *Politáros fedelű könyv* (elbeszélések)
Ladik Katalin: *Parázna söprű — Bludna metla* (versek)
Veszteg Ferenc: *Egyirányú levelek s egyéb leletek* (versek)
Jovan Zivlak: *Penge* (versek)
Ioan Flora: *Az anyagi világ* (versek)
Ágoston Mihály: *A földrajzi nevek írásmódja*
Bori Imre huszonöt tanulmánya
Vébel Lajos: *Írta és hitte* (riportok)
Deák Ferenc: *Zsivány* (Ifjúsági Regénytár)
Domonkos István: *Via Itália* (Ifjúsági Regénytár)
Fehér Kálmán: *Összjáték* (Ifjúsági Regénytár)
Németh István: *Vadalma* (Ifjúsági Regénytár)
Csorba Béla: *Tücsökmadarak a hóban* (gyermekversek)
Đuro Batričević: *Csáki Lajos* (monográfia)
Anđa Miličević: *Žarko Zrenjanin élete*
A JKSZ KB 13. ülése
Stefan Zweig: *Nyugtalan szív* (regény)
Nagy Valéria: *Neurológia* (egyetemi tankönyv)

- Vajda Gábor: Versek felnőtt gyerekeknek — gyermek felnőtteknek
(Csorba Béla: *Tücsökmadarak a hóban*) 1240
- Fehér Katalin: Változatok egy témára (Dési Ábel: *Félelem és fájdalom*) 1242
- Bartuc Gabriella: Egy hiánypótló kiadványról (Bíró Miklós monográfia) 1244
- Gerold László: Írások az összelélegeztetés művészetéről Nadas Péter: *Nézőtér*) 1245
- Pozsvai Györgyi: Huszonnyolc mai magyar elbeszélés (*Körkép '84*) 1249
- Hódi Éva: Azonosság tudat és cselekvés (Hankiss Ágnes: *Kötéltánc*) 1250
- Sárvári V. Zsuzsa: A Népek meséi sorozat két újabb könyvéről 1253
- Hódi Éva: Jólát vagy valóság (Vladimir Páral: *Gyilkosok és szeretők*) 1256

S z í n h á z

- Gerold László: A Glembay Ltd. 1257

K é p z ő m ű v é s z e t

- Sava Šumanović retrospektív kiállítása 1260
- Bela Duranci: A šidi magányos 1260
- Szombathy Bálint: Az európai szerémségi 1269
- Miodrag B. Protić: A korszak festője 1271

F i l m

- Léphaft Pál: Kibővített képaláírások (Pula '84) 1275

KRÓNKA

Írókongresszus Újvidéken; Ősi kínai kultúra — kiállítás Zágrábban; Desanka Maksimovićé a Njegos-díj; A *Jugoszláv írói lexikon* új kiadása; Elhunyt Dušan Radović; Veljko Petrović novellái a tévén; Jugoszláv filmek külföldön; Új intézeti kiadványok; Évadnyitó Szabadkán és Újvidéken; A modern spanyol festészet kiállítása Belgrádban és Szarajevóban 1281

Képzőművészeti rovatunkban Sava Šumanović festményeinek reprodukciói az Út 1922/3. számának címlapja

---

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1984. szeptember. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal, 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. Főszerkesztői fogadóóra pénteken 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-6C1-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belöldön egy évre 300, fél évre 150, egycs szám ára 30, kettős szám, ára 60, dinár; külföldre egy évre 600, fél évre 300 dinár; Külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 150 dinár — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken